

Пятро Васючэнка

Адлюстраванні першатвора

Літаратура ў філалагемах і пятрогліфах

**Мінск
Логвінаў
2004**

Васючэнка П.

Адлюстраванні Першатвора: Літаратура ў філалагемах і пятрогліфах / П.Васючэнка. – Мінск, І.П.Логвінаў, 2004. – 144 с.

Жыццё і літаратура – ці не ёсць яны адлюстраваннімі спрадвечнага і адзінага Першатвора?

Пісьменнік і крытык Пятро Васючэнка адказвае на гэтае ды іншыя пытанні афарыстычнай моваю сваіх філалагемаў ды пятрогліфаў.

Сабраць камяні з палеткаў жыцця і літаратуры і занатаваць на іх заповітныя літары – звышзадача аўтара.

Пісьменнік і чытач, філосаф і матылёк, настаўнік і вучань, выпадковы мінак і літаратурны гурман – кожны расчытае гэтыя руны па-свойму.

ФІЛАЛАГЕМЫ

ФІЛАЛАГЕМЫ

1.

Напачатку было Слова. Слова праказанае, напісанае або вымаўленае ёсць ужо літаратураю. Першае Слова ўяўляецца як Першаслова, Першатвор, Першалітаратура. Архетыповая нашая памяць апелюе да Першакнігі, у якой занатаваны лёс чалавека і чалавецтва, сцэнар сусветнае драмы. Нехта ў шэрым з «Жыцця чалавека» Л. Андрэева счытвае парадыгму чалавечага існавання з Кнігі Лёсаў. Рукапіс, манускрыпт, скрутак, кніга – найстаражытнейшы з архетыпаў. Канец свету таксама счытваецца анёламі з распячатаных скруткаў у «Адкрыцці Іаана Багаслова». У Першаслове было тое, што было, што ёсць і што будзе. Святло ад Першатвору прайшло праз чорны калодзеж міфалогіі, адбілася ў шматлікіх люстэрках літаратурнага часу – міфалагемах. Філалагемы як адбіткі святла ад Першаслова ствараюцца дагэтуль.

2.

Мы раней робімся філолагамі, чымся літаратарамі, бо жывем на паверхні шматвяковага літаратурнага досведу. Нават той палахлівец, што баіцца зазіраць у вочы гэтай бездані, усё адно творыць з аглядкаю на яе. Мы маем звычку выпрабоўваць жыццё на літаратурнасць. Раптоўна адкрываем, што наш сусед на пляцоўцы, які-небудзь смяцяр Бэдзя, упершыню нарадзіўся ў літаратуры і вычытаны намі ў ёй. Марная справа шукаць у шыхце класікаў таго першага, хто ўпісаў у яе тып Бэдзі, або воіна-хвалька, або героя-трыкстэра. Сляды непазбежна павядуць у калодзеж міфалогіі (якая таксама літаратура), і там, ужо ў непрагляднай далечыні, спыняецца ля Першаслова. Пагодзімся, што нас цікавіць не пошук «прататыпу», а пошук аўтара, які апярэдзіў нас, але ў тым і рэч, што папярэднік пакутаваў тым самым пошукам. Адноўчы некаму прыйдзе ў галаву простая думка, што ўсё існае ў літаратуры прачытваецца ў Першаслове. Мы прачытваем самі сябе ў ім. Наша неасэнсаваная туга й трывога – туга

па Першаслове, часцінка якога, без сумліву, жыве ў нашае архетыповае памяці.

3.

Мы асуджаны на літаратурнасць светаўспрымання. Алесь Адамовіч каліся заўважыў, што «жыццё начыталася Дастаеўскага», маючы на ўвазе пост'ядзернае ХХ стагоддзе. Але з гэтым самым поспехам можна цвердзіць, што «жыццё начыталася Рабле, Шэкспіра, Ібсана, Кафкі» і г. д. Рэч жа ў тым, што жыццё счытваецца з матрыцаў літаратуры.

Мы асуджаныя не толькі думаць, але й жыць філалагемамі: будаваць сябе «паводле Багдановіча», «паводле Караткевіча», «паводле Абдзіраловіча», альбо паводле іншых схемаў, якіх безліч у сферы літаратурна-жыццёвага і якія ад пачатку зашыфраваныя былі ў Першатворы.

5.

Літаратура, як і скульптура, ёсць адсячэннем усяго лішняга. Як у кожным камяніску схаваная Венера Мілоская, гэтак у кожным кавалку жыццёвага рэчыва схаваная «Магіла льва» альбо «Ладдзя Роспачы». Лабановіч, Ядвіся, Машэка, Надзея Яноўская, Гервасій Выліваха – яны былі. Былі яны, а не іхнія бляклыя цені, якіх называюць жыццёвымі прататыпамі. Яны былі, як у Борхесавай Бібліятэцы змяшчаліся ёсе кнігі, напісаныя й не напісаныя, тыя, што напішуцца, і што ніколі не напішуцца, і прытым у бясконцай колькасці паасобнікаў.

Самасуй і Мацей Бурачок, шляхціц Завальня і Ігнат Абдзіраловіч – яны зашыфраваныя былі ўжо ў самім Першаслове, адкуль рушыла ўсё існае – літаратурна-жыццёвае. Іхняе «нараджанне» -- вяртанне праз мёртвае рэчыва існавання да Першаслова.

7.

З кожным новым стагоддзем, кожнай новай літаратурнай эпохай колькасць філалагемаў павялічваецца, а гэта значыць, што множыцца не толькі колькасць святла, адбітага ад Першатвора, але й колькасць жыццёвае матэрыі, народжанае ад літаратуры. Павялічваецца сума літаратурна-жыццёвага. Таму ўражваюць прарывы ў сферы нелітаратурныя, якія ўдаліся Фолкнеру, Кізі, Генры Мшлеру. Але гэтыя аўтары мелі справу, думаецца мне, з чымсь другасным. У той час як наскрозь філалагічны

Джойс намацаў самы нерв быцця – у ягонай неадрыўнасці ад Першаслова.

9.

Літаратура эпохі постмадэрнізму апанаваная комплексам «Deja vu», што я ператлумачыў бы наступным чынам: ужо напісанае. Ланцужок наследаванняў і перайманняў у адваротным руху вядзе да Першаслова, а лёс літаратараў эпохі постмадэрнізму – згалванне Першаслова ў бясконцых варыянтах і спробах. Аж пакуль прарыў у іншую культурную сітуацыю не пакажа новы шлях вяртання да Першаслова.

14.

У беларускай літаратуры ёсць пакаленне творцаў, названае «філалагічным», -- я думаю, не паводле пункту ў жыццяпісе, а дзеля больш глыбінных прычынаў. Рэч ва ўспрыманні гэтымі аўтарамі літаратурна-жыццёвых рэаліяў.

Іх называлі яшчэ «дзецьмі вайны». В.Казько, М.Стральцоў, І.Пташнікаў, І.Чыгрынаў, В.Адамчык убачылі вайну йнакшай, чымсьці іхнія папярэднікі, -- праз боль і смутак дзіцяці. Крытыка цвердзіла пра тое, што й пасляваенныя рэаліі гэтае пакаленне бачыла ў асаблівым – болевым – ракурсе. Можна лічыць, што гэтая генерацыя абрала адметную філалагему быцця.

Іхнія папярэднікі арыентаваліся на досвед «Іліяды», на той сюжэтны архетып, які Борхес назваў «гісторыяй умацаванага горада, які штурмуюць і абараняюць героі». Дарма, што грэцкія багі замяняліся пантэонам савецкіх военачальнікаў, а Ахіл і Гектар сталіся Сотнікавым і Рыбаком. Ужываліся архаічныя прыёмы гераізацыі, падвышэння, «пастаноўкі на катуры».

«Дзеці вайны» аддалі перавагу філалагемам пакуты й ахвярнасці – «сязінцы дзіцяці» Ф. Дастаеўскага, маўкліваму дакору ў вачах забітых дзетак Медзі, Макдуфа. Думаю, што гэта быў прарыў у сферу ранейшай – больш архаічнай літаратурнай памяці.

Паміж тым і ўчора і сёння застаецца бездань – паміж тым, што распавядалі пра вайну пшсьменнікі ўсіх пакаленняў, і тым, што кажуць пра яе старыя людзі. Рэалісты ХХ стагоддзя не знайшлі такога промня філалагемы – каб асвятліць гэтую бездань. Былі спробы Алеся Адамовіча, які арыентаваўся на досвед «згубленага

пакалення» з ягоным беларускім прадстаўніком у асобе М.Гарэцкага. На падставе гэтага досведу Адамовіч стварыў уражлівыя дакументальныя рэчы, аднак сам марыў пра «звышлітаратуру».

Але я думаю, што праўду пра вайну напіша той, хто разгорне мадэль, прапанаваную К.Чорным у ягоным «Млечным шляху». Чорны не бачыў ні франтавога, ні партызанскага жыцця, але ён уявіў сабе, як гэта магло быць у нас, на Беларусі, у беларускай літаратуры. Ён не меў перад сабой нічога, апроч уласнага літаратурнага досведу. І, магчыма, пагэтаму «Млечны шлях» -- ці не тое самае шчырае, што стваралася беларускімі літаратарамі пра вайну.

22.

Бярэм беларускага літаратара А.

Год дзесяць таму ён існаваў як бы ў баракамеры, куды падводзіліся харч, пітво, ганарар, дазіраванае паветра, а ўзамен ад літаратара патрабавалася не дужа думаць пра тое, што за сценамі замкнёнае прасторы. Літаратар А. мусіў мроіць штучную, сканструяваную адмыслова для яго рэальнасць баракамеры. Уласны баракамерны дабрабыт атаясамліваўся для яго з дабрабытам развітага сацыялізму. Праз вузкія вокны-ілюмінатары ледзьве мігцела яму святло Першатвору.

Мройная па змесце, элітарная паводле малога накладу, тварылася літаратура, якая не мела свайго чытача, бо пісаная была моваю, на якой кінулі гаварыць.

А за сценамі баракамеры дзеялася нешта, ад чаго камера ляснула. І літаратар А. ўпершыню адчуў сябе ў свеце жорсткіх, але праўдзівых рэальнасцяў – постмадэрну, постперабудовы.

Постмадэрн: усё, што магло напісацца, напісалася, і сёння засталася жывіцца гульнёй у літаратурныя пацеркі: стылізацыя, кантамінацыя сюжэтаў і міфаў, дэструкцыя, бясплённая эўрыстыка. Пакуль промні Першатвору не збяруцца ў фокус. Пакуль не наспее прарыў у новую культурную сітуацыю.

Постперабудова: замест камфартабельнае камеры – быццё, пабудаванае па сцэнары Апакаліпсіса, зямля, выпаленая Чарнобылем, яна ж Бацькаўшчына, твая зямля, якую, аднак, хтось ужо выцягвае з-пад ног. І літаратару А. прапануецца сутнасны выбар. Можна зарыцца ў пясок быцця, утварыўшы вакол сябе баракамеру свайго «я» --

сфармаванага паводле вобразу й падабенству Першатворцы, але вольнага.

Можна ўшчаперицца рукамі і нагамі за зямлю, як дрэва чапляецца карэннямі. Можна праказаць гучна, як некалі першыя прарокі беларушчыны: «Не аддамо».

Але літаратару А. бракуе жыццёвага клёку на тое, каб крычаць «Дзякуй» або «Ратуйце», наогул каб крычаць. Ён працягвае мроіць філалагемамі баракамернага йснавання: звышганарарамі, літфондамі, лецішчамі на Лысай гары...

27.

У час, калі зрок мой заслаўся густым, што малако, туманом, да да мяне казаў нябачны ў двух метрах сусед па палаце, Пятрашка. Схаваны ў тумане голас Пятрашкі распавядаў пра Купалу. Кнігі, рукапісы сталіся на той час для мяне недасягальнымі, але я чытаў Пятрашкаў расповяд, як быццам бы гартаў старонкі якогась звышновага пытання, што магло б называцца «Незнаёмы Купала».

Купалу было за пяцьдзсят, а Пятрашка, карэнны менчук, меў не больш за чатырнаццаць, цыбаты й цікаўны падшпарак. Стаўшы за агароджаю, ён разглядаў свайго знакамітага суседа – стомленага Купалу ў вынесеным пад дрэвы крэсле-качалцы, каля ног – Купалаў сабака.

«Быў Купалаў сабака тоўсты, кашлаты, дабрадушны й надзіва дурны, -- перачытваю Пятрашкаў расповяд. – Купала штовечар выводзіў сабаку на шпацыр. Адноўчы ён заўважыў мяне за агароджаю й паклікаў: «Хлапец, хочаш рубель зарабіць?». Вядома, я хацеў.

«Памый майго сабаку», -- сказаў Купала й падаў павадок, мыла й шчотку. Добрадушны сабака паслухмяна пацягнуўся за мною да Свіслачы. Я ведаў, як купаць сабак. Падвёў пад самую раку, даў добрага выспятка – і сабака шабалдыхнуў у ваду. Вылез на бераг, атросся, адфыркаўся, я намачыў у вадзе мыла й шчотку, і мы рушылі да Купалы. Купала паглядзеў, што ўсё мокрае, -- ш сабака, і мыла, і шчотка, застаўся вельмі задаволены й даў рубель. З тае пары я няраз мыў гэтакім чынам Купалавага сабаку й атрымліваў зароблены рубель.

Добры быў чалавек», -- закончыў расповяд пра Купалу Пятрашка.

Праз гэтую згадку мне прачытваўся ўжо знаёмы Купала – стамлены, ужо зламаны большавікамі, з безуважным затуманеным позіркам, з нязменнаю тонкай

цыгарэтаю ў доўгіх нервовых пальцах. Стамлёны й нямоглы
геній. А каля ног – калматы, ляны, дурны сабака, адзіная
бясконца адданая істота. Няхай хто-небудзь даводзіць мне
з фатаграфіяй у руках, што Купалаў сабака выглядаў траха
або зусім не так. Я дам веры таму, што ўжо надрукавалася
ў маёй свядомасці. Яно – сапраўднае.

1994

КАМУНІКАТ.ORG

ПОЛАЦКІ ЛАБІРЫНТ

Філалагемы

Ёсць полацкі менталітэт..

Рыгор Барадулін

ПОЛАЦКІ МЕНТАЛІТЭТ

Полацкі менталітэт абяцае стаць адным з найбольш прыкметных феноменаў на тле культурнага жыцця. Літаратурны полацкі вектар усё часцей накіроўваецца ў бок першае беларускае сталіцы, дзе штаб-кватэра ажно дзвюх літаратурных суполак – “Крыніцы” і ТВА.

Рэч, якая абумовіла, на мой погляд, гэты феномен, -- Полацкі Лабірынт. Няможна нарадзіцца ў Полацку, хадзіць ягоным асфальтам, брукам і глінай, не адчуўшы пад нагамі таямніцы. Сублімванае з падсвядомасці ў літаратуру, гэтае пачуццё спараджае лабірынтавую свядомасць, мысленне лабірынтамі.

* * *

*Я дайно ўжо ведаю ход у схаваную
бібліятэку, але сам не рухай яе і нікому
не паказвай, майчай, баючыся, каб не зарабавалі
ў нас і гэтае апошняе багацце. Я ўзяў з сабой
свечку, ліхтарню і ўсё астатняе...*

Вацлаў Ластоўскі

Полацкія лёхі, гэтаксама як і Полацкую бібліятэку, Полацкі летапіс, шукаюць і да сёння археолагі, гісторыкі, архівісты, літаратары. Хутчэй за ўсё, іх адшукаюць дзеці. Трыццаць гадоў таму мы, малыя крывічаняты, не чытаўшы “Лябірынты” Ластоўскага, дакладна ведалі пра полацкія сутарэнні і шукалі іх па ўсім наваколлі Спаса-Еўфрасіннеўскай царквы. Пэўна, і знайшлі, калі б не даніна іншым заняткам – футболу, рыбалцы, школе.

У школьных творах на зманліваю тэму “Што будзе ў 2000-м годзе” мы, апроч пабудовы камунізму, прадказвалі зліццё Полацка з Наваполацкам. Не падазравалі, аднак,

што яны ўжо злучаныя – нябачным адгалінаваннем Лабірынта.

Не ведаў я і таго, што наваполацкі юнак, на шэсць гадоў старэйшы ад мяне, у свой час таксама захапіўся пякучай таямніцай Полацкага Лабірынта – Уладзімір Арлоў.

Пазней, разважаючы над творамі Арлова, я заўважыў лабірынтападобную структуру гэтых рэчаў. Схема жанравага пошуку нагадвае ў яго разгалінаваную сістэму з атожылкамі-капілярамі. Калідоры ў беларускую мінуўшчыну – у першых зборніках, радаводнае дрэва – у кнізе, на вокладцы якой аблічча аўтара, з барадой Бармалея і вачыма Айбаліта, нарэшце, слынны тунель – ад Полацка да пупа Еўропы – Серабранкі. Мастацкая прастора ягоных твораў імкліва ўзбагачаецца новымі тунелямі ў іншыя пункты еўрапейскіх правінцый – Гановер, Лондан, Прагу, Рыгу й гэтак далей. Тонкая, капілярная структура ягонай версіфікаванай прозы ўзбагачае агульны малюнак Лабірынта і пазначае той самы галоўны вектар літаратурнага руху, пра які я казаў вышэй. “Дарога ў Полацк” – вяртанне да Крыўі, да крэўнага.

* * *

Таямніца Лабірынта, па-над якім праходзіш штодня, пахаваная пад брукам ды асфальтам. Памешчаная ў Лабірынт Полацкая бібліятэка ёсць адменнікам непраяўленай культурнай традыцыі. Ластоўскі цвердзіў пра існаванне грандыёзнай крыўскай цывілізацыі, больш старажытнай і дасканалай, чымся грэцкая або рымская. Полацкая бібліятэка яму мроілася нечым накшталт борхесавай Бабілёнскай – універсальнай ды ўсеабдымнай. У мяне ж параўнанне з антычнасцю напрошваецца праз адзін завклы полацкі краявід.

Якія сённяшнія знакі пагаслай, прыкладам, грэцкай, цывілізацыі? Руіны, старыя горы, статкі коз на схілах, дзе калісь блукалі сатыры й фаўны, новыя грэкі – нашчадкі ганаровых элінаў, з мовай у вуснах, якая хіба аддалена нагадвае мову “Іліяды” або “Эдыпа-цара”.

Зірніце на полацкія прадмесці – тыя ж падноўленыя, рэстаўраваныя руіны, зялёныя пагоркі, нязменныя козы на схілах, інакшыя людзі – нашчадкі крывічоў, з чужой, перакрыўленай мовай у вуснах. Да аднаго з такіх няўдалых крывіцкіх нашчадкаў завітала багіня з грэцкага пантэону – і жахнулася неабарачальным пераменам (чытай “Прывід” Ластоўскага).

Культуролагі рана або позна спыняцца на найменні, якім вызначаюць ранейшы (полацкі, крыўскі) перыяд цывілізацыі, назавуць яго Полацкай Старажытнасцю або Полацкай (Крыўскай) Антычнасцю. Тэрмін аб'яднае і праявы візантыйскага духу на Полаччыне, і больш архаічныя, таямнічыя рэчы, накіраваныя каменнай абсерваторыі – Крыўскага Стоўнхенджу – на беразе возера Янова.

* * *

У перакладзе з мовы старажытнага Крыту “лабірынт” азначае “сякера, вострая з абодвух бакоў”; яна – герб выспы яшчэ ад мікенскае эпохі. Крыт – гістарычная радзіма Лабірынту, а яго герб – сімвал смерці, якая тоіцца ў сутарэннях.

Ластоўскі таксама пасяліў у сваім Лабірынце смерць. У сутарэннях гіне ад рытуальнага ўдару Падземны чалавек. Смерць, што пасялілася ў Лабірынце, абрынулася і на аўтара: Ластоўскага расстрэльваюць 23 студзеня 1938 года ў Саратаве.

Ластоўскі, як і яго Падземны чалавек, не памірае: ён саступае месца іншым у гэтым вымярэнні, а сам сыходзіць у немаведама якія лабірынты быцця.

* * *

Лабірынты Ластоўскага атаясамліваліся з гістарычным лёсам беларушчыны, якой наканавана было надоўга сыходзіць у сутарэнні гістарычнага часу. Маюць паралель з зернямі ў “Санеце” Максіма Багдановіча, несмяротным падземным ручаём Алеся Гаруна (верш “Nocturno”), забеленым і нааноў перапісаным пергаменам ва Уладзіміра Жылкі (“Палімпсест”). Але ў паэтаў увага заакцэнтаваная на выйсці з гістарычнага палону, з-пад уціску неспрыяльных абставінаў. У Ластоўскага “падземнае” жыццё: у сутарэннях творацца невераежныя рэчы, адбываюцца нечуваныя навуковыя досведы, нават “Старку” штучную робяць.

Напраўду, самыя жорсткія для беларушчыны часы былі чымсь запойненыя, і гэта склала моцную культурную традыцыю, не менш істотную, чым эстэтыка рэнесансавых усплёскаў. Традыцыю цяжкіх, упартага шчыравання і пакрыёмасці. Лабірынт нагадвае, такім чынам, пра непраяўленую Полацкую антычнасць і пра доўгі беларускі андэграўнд.

Звычайка да пакрыёмасці, андэграўнду заставалася нават падчас рэнесансавых прарываў. Чаму ні ў якой іншай літаратуры пісьменнікі не мелі гэтулькі псеўданімаў, як у нашай? Аграмадны яе пласт – ананімная літаратура, ад Цыпрыяна Камунякі да Ведзьмака Лысагорскага. У тым жа рэчышчы палягаюць сучасныя постмадэрновыя містыфікацыі з аўтарскімі персаналіямі, гульні ў несапраўднае аўтарства, падробкі і г.д.

Беларускі андэграўнд не вытлумачыў адно вонкавым чыннікам – палітычнай цэнзурай. Гэты чыннік меў вырашальны ўплыў, калі ў Наваполацку запаліўся “Блакiтны ліхтар” – падпольная літарацкая суполка, што выдавала рукапісны часопіс. Але і падчас паслаблення цэнзуры комплекс андэграўнду застаецца. Вольныя літаратары, сцвярджаючы сваю вольнасць, мусяць ісці ўглыб – далей ад афіцыёзу, твораць альтэрнатыўную літаратуру. І гэта – чарговая даніна традыцыі андэграўнду.

Існаванне поруч “Тутэйшых” і СП БССР, ТВА і “Крыніцаў” ускладняе і ўзбагачае дачыненні паміж “андэграўнднай” і “павярхоўнай” культурамі, якія ёсць часткамі супольнай традыцыі. Імпрэзы Вольных літаратараў надаюць гэтым стасункам прывабны элемент нязмушанай, часам рызыкаўнай ды інтрыгуючай гульні. Яны ўраўнаважваюць “зямную цягу” традыцыяналізму. Вольныя літаратары не шукаюць прыхаваных выхадаў з Полацкага Лабірынта – яны могуць вытаркнуцца ў кожным месцы, як Піліп з каняпель.

* * *

*Таму ў Полацку рана званы
Пазванілі ў Сафіі святой
Да завутрані, – ён жа праз сны
Ужо ў Кіеве звон чуе той.
“Слова пра паход Ігаравы”,
пераклад Я.Купалы)*

Званы Полацкай Сафіі сталіся для Усяслава Чарадзея тым, чым нітка Арыядны для Тэзея. Сафійскія мury прыцягваюць, бы магнэс, вабяць і тых, у кім покліч Крыўі закладзены ў генетычнай памяці ды абуджаецца праз дзесяткі пакаленняў. Нядзіўна, што ў свой час тут пачыналі Адам Глёбус, Алег Мінкін, што праз усю Беларусь сюды мкне на паседжанні ТВА кобрынец Ігар Сідарук. Героі майго апавяду “Упрочкі”, што сышлі з мястэчка,

змяніўшыся ў калядоўнікаў, рана або позна прыблускаюць сюды ж.

Вяртанне да Сафіі – доля й тых, хто, адчуўшы змалку магію Полацкага Лабірынта, падаліся ўпрочкі, адзін – у Новы Свет, другі – у краіну Вяйнямёйна, трэці – на абшары Расіі, чацверты – у сучасную сталіцу Беларусі. Пачуццё Лабірынту цудоўным чынам ратуе нас ад настальгіі, мы пачуваемся ў прочках, але не на чужыне. Бо маем Лабірынт – мноства калідораў, якія вяртаюць да Полацка, сістэму разгалінаваных сасудаў, напоўненых нябачным рэчывам – полацкім менталітэтам.

1995 – 1999

ПОЛАЦКІЯ ІРАЊІЗМЫ

Пісаць пра Вінцэся Мудрова – значыць пісаць і пра полацкі феномен, які з падачы літаратара Уладзіміра Арлова займеў назоў “полацкага менталітэту”.

Гэтаксама і пра феномен новага адгалінавання беларускага пісьменства, які назваў бы іранічнай прозай.

Таму паспрабую выславіцца пра дзве рэчы адразу. Пагатоў з чатырох на сёння прэзаікаў-іраністаў (Уладзімір Арлоў, Алесь Асташонак, Пятро Васючэнка, Вінцэс Мудроў) трое – полацкія.

Традыцыю беларускай іраністыкі я не звязваў бы з лініяй смежавой культуры, бо гумар Мудрова й Арлова – з іншае плоскасці, чымсьці смех Мрыя або Крапівы.

Смех – эмацыйны стан, іронія – разумовы. Смех запаўняе ўсе атожылік мастацкага свету, перайначвае, дэфармуе, перакульвае.

Іронія – спосаб пошуку адэкватнасці. Адэкватнасці тае рэчы, якую ў абыходку называюць “іроніяй лёсу”, якая паміж тым – не банальная ідыёма, а ўстойлівая, метафізічная якасць экзістэнцыі.

Жыццё іранізуе. І таму ідэйна загартаваны камісар студэнцкага будаўнічага атраду Галабурда раптам адстае ад свайго камсамольскага цягніца і робзца нявольнікам чорнага калмыцкага стэпу. Пасярод бязмежнага абшару, з Марксам і Леніным у галаве, з аграмадным кавуном у руках – безабаронны перад касмічнымі вятрыскамі быцця.

Мудроў не прыдумляе гумарыстычныя тыпы, а насяляе прастору сваіх навелаў “полацкімі мальцамі” – Адамам Маршрупам, Жэрарам, Галабурдам ды іншымі. Ён не рэстраўруе эпохі Брэжнева ды сталага сацыялізму, а

спрабуе разблытаць карункі іранічнага жыцця. Занятак – на працяглы час.

Жыццё тымчасам гуляе з намі, раскідваючы полацкіх літаратараў у розныя бакі ды кантыненты. Толькі для таго, здаецца, каб пасля пацягнуць іх, нібы магнэсам, да муроў старога Сафіі.

Дзіўная рэч. У самым сэрцы зрусіфікаванага рэгіёну, дзе ў краязнаўчым музеі дагэтуль распавядаюць экскурсантам на “великом и могучем”, -- агмень “добрага старога дысідэнцтва”, найноўшая і досыць чынная беларуская культурная дыяспара, нарэшце, штаб-кватэра “вольных літаратараў”, да якіх літаратар-кобрынец Ігар Сідарук прыязджае ажно з іншага полюсу Беларусі, з “Етвызі”.

Споўненая парадоксамі ды іранізмам зямля. Як ёй было не спарадзіць іраніста Мудрова?

1994

НЯДОЛЯ Й ДОЛЯ РАГНЕДЫ

Самая гаротная жанчына Беларусі сталася самай шчаслівай пасля свае смерці – ёй пашэнціла быць гераіняй літаратурных твораў. Асабліва ў драматургіі – у шэрагу п’ес беларускае “Рагнедзіяны” (“Русь Кіеўская” Алеся Петрашкевіча, “Звон – не малітва” Івана Чыгрынава, “Палачанка” Аляксея Дударова). Гэта – свайго роду кампенсацыя за гаротную долю.

1998

“ШЧАСНАЕ ТОЕ ДЗЯЎЧО...”

У свае 12 гадоў – надзвычай прыгожая, разумная і добрая. Такое здараецца раз на тысячагоддзе. “Бог няроўна дзеле”, -- уздыхае народная прыказка. Адною адмерае болей хараства, затое ад розуме адшчыкне, іншая – абліччам някідкая, ды сэрца залатое... Але калі няма нічога з трох, гэта ўжо не дзяўчына, а пачвара. “Шчаснае ж тое дзяўчо”, як піша пра Еўфрасінню біёграф, была надзелена ў поўнай меры ўсім – розумам, дабратай, хараствам. Яна адчула неацэннасць гэтага дару, і знайшла спосаб, каб не змарнаваць яго, а надзяліць ім усіх беларусаў – тых, што былі, ёсць і будуць.

1998

ПІЯНЕР СІМЯОН ПОЛАЦКІ

Першы вершаскладальнік-прафесіянал, і не толькі зямлі беларускай. Прышчапіў расейскаму пісьменству першы літаратурны стыль – барока. Першы беларускі культуртрэгер на Масковіі.

Першы постмадэрніст. Пісаў графічныя вершы – у выглядзе крыжа, сонца, кола, сэрца, каляднай зоркі. Пісаў рэха-вершы, паліндромы, вершы-загадкі, вершаваныя трактаты. Паэтычныя “Метры”, памерам у кіламетры, і мініяцюры-двухрадкоўі.

Навучаў маскоўскага цара, Аляксея Міхайлавіча, цывілізаванасці ды талерантнасці, хай сабе і марна. Да выхавання Пятра Аляксеевіча спрычыніўся толькі ўскосна, бо быў настаўнікам ягонага брата, убогага розумам і целам царэвіча Івана. З Івана цара не атрымалася, ды ўсё адно Сімяон Полацкі – першы беларускі педагог-дэфектолаг.

1998

АДЗІНЫ ТВОР

У дызелі “Бігосава – Полацак – Віцебск” маладзіца разважае пра чытанне мастацкай літаратуры. Сама яна чытае шмат, але пераважна любоўныя раманы, якія набывае на “развалах”. Наракала на мужа, які не чытае кніжак:

-- Ён за ўсё жыццё адну толькі кнігу прачтыаў.

-- Якую?

-- “Дзікае паляванне караля Стаха”.

А потым, апраўдваючы невуцтва мужа:

-- Ён у мяне, ведаеце, у асноўным газеты чытае...

1999

БРОЎКАВА КРЫНІЧКА

На паўдарозе ад Менску да Полацка знаходзіцца Броўкава крынічка, каля якой спыніўся наш літаратурны дэсант. Алесь Пісьмянкоў прымусіў усіх напіцца з струменьчыка, што выбягаў з адтуліны ў бетонным маналіце. Сцвярджаў, што Броўка болей любіў ваду, чымся гарэлку. Паказваў, як складаць кошыкам далоні, каб болей зачэрпнуць вады. Я здолеў не толькі напіцца, але й праваліцца ў балотца, што ўтварала вакол Броўкавай крыніца. Астатнюю дарогу да Полацка сушыў шкарпэткі і

раздумваў. Прыйшоў да высновы, што найчасцей у беларускай літаратуры сустракаецца артэфакт ларогі дахаты.

29.06.2000

ГОЙКНУЎ БАРАДУЛІН

(З нагоды кампакт-дыска “Гойкнуну баравік...”)

Адна з асноўных тэмаў барадулінскіх фрывольных прыпевак – любошчы старых, бабы і дзеда. Дзед спакушае бабу: “А дзед бабу разуваў, разуваў...” Баба ладзіць любоўнае паляванне на старога (“Цярэшка”).

Варта згадаць аўтарскае слова да “Здубавецьця”: ён піша пра тое, як нашыя прашчурны імкнуліся скаромнымі спевамі разварушыць халодны паўночны юр. Вядома, старым гэта зрабіць цяжэй.

Прыгадваю дасціпны адказ Барадуліна на “Карамболі”. Развязны малады вядучы ставіць каверзнае пытанне – накшталт адносін да дзяўчат у шэсцьдзесят гадоў.

Заўжды дасціпны дзядзька Рыгор “гойкае” ў адказ:

-- У шэсцьдзесят тое ж самае стаўленне да дзяўчат, што і ў дваццаць. Толькі магчымасці не тыя.

І зала рагоча.

03.10.2001

БЕЛАРУСКІЯ РЭКІ ЯК МОГІЛКІ

“Баркулабаўская хроніка” даносіць згадку пра тое, як у 1580 годзе магільцы загналі варожае войска ў Дняпро, рака перапоўнілася трупамі, “иж колко недель днепровое рыбы не ядали и воды не пивали для великого гнюсу...”.

“Магілаю ворагу цеснай не раз твае хвалі былі...” – кажа пра бацьку беларускіх рэк паэт Анатоль Астрэйка.

Халодная крыўская красуня -- Дзвіна -- сталася могільнікам для Барысавых камянёў, паганскіх ідалаў і помніка Іосіфу Сталіну.

2002

БЕЛЫ КАРАБЕЛЬ НАД ХВАЛЯМІ ДЗВІНЫ

Полацк рыхтуецца да “Дажынкаў”. Для яго настаў прадказаны “Эклезіястам” час раскідання і збірання камянёў, руйнавання і будаўніцтва. Полацк абдзіраюць,

перакопваюць, цыруюць, перафарбоўваюць, тынкуюць, асфальтуюць. Горад мяняе скуру, бы той цмок з возера Нешчарда.

Сёе-тое робіцца ў вялікай спешцы. Хвалюся за будучыню Белага маста, што цераз Палату. Хоць бы не абваліўся праз год-два пасля пераробкі.

Трывожыць мяне таксама лёс Сафійскага сабора, каля якога збіраюцца зладзіць пару-тройку танцпляцовак. Ці вытрымае ён дэцыбелавую атаку? Каб жа не матэр'ялізаваўся паэтычны вобраз, створаны Караткевічам, які назваў сабор белым караблём, што плаве па паветры над Дзвіною. "Карабель" ужо пакрыўся расколінамі пасля бясконцых пераробак ды рэстаўрацыяў. Вось возьме ды праўда паплаве па сталёвых дзвінскіх хвалях...

2002, жнівень

КРЫЎСКІ СЛОЎНІК ПАВОДЛЕ ЯНА БАРШЧЭЎСКАГА

(Выбраныя артыкулы)

АСТАШЫ – загадкавае племя людзей прышлых, ліхіх, звязаных з *чарнакніжніцтвам* ды чарадзеяствам. Ян Баршчэўскі асташоў атаясамлівае з рыбакамі з расейскага горада Асташкава, але ў фантасмагарычнай атмасферы твора асташы ўтвараюць вобраз зборны, абагульнены, увасабленне марнатраўства і гвалту. Асташы «пасылаюць пад лёд злога духа і той заганяе рыбу ў нерат; дык яны спустошылі ў нас усе азёры, навучылі нашу моладзь бязбожным учынкам, чарам, бессаромным песням». Т.ч., асташы яшчэ – экалагічныя злачынцы. Намаляваны антрапалагічны партрэт асташа: «барада шырокая, твар круглы, вялікі скураны фартух». Як і *Белая Сарока*, *Чарнакніжнік* уяўляюцца вялікай небяспекай для *Крывіі*: «Даўней і пра тых асташоў нікому і не снілася, а цяпер хутка забяруць у нас зямлю і ваду, так што і нам трэба будзе ўжо ўцякаць куды далей».

БЕЛАРУСКАЯ МОВА (вар. КРЫЎСКАЯ МОВА) – яна звiніць, крычыць, спявае і гамоніць у аповесці, як тыя валасы, што ажылі і заварушыліся на галаве ў небаракі Генрыка. Пераклад Міколы Хаустовіча – гэта хутчэй не пераклад з польскай на беларускую, а вяртанне да той веквечнай прамовы, на якой быў створаны не сам тэкст, а ягоны падтэкст. Уласна ж беларуская мова, вылучаная ў перакладзе курсівам, складае цэлы тэкст унутры тэксту; тут фальклорны матэрыял (песні, прыказкі, выслоўі), простая мова персанажаў, нават гутаркі. Беларуская мова з’яўляецца тады, калі тэкст даводзіць сваю антыкніжную, аўтэнтычную прыроду. Два моўныя пласты адлюстроўваюць адметнасць *крыўскай мовы*, феномену, увасабленаму Вацлавам *Ластоўскім* у ягоным «Расійска-крыўскім (беларускім) слоўніку». Словы кшталту *навец*, *жамяра*, *пэўна*, з’явіліся ў тэксце дзякуючы моўнаму досведу В.Ластоўскага.

БЕЛАЯ САРОКА – дэманічная істота, жанчына-птушка, якая прыносіць з сабой бязладдзе і заняпад. Разам з *асташамі*, *Чарнакніжнікамі* уваходзіць у дэманічны пантэон

ворагаў *Крыўі*. М.Хаустовіч бачыць у вобразе гаспадыні Паўночнае краіны «выдатны алегарычны вобраз Кацярыны II». Пэўна, нейкія палітычныя аюзіі гэты вобраз у сабе змяшчае. Але ён у абагульненай форме персаніфікуе ў сабе і метафізічнае ліха, скіраванае супраць *Людз беларускага*. Белай Сароцы проціпастаўлены вобраз *Плачкі*.

ВАРГІН – дэманічны чорны кот, які сваім ваблівым варкатаннем плодзіць у чалавечых галовах вос, матылёў ды іншую *жамяру*. Аўтэнтычная свядомасць здаўна не давярала катом, падазраючы іх у зносінах з нячыстай сілай. Пісьменнікі-фантасты і сёння сцвярджаюць, што каты і сабакі маюць доступ да шостага ці сёмага вымярэння, у якім засталіся нашыя колішнія спадарожнікі – дамавікі, лесуны, русалкі. Але на чорных катой, як гэты водзіцца, намаўляюць і шмат дарэмшчыны. Прынамсі, ахвяры ката Варгіна мусяць вінаваціць у сваіх нягодах перадусім сябе. Кацінае варкатанне вызваляе ў іх істотах несвядомыя сублімаваныя жаданні, прыхаваныя ў глыбокіх сховах душы. Гэтыя комплексы матэрыялізуюцца ў абліччы жамяры. У галаве ў звяглівай Антосі заводзяцца восы, у раздуранай і легкадумнай паненкі Зосі – рознакаляровыя матылі. А з галавы пыхлівага і зайздрослівага пана суддзі Дадзмухі «выляталі пухіры накшталт мыльных бурбалак і, лопаючыся пад столлю, перамяніліся ў жахлівых пачвараў – тут і крылатыя гадзюкі, і цмокі, і іншая брыдота, падобная да спаранельных шкілетаў».

ВАЎКАЛАКІ – як бачым, вяліся не толькі ў Трансільваніі, але і ў Беларусі. У былічках, нават дакументальных крыніцах апісваюцца шматлікія выпадкі, звязаныя з ваўкалакамі. Адзін з такіх выпадкаў узноўлены і ў Баршчэўскага. Існавалі рэцэпты ператварэння чалавека ў ваўкалака і наадварот. Сцвярджаецца, што гэтай ведаю валодаў і славуты крывіч Усяслаў Чарадзей. У нашыя дні здарэнняў з ваўкалакамі паменшала, але яны працягваюць фіксавацца. Некалькі год таму ваўкалак блукаў па вуліцах Санкт-Пецярбурга. На ўсялякі выпадак, вось адзін рэцэпт адчаравання ваўкалака, апісаны В.Нікіфароўскім: «Трэба перакінуць цераз Ваўкалака суконны пояс, часам граблі, часам вілы так, каб кінуты прадмет закрануў яго толькі заднім канцом і пераляцеў ад галавы да хваста».

ГАФМАНІЗМ – закладзеная Э.Т.А.Гофманам традыцыя спалучэння рэальнага і фантазмагарычнага планаў. Скарыстоўвалася, у прыватнасці, М.Гогалем і М.Булгакавым. Не зусім слухна, аднак, называць

Я.Баршчэўскага «беларускім Гогалем» або «беларускім Гофманам» за скарыстанне названага прыёму. Сваю «антытрадыцыйнасць», «антыкніжнасць» ён даводзіць у выглядзе творчай дэкларацыі: «Я не пераймаю формаў, якія любілі пісьменнікі англійскія або французскія; лічу, што чужаземнае не будзе пасаваць негаваркому жыхару Беларусі. Узяў я форму з самое прыроды». Т.ч., гафманізм Баршчэўскага вырастае з міфалагічнай аўтэнтыкі, беларускае (крыўскае) глебы. Ён менавіта вырошчваецца, а не выбудоўваецца як кніжная мадэль. Рэальнасць і фантазмагорыя не ўзаеманакладваюцца, а зрошчваюцца. Кожны з апавядальнікаў клянецца, што кажа не казку, а шчырую праўду.

ЖАБЕР-ТРАВА – цудадзеяная расліна, з дапамогай якой чалавек выпраўляецца ў трансцэндэнтальнае падарожжа, скажам, у будучыню. Магчыма, лісце жабер-травы змяшчае моцны галюцынаген. Маюць паралель з раманнай серыяй Карласа Кастанеды, у якім персанажы здзяйснялі містычныя вандроўкі пры дапамозе галюцынагенавых грыбоў або кактусаў. Цікава, што цыган Базыль так і не скончыў свайго аповяду пра пана Адольфа, якога лісце жабер-травы прывяло ў нейкі паралельны свет, адкуль не знайшлося зваротнага шляху. Так незваротна сышоў і кастанедаўскі Дон Хуан, а за ім следам, зусім нядаўна, – і сам Карлас Кастанеда.

ЖАМЯРА (вар. **ЖАМЯРЫЦА**, у *Ластоўскага* – **ГМЫЗУРА**) – дробныя, агідныя, нячыстыя жывёліны. Няварта атаясамліваць слова толькі з насякомьмі. У гісторыі пра ката *Варгіна* жамярой называюцца восы, матылі, жабы, мышы, нават крылатыя гадзюкі і невялікія *цмокі*.

ЗАВАЛЬНЯ – так зваўся гэты спагадлівы пан, які выстаўляў у зімовую ноч, калі завіруха і кудаса, свечку на падваконне ў сваёй хаце. Выспа пасярод Нешчарды, дзе месціўся дамок пана Завальні, ёсць і дасюль, а самога дамка няма. Гадоў дваццаць пяць таму, калі ўпершыню я наведаў берагі Нешчарды, тутэйшыя жыхары ані не ведалі ні пра Завальню, ні пра Баршчэўскага. Але ўжо ў 1990-я яны прызвычайліся да набегаў філолагаў, этнографікаў, гісторыкаў і сустракаюць іх пытаннем: «То мо зноў ад *Баршчэўскага* будзеце распытваць?» Новае, забранзавелае быццё Баршчэўскага, што пачалося пасля ўзвядзення яму помніка, дало пачатак і новай міфатворчасці. Якая-небудзь дзевяностагадовая бабулька, цягнучы вас за крысо пінжака, будзе пытацца: « а ці ведаеце, чаму таго дзядзьку клікалі

Завальнем? Таму, што ён адно ляжаў на печы, анічога не рабіў, толькі казкі слухаў. То пра яго і казалі: ляжыць, як завала». У гэтай міфалагеме – усе адносіны нашага народу да дзеячаў тыпу Абломава. Вядома, літаратурны Завальня – не абібок і не марны летуценнік, а гаспадар з жывым практычным розумам, разважлівы, пабожны, жывы, так бы мовіць, рэзанёр, але са сваім «прыбабахам» – наконт жахлівых гісторыяў. Ды хто іх не любіць? Ліса ў вядомай беларускай казцы прымушала дразда спачатку яе накарміць, напаіць, насмяшыць, а потым – напалохаць. Ян Баршчэўскі выдатна адчуў гэтае патаемнае жаданне кожнай істоты і здаволіў яго.

КАЛЯНДАР – адзіная кніга, пасля «Бібліі», якую прызнае і чытае шляхціц Завальня. У «Бібліі» ён, як і крывіч Скарына, знаходзіць амаль усё, што патрэбна для душы і для розуму. Уся астатняя мудрасць – гаспадарчыя парады, назіранні за прыродай і колькі займальных гісторый змяшчае ў сабе «Каляндар». Гэта – той мінімум тэксту, што патрэбен чалавеку аўтэнтэчнаму, які жыве ў згодзе з Богам, прыродай і людскімі законамі. Прыгадаем, што Каляндар быў у ліку першых і, значыцца, самых памятных кніг Янкі Купалы. Каляндар падкрэслівае розніцу паміж кніжнай схаластыкай і жывой ведай – антытэзу, на якой палягае мастацкая канцэпцыя аповесці. Архетып календара адпавядае цыклічнай формуле жыцця; коладзён – улюбёная кампазіцыйная схема беларускага эпасу, ад «Пана Тадэвуша» да «Адвечнай песні», «Новай зямлі», «Палескай хронікі». Дарэчы, Каляндар дапамагае ідэнтыфікаваць рэальны час твора – рэч дзеецца ў 1817 годзе. У гэты год шляхціцу Завальню пераказалі шэптам нейкую нядобрую навіну, пачутую ад пана пракуратара, і яна значна сапсавала яму настрой. Што тое была за навіна – пра гэта варта запытацца ў гісторыкаў.

КНИГА «ТЫСЯЧА І АДНАЕ НОЧЫ» -- з ёю найчасцей параўноўваюць тварэнне Яна Баршчэўскага. Але мы ведаем стаўленне аўтара да літаратурнага пераймання (гл. арт. *Гафманізм*). Рэальна два эпасы – беларускі і арабскі – лучаць фальклорна-этнаграфічны аўтэнтэзм, прысутнасць слухача і апавядальніка і *скрынкавая кампазіцыя*.

КРЫВІЧЫ (вар. ЛЮД БЕЛАРУСКІ) – насельнікі *Крыўі*, якіх Баршчэўскі найчасцей называе *Людам*, *Людам Беларускаім*. Аўтар падкрэслівае адбітак, што накладвае на народны характар тутэйшая прырода, суворы клімат. «У бедных вёсках у святочныя і будзённыя дні заўсёды пануе

нейкая панурая цішыня; рэдка адгукнецца песня жняца або ратая, і па гэтым спеве можна лёгка зразумець яго заклапочаныя думкі, бо няўрод часта ашуквае тут надзеі працавітага земляроба...» Аўтар адзначае меланхолію як дамінанту тутэйшага песеннага фальклору: «Нават вясельныя песні, дзе маладым зычаць шчаслівага супольнага жыцця, маюць у сабе нейкае пачуццё смутку, як быццам яны не давяраюць будучаму лёсу ў гэтай юдолі плачу...» Някідкі й антрапалагічны партрэт крывіча, што праглядаецца праз аблічча рыбака Родзкі: «Росту ён быў малага, твар бледны і сухі, жарыя вільготныя валасы нехайна падалі на плечы...» Адчуваецца той жа прыём – прыбядненне – з якім беларускія аўтары распавядаюць пра тутэйшае. Разам з тым з прытоеным гонарам Баршчэўскі апісвае вясельны абрад выкупу нявесты, які параўноўвае з рыцарскім. Ягонья прасталюдзіны без выключэння надзелены годнасцю і самавітасцю, хаця негаваркія ды сціплыя. Як гэта мала нагадвае постаць крывічавыраджэнца, выведзеную *В.Ластоўскім* у навеле «Прывід»!

КРЫЎЯ (вар. **КРЫВІЯ**) – назва легімітызаваная *В.Ластоўскім*, заснавальнікам крывічскае канцэпцыі Беларусі. Вядома, трэба быць ўраджэнцам Паўночнае Беларусі, каб прыйсці да крывічскае ідэі. Ластоўскі рэдагаваў газету «Крывіч», ствараў «Расійска-крывічскі (беларускі) слоўнік» і мроіў пра бязмерна старажытную крывічскую цывілізацыю, лёс якой увасобіў у «Лябірынтах». У Яна Баршчэўскага слова «Крывіч» не прамовіцца аніводнага разу. Але вымярэнні Крывічы – яе глыбокая старасветчына, крывічскі менталітэт -- адчуваюцца паўсюль. Нарэшце, геаграфічна: Ян Баршчэўскі памяшчае апісаны ім край у трохкутнік паміж Полацкам, Себежам і Невелем, у басейнах Палаты, Дрысы і рачулки з песеннай назваю Лаваць. «Неўраджайная і ўбогая краіна», – раз-пораз прамільгне ў апісанні Крывічы Баршчэўскім, і гэта ўспрымаецца як традыцыйнае беларускае прыбядненне. «Невясёлая старонка / Наша Беларусь./ Людзі – Янка ды Сымонка, / Птушкі – дрозд ды гусь», – абзавецца ў тон яму Янка Купала. Наўмыснае прыбядненне спрадвек ратавала беларусаў ад назойлівай цікавасці чужынцаў. Прырода Крывічы, напраўду не надта шчодрая, усё ж абумовіла ментальнасць крывічоў. Трэба, аднак, памятаць, што ў аб'ёмным гісторыка-культурным кантэксце Крывічы – не сінонім Беларусі і не яе рэгіён, а адна з яе іпастасяў, накшталт Літвы. К. – вядома, не ад «крывога»,

а ад крэўнага. Крэўнае – кроў – Крыўя. Гэта значыць, што Крыўя (Радзіма) даецца праз пралітую за яе кроў.

ЛАСТОЎСКІ Вацлаў (1883 – 1938) – беларускі пісьменнік, культуролаг, лінгвіст. Заснавальнік крыўскай канцэпцыі Беларусі, балазе суворы, паўночны край, апісаны Баршчэўскім, быў і ягонай радзімай. Аўтар «Гісторыі беларускай (крыўскай) кнігі», «Расійска-крыўскага (беларускага) слоўніка», аповесці «Лябірынты», шэрагу мастацкіх і публіцыстычных твораў, у якіх крыўская тэорыя набывае рысы завершанасці і вычарпальнасці. Пераемнасць у дачыненні да спадчыны Баршчэўскага выглядае як творчае сумоўе, дыялог, які адбываецца па-за часавымі межамі. Абодва ўатары апісваюць *Крыўю*, *Полацак*, тутэйшыя таямніцы і рарытэты, паглыбляюцца ў міфатворчасць. Пра гэта сведчыць пераказанае абодвума паданне пра Гаўраў і Стаўраў. У лексіконе Ластоўскага і перакладным тэксце «Шляхціца...» ужыванья крыўскія словы кшталту *жамяра*, *навец* ды інш.

МОРА – у Беларусі яно некалі было, пра што сведчаць выкапні Палескае катлавіны, але потым... «акупанты змяшалі яго з гразёй, дык засталася толькі Пінскае балота» (Я.Купала, «Тутэйшыя»). Крывічы калісь мелі фарпосты на Варажскім моры. Не маючы выйсця да мора, беларусы пакутуюць адвечнай нэндзай па ім, ад чаго й нараджаюцца мроі ўласнага мора. Яны прысвячаюць яму вершы, у якіх навальнічнае мора выглядае як разгайданае палескае балота (гл. «Мора» Цёткі). Ян Баршчэўскі ў Пецярбургу, меланхалічна сузіраючы Фінскую затоку, узгадвае пра *Нешчарду*, якая ўяўлялася яму сапраўдным морам: «Дзень быў нейкі хмарны. Хвалі біліся аб бераг...»

НАВЕЦ – нябожчык. «Наўцом называюць сьвежа памершага нябошчыка, а такжа нябошчыка які ходзіць па сьмерці і высысае ў жывых кроў (рас. *вурдалак*, польск. *upiór*). Навец процістаўляецца *мярсню*, памершаму, які рассыпаўся і нямае ўжо цела, а паказуецца толькі як дух...» (Ластоўскі, «Расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік»). Слова сустракаецца ў беларускім перакладзе «Шляхціца Завальні...», прыкладам, у раздзеле «Стогадовы стары і чорны госць», што сведчыць пра пераемнасць творчасці Баршчэўскага і Ластоўскага.

НЕШЧАРДА – адно з самых вялікіх азёраў у Беларусі, дзесьці як Нарач, Дрысвяты, Асвея, Снуды. І адно з самых халодных, няветлых, адкуль мо й паходжанне назвы – ад «няшчодр». Калі ў непагадзь яно пахмурнее, збіраецца ў

маршчакі, дык выглядае рыхтык *мора*. Але яно спагадлівае і пяшчотнае да шчырых і чыстых людзей, такіх, як шляхціц Завальня – па сутнасці, гаспадар возера. Мне давалося некалькі разоў быць на яго берагах, бачыць апісанья Баршчэўскім прыбярэжныя пясчаныя горы, лазняк, папавы, белых крачак над хвалямі. У рачулцы, што выцякае з Нешчарды, я ўлавіў двух печкуроў. Але не паказаліся мне цмокі, апісанья Баршчэўскім, не выставіў над вадой свае ропі шатан. Але я памятаю і іншую Нешчарду – у раз’ятраны, гарачы жнівень 1994 года, калі возера нагрэлася, як саган з юшкай, і праз усю рабінавую ноч у ім нешта булькацела, пялёскалася, уздыхала ды цмокала. А ўранні на хвалях пакальхвалася пустая змяіная скура – ці то рэшткі ад здохлага цмока, ці то скінутая вопратка маладой вужачкі...

ПАЛЁНКА – адмысловы трунак з паленай гарэлкі, журавінаў і мёду; крыўскі пунш. Патрэбны, каб грэць душу й цела падмерзлага крывіча. Жыхары Паўночнае Беларусі маюць патрэбу ў сугрэве, гэтаксама як і скандынавы. На гэтую акалічнасць фрывольна намякнуў крывіч з Ушаччыны Рыгор Барадулін у «Здубавецыці», разважаючы над скароннымі крывіцкімі прыпеўкамі: «Насельнікі халаднаватай часьціны планеты грэлі свой юр, ятрылі сябе словам моцным, як пяршак. Каб род ня зьвёўся». Палёнка – культавы аб’ект мясцовага патрыятызму. Вось што кажа пан Сівоха: «Як неразумна... прывозіць з Рыгі аракі і замежнае віно, у якое, як я чуў, дзеля смаку немцы дадаюць не вельмі добрыя для здароўя прыправы, і яшчэ дорага за яго плаціць. Лепей выкарыстаць грошы на што іншае. У нас ёсць свае, выдатныя на смак і не шкодныя для здароўя, напоі. Напрыклад, гэтая палёнка! Хвораму чалавеку можна выпіць шкляначку – не пашкодзіць, а дапаможа; ад ліхаманкі, ад прастуды – адзіныя лекі!»

ПЛАЧКА – увасабленне сьліннай жаночай пасіянарнасці, гэтак пашыранай на беларускай ды крыўскай землях. М.Хаустовіч дасціпна выводзіць генеалогію вобразу ад «Трэнасу» Мялеція Смятрыцкага. Плач жанчыны мусіць сусцешыцца мужчынскай суворай сілай. Найбольш радыкальныя нашыя пасіянеркі, кштату Эмілі Плятэр, не чакалі, пакуль выспеюць гронкі гневу, самі сядалі ў сядло і бралі зброю. У творы Яна Баршчэўскага суцяшальнікам Плачкі выступае Сын Буры. Агну Вецер суцяшае яе сын Васіль, «Марыську чарнаброву» -- Кастусь Каліноўскі.

ПОЛАЦАК – першая сталіца Беларускае дзяржавы, адвечны цэнтр *Крыіі*. Паводле *В.Ластоўскага* – цэнтр найстаражытнай цывілізацыі, сувымяральнай паводле ўзросту з ягіпецкай або шумерскай. Ян Баршчэўскі не заглядаў гэтак далёка ў гістарычную мінуўшчыну, але ягоная міфалагічная даўніна сягае яшчэ глыбей. Згадваюцца незвычайныя людзі-асілка, што жылі даўней, у касмічна аддаленым часе. У вачах шляхціца Завальні Полацак – цэнтр асветы, асяродак кніжнае навукі; ён жа – і крыніца заразы, ад якой пашыраецца *чарнакніжніцтва*. Пан *Твардоўскі*, дарэчы, таксама атабарыўся ў Полацку. Таму Завальня з павагай і адначасна з насцярогаю ставіцца да вялікага ў ягоных вачах места і засцерагае пляменніка і сыноў ад гарадскіх спакусаў.

ПАЛТАРГЕЙСТ – анамальная з’ява, імпартовае вызначэнне якой вынайшлася ў нашым стагоддзі. Баршчэўскі не ведаў такога кручанага слова, але з’яву апісаў з выключнай дакладнасцю: «Ля печы стаялі гаршкі. Адзін з іх падлятае ўгору, падае на падлогу і рассыпаецца на дробныя чарапкі. Збан з квасам, які стаяў на лаве, ускоквае на стол, а са стала кідаецца на зямлю і разлятаецца на друзачкі. Кот перапалохаўся, заіскрыліся вочы, і ён, пырхаючы, схваўся пад лаваю. Рознае хатняе начынне пачало лятаць з кута ў кут».

СВЕЧКА – сталы літаратурны архетып, адзін з сімвалаў светлай веды, у якой мажлівая гармонія паміж верай, розумам і магіяй. Шляхціц Завальня запальвае свечку і ставіць яе на падваконне свайго дамка, каб уратаваць падарожных ад сцюжы і голаду, а заадно і паслухаць іхнія займальныя гісторыі. Архетып свечкі быў актыўна ўжываны пазнейшымі беларускімі літаратарамі, асабліва М.Багдановічам, Ядвігіным Ш., *В.Ластоўскім*.

СКРЫНКАВАЯ КАМПАЗІЦЫЯ – ланцуг апавяданняў, пры якім адбываецца змена апавядальнікаў – новы казачнік памяшчаецца ўнутр папярэдняй гісторыі. Апавяданні ўкладваюцца адно ў адно, нібы расейскія матрункі. Прыём актыўна скарыстоўваўся ў «*Кнізе тысяча і аднае начы*» і ў «*Шляхціцы Завальні...*».

ТВАРДОЎСКІ – жыццялюбца і геданіст, беларускі Фаўст, які хаўрусаваўся з Мефістофелем не за «Імгненне, спыніся!», а дзеля зямных уцехаў. Затое ў хвіліну страшнай расплаты ён не шукаў жаночага заступніцтва, а ратаваўся, як мог, праз сваю кемлівасць і дасціпнасць. Герой балады Адама Міцкевіча, рамана Юзафа Крашэўскага. У кнізе Яна

Баршчэўскага з'яўляецца ва ўстаўной навеле «Гвардоўскі і вучань».

ЦМОКІ – жылі ў азёрах, рэках і багнах Беларусі. Ул.Карактевіч апісаў лепельскіх цмокаў як найбольш крыважэрны і небяспечны для чалавека від. Лепельскія цмокі перакульвалі чаўны з «грамадзянамі Вялікага княства Літоўскага», як піша Ул.Арлоў, і жывіліся названымі. Цмокі з возера Нешчарда адрозніваліся меншымі памерамі, няраз набіваліся ў рыбацкія невады і палохалі тутэйшых рыбакоў. Цмок, які вылуціўся з яйка, знесенага чорным пеўнем, верагодна належыць да найстаражытнейшай пароды, нашчадак тых вогнедышных пачвараў, перамогамі над якімі ганарыліся сярэднявечныя рыцары. Выгляд беларускіх цмокаў можна ідэнтыфікаваць паводле абразоў, выпісаных веткаўскімі іканапісцамі, на сюжэт змагання св. Юр'я з пачварай. Агідныя і даволі мізэрныя істоты нагадваюць крылатых жабаў або вужакаў. Апошняга жывога цмока вылавілі, як кажуць, у Свіслачы на пачатку гэтага стагоддзя і нараклі «балотным яшчарам». Ёсць меркаванне, што ў пінскіх балотах або глухіх азёрах *Крывіі* цмокі працягваюць жыць да цяперашняга часу, як і ў знакамітым шатландскім возеры Лох-Нэс.

ЧАРНАКНІЖНІК – гэтая злавесная постаць з'явіцца на першых старонках кнігі, адступіць у цень, але будзе вяртацца ў аповядках пра Чорнага госця, ката Варгіна, валасы, што спяваюць на чалавечай галаве. Чарнакніжнік – носьбіт метафізічнага ліха, згубіцель *Крыўі*, гэтаксама як *асташы* і *Белая Сарока*. Яно, гэтае ліха, чарнакніжніцтва, -- з'ява цывілізацыйная, а не міфалагічная. Чарнакніжнік знаходзіцца ў свеце людзей, а не дэманаў, такіх як шатан, цмокі або лесуны, хаця ён і карыстаецца паслугамі духаў. Чарнакніжніцтва – таксама з'ява цывілізацыйная, спараджэнне схаластыкі, алхіміі, скрайняга рацыяналізму. Баршчэўскі са скрухаю зазначае, што шляхта стакнулася з чарнакніжнікамі, а веру і звычаі *людю беларускага* трымае за цемрашальства і забабоны. Дарэчы, у гэтую ерась упаў і бацька нацыянальнага генія, Адам Багдановіч, калі традыцыі і завядзёнкі беларусаў трымаў за шкодныя «пережитки». Самаўпэўненая шляхта са смехам выслухоўвае «байкі» пра жывыя валасы, пра ката Варгіна, а пасля мусіць расплочвацца за свой недавер. У выніку перамагаюць пракламаваныя Баршчэўскім аўтэнтызм, пракаветнасць, старасвецкасць, інакш кажучы – беларускі фундаменталізм.

ФІЛАЛАГЕМЫ РАЗУВАСАБЛЕННЯ

Філалагема разувасаблення

Аднойчы філалагемы сталага веку – старатворы – перажываюць стан разувасаблення. Старатворы – зношаныя міфы, метафары, сімвалы – раптам распадаюцца да першаэлементаў. Пры гэтым трапяткое, адбітае святло Першатвора адасабляецца ад літаратурнай матэрыі. І рэшткі мёртвага рэчыва – расколатага люстэрка – развальваюцца і камянеюць. Адэкватны працэс увасоблены ў маёй навеле «Збыдзячанне» (са зборніка «Белы мурашнік»). Там сп’янелы, здзічэлы натоўп – атручаная людская біямаса – топча, руйнуе ўласны мікракосм, раздзірае на часткі і пагынае ўласных прарокаў.

Пры гэтым найбольш непрыемна ўражвае прадукт распаду – мёртвае, дэфармаванае рэчыва. Гэтак, падчас разувасаблення старатвора – філалагемы беларускага Адраджэння, пасля вядомых падзеяў найбольш уражвае нябожчык – цела, якое не ўдаецца рэанімаваць.

Куды ж дзяецца неўміручае святло Першатвора?

Яно ўвасабляецца ў новатворах. Адзін з такіх новатвораў – філалагема Полацкага Лабірынту. У ім святло Полацкай Антычнасці, архаікі накладваецца на рэчыва сутарэння, падземнай камяніцы і фармуе інакшую, сутарэнную форму літаратурнага быцця.

Святло Першатвора нікуды не падзелася. Яно жыве нават па-над, па-за, узбоч ад пакінутага ім мёртвага рэчыва нават увабранае ім або адбітае бясконцую колькасць разоў. Яно цьмее напрыканцы лабірынту, праз які трэба прайсці. Прайсці, не зважаючы на тое, як агідна хрубасцяць пад нагамі аскепкі і друз змярцвелага быцця. Святло наперадзе кліча. Аднойчы і яно можа стацца мрояй, але тады ўжо будзе зразумела, што ў гэтым разувасобленым свеце ёсць усё: літаратурнае дзяцінства і старасць, няўмельства і нямогласць, закасцянелыя і адкінутыя формы, шалупінне і зерне, сутаргі рэанімаваных мерцвякоў, якія не хочуць, каб іх рэанімавалі, крык немаўляці, якое не хоча нараджацца і просіцца назад, ва

ўлонне, спірытычныя сеансы гісторыкаў і заклёны паэтаў, прывід лепельскага цмока і скура, скінутая змяй.

Травень, 1996

Філалагема змяінай скуры

Узгадваю спякотны, распалены жарсцю не па-жнівеньску лютага сонца, адзін дзень з 1994 года. Бераг возера Нешчарда, да якога некалі скіроўваліся вандроўцы ці не з усіх беларускіх абшараў, каб збаяць спадару Завальню казкі, ад якіх мароз па скуры і валасы шапку падымаюць.

У той дзень лагодныя, прахалодныя хвалі Нешчарды як бы ўлагоджвалі гнеў раз'ятранага сонца. І нечакана яны выкінулі на на бераг разам з бурбалкамі і жабурыннем зношаную, цёмную абалонку змяі. Памаладзелая, як бы народжаная наноў змейка гуляла сабе на сушы або ў вадзе, абнаўляючы новую бліскучую скурку.

Парадокс у тым, што мы можам уявіць сабе гэтую змейку, павіншаваць яе з абнаўленнем, але яна выслізгвае з пасткі нашага ўяўлення, калі мы пачнем строіць з яе метафару ўласнага абнаўлення. Тое, што напраўду маем, -- гэта пустая змяіная скура, кавалак чорнага, змярцвелага рэчыва. Але якраз яно, гэтае рэчыва, і ёсць сведчаннем і праяваю нябачнага абнаўлення, невыказнай і жвавай вітальнасці.

Навагодняя філалагема

Некалі Алесь Адамовіч пад уражаннем крывавага досведу Другой сусветнай вайны і магчымых апакаліптычных наступстваў вайны «халоднай» праказаў: «Жыццё начыталася Дастаеўскага – і пераўзышло яго». Сіённыя, напрыканцы года, уражанне такое, быццам жыццё начыталася Оруэла, і мы апынуліся ў «1984-ым» або на «Ферме». Асобныя прадстаўнікі афіцыйнае прэсы кінуліся з імпэтам асвойваць «навамоўе» -- слоўнае смецце, выкінутае хвалямі забруджанага жыццёвага мора. З тэлеэкрана глядачоў частуюць «хвілінамі» і «гадзінамі» нянавісці, распачынаецца актыўны пошук «дзяцей хлусні». Інтэлігенту, які жыве напрыканцы XX стагоддзя, у эпіцэнтры інфармацыйнага выбуху, цяжка адгарадзіцца ад усяго гэтага, нават у вежы са слановае косткі або чорнага дрэва. Бо інфармацыя для яго – што вада для рыбіны. І

мусшць плысці праз брудныя хвалі і глытаць ваду разам з атрутай, каб адфільтраваць распушчаны ў ёй кісларод.

Развітанне са старым годам можна ўвасобіць у філалагеме універсальнай бібліятэкі, дзе сівенькі адвечны Бібліятэкар бярэ ў вас з рук фаліант з надпісам «1995» на карэньчыку і выдае наступны. І ў першым, прачытаным ад коркі да коркі, чужы почырк пазначыў тое, што было: і травеньскую ганьбу, і ўрокі нянавісці, і ашкалёпкі разбітых лятункаў, і ўсе гэтыя трэскі на хвалях, і жыццё паводле Оруэла А новы выглядае так, як быццам толькі-толькі выйшаў з «бумбамлітаўскай» друкарні: чыстыя, нечэпаныя старонкі. Пытанне хіба адно: чым почыркам на гэты раз пачнуць запаўняцца старонкі?

Жадалася, каб і ты, і ён, і я пазналі б у гэтым будучым томе ўласны почырк. Сённяшняга чытача можа прывабіць і чэрствы акраец праўды. Проста праўды. Але і ў містыфікацыі, літаратурнай гульні – колцах дыму, каляровым тумане – таксама ёсць свая праўда, тая адэкватнасць быццю, якой мы прагнем. Няма праўды – святла – у адным. У маўчанні. Маўчанне для літаратуры сёння – гэта прафесіянальна.

Снежань, 1995

Філалагема нонканфармізму

Першы выразны досвед нонканфармізму я атрымаў ад настаўніка Васіля Якаўлевіча, які ў перадпенсійным узросце зацята выкладаў у нашай рускамоўнай школе батаніку на добрай трасянцы і «зародышевый корешок» упарта называў «карэньчыкам». За што і атрымаў адпаведную мянушку. Мусібыць, невыпадкава стыхійным нонканфармістам стаўся менавіта батанік, а не хімік і не фізік, бо расліна, на маю думку, ёсць сімвалам ціхмянага беларускага супраціву. Чуйная да святла і цяпла, пакорлівая і пластычная да часу, расліна здольная прабшваць бетон і асфальт.

Дык вось, Карэньчык даводзіў нам законы, паводле якіх гадуюцца і множацца нашыя зялёныя сябры, і замацоўваў веды ўказкай, бо больш дасканалае прылады для ўтаймавання юных балбесаў, якімі былі мы, не ведаў. Савецкае ж школьніцтва мае звычку «даводзіць» менавіта такіх, стамлёных шматгадовай і марнай вайной з юнымі балбесамі, настаўнікаў. Асабліва вылучаўся ва ўменні «даводзіць» Ара, за што аднойчы атрымаў даволі ёмка ўказкай па шыі.

- За што? -- нявінна запытаўся Ара, паціраючы шыю.
-- За тое, што смяешся. Чаго ты смяяўся?
-- Усе смяяліся, ш я смяяўся.

І тут Карэньчык выдаў рытарычную формулу нонканфармізму, якую я дагэтуль згадваю, і асабліва падчас травеньскіх падзеяў 1995 года.

- А калі ўсе пачнуць у вакно скакаць, і ты паскачаш?

Потым, праз колькі год па развітанні з Карэньчыкам і батанікай, я знайшоў адказ на рытарычнае Карэньчыкава пытанне ў драме нарвежца Генрыка Ібсэна «Вораг народа». Кажа галоўны герой, доктар Стокман:

«Большыня ніколі не мае рацыі. Ніколі, -- кажу я! Гэта адна з тых агульнапрынятых умоўнасцей, супраць якіх абавязаны паўставаць кожны вольны і разумны чалавек. З якіх людзей складаецца большыня ў краіне? З разумных або дурных? Я думаю, усе пагодзяцца, што дурныя людзі складаюць страшную, падаўляючую большыню на ўсёй зямной кулі. Але хіба гэта слушна, чорт пабірай, каб дурныя кіравалі разумнымі? Ніколі ў жыцці!»

Шум і крыкі.

Так! Так! Вы можаце перагарлаць мяне, але вам не абвергнуць мае словы. На баку большыні моц, на жаль, але не права. Маю рацыю я і іншыя нешматлікія адзінкі. Меншасць заўсёды мае рацыю».

Філалагема руху

Можа падацца, што мы разам з нашай гісторыяй, літаратурай і жыццёвым рэчывам рушым з былога ў будучыню. Паміж тым кожны новы дзень адкідвае нас у былое, да руінаў былых часоў. Бо з кожным перажытым днём, з кожнай нават хвіляю павялічваецца назапашаны культурны пласт, без якога няма сённяшняга мастацтва, літаратуры, быцця. Можна сказаць, што былое цалкам абумоўлівае наш рух, яно падпірае спадчынаду нашу сучаснасць і будучыню, і па вялікім рахунку, наш рух ёсць рухам назад, у былое. Вочы нашыя скіраваныя ў былое, а ісці спінаю наперад трэба вучыцца.

Геранталагічная філалагема

Я мушу вымавіць гэтыя спойненыя скрухай словы пра разбуральную старасць. Так, сёння мы старая нацыя і разувасабляемся праз старую ж літаратуру, якой 900 год.

Старасць перапаўняе жыццё і літаратуру. Фатальная памылка ранейшай літаратуры – ідэалізацыя старасці. Гэтым падрыхтаваны грандыёзны, далёка не развязаны яшчэ і нябачны дасюль канфлікт пакаленняў.

Класічная ж літаратура паводзіла сябе ў дачыненні да старасці больш абачліва. Прыкладам, Чарльз Дыкенс, звышпачцівы ў дачыненні да старасці, тым не менш параўноўвае джэнтльмена, апанаванага безразважнай ружовай настальгіяй па старых часах, з няшчаснай вавёркай, якая «кружляе ў коле, будову якога яна, пэўна, уяўляе сабе не больш выразна, чым гэты чырванатвары джэнтльмен – свой зніклы ў былым залаты век» (гэта з «Калядных аповесцей»).

У дачыненні да старасці класічная беларуская літаратура выпрацавала традыцыю самаіроніі.

Герой «Прамовы Мялешкі» з XVII стагоддзя, відочна, чалавек сталага веку і старасвецкай маралі, самаіранізуе з уласных забабонаў, калі сцвярджае, што гуска з часныкам смачнейшая за тарты з мігдаламі і цынамонам, мальвазія лепш за венгерскае віно, а певень з поспехам замяняе механічны гадзіннік.

Рэальныя старыя самі падзівіліся б уласным адлюстраванням у колішняй вясковай прозе, дзе дамінавалі сусальнасць і адназначная ідэалізацыя. Была марная спроба замацаваць у літаратуры адвечную старасць. Паміж тым, старажыл і патрыярх беларускага пісьменства Кандрат Крапіва досыць цвяроза разважаў у «Браме неўміручасці» пра натуральнасць змены пакаленняў і пра агрэсіўнасць дажывалавых, што плішчацца ў неўмшручасць.

А сёння найноўшую літаратуру штурмуюць легійны старых, ушчюнт спалітызаваная агрэсіўная маса, як арыстафанаўскія «восы».

У бой ідуць адны старыя...

Узброеныя сваёй крыўдай, выбарчымі бюлетэнямі і кувалдамі. Як той стары на выбарчым участку, якому назіральнікі параілі пайсці дахаты і вярнуцца з пашпартам. У адказ пачулі: «Я з кувалдай сюды прыду».

Ціхі пенсіянер Гастрыт з дударайскага «Вечара» схопіўся за нож, калі сябра Мульцік паспрабаваў быў пажартаваць з ягоным папяровым шчасцем – выігрышным латарэйным білетам.

Нашыя старыя ў палітычных спрэчках на вуліцах не прызнаюць аргументаў, а цягнуцца адразу да пысы

апанента, і гэта заўважаецца ўсімі. Моладзь далёка не такая агрэсіўная, як нашыя старыя на лаўках каля пад'ездаў і ў электрычках.

Яны ідуць. Яны хутка запаланяць літаратуру.

Бабуля, якая пажадала свайму ўнуку лепш скласці галаву ў Чачні, чымся вучыць на Беларусі беларускую мову.

І тая полацкая бабуля, зямлячка, што напісала ў калектыўным лісце, пад якім збіраліся подпісы тых, хто супраць удзелу беларускіх хлопцаў у вайсковых акцыях: «Я за вайну».

Ветэран партыі, які замахваўся плакатам на дзіця, што трымала ў руках «не той» сцяжок. Яны ідуць, разбураючы архетып памяркоўнай і разважлівай старасці, створаны папярэдняй літаратурай. Іхняя агрэсіўнасць, прага разбурэння й крывавай помсты – прадукт сённішняга разувасаблення.

Філалагема старасці і дзіцінства

У літаратуры сёння пашырыліся антрапамарфічныя з'явы старасці і дзіцячасці. Спавядальная проза, шматлікія дыярыюшы – гэта, вонкава, прыкмета старэння. Але гранічная шчырасць такіх розных спавядальнікаў, як Адам Глёбус, Мікола Купрэў, Антон Кудлаты, Уладзімір Арлоў, Славамір Адамовіч мяжуе з той дзіцячай бессаромнасцю, якой жывіліся Адам і Ева ў Эдэме да першароднага граху. І гэтая дзіцячасць, што ні кажы, падкупляе. Аўтары добра адчуваюць гэта самі, а Адам Глёбус нават падкрэсліў гэтую рэч у назве апошняга зборніка прозы – «Толькі не гавары маёй маме...»

Замкнёнасць літаратуры на самой сабе, скарыстанне свайго ўласнага рэчыва, а не вонкавага субстрату, гэтыя літаратурныя паказкі і міфы, якія беларускія пісьменнікі прыдумляюць самі пра сябе, таксама вонкава сведчаць пра старасць. Але літаратуру амалоджвае нязмушанасць і наўнасць містыфікацыі.

Бруд жыцця, ашклёпкі і друз, што вызваляюцца падчас гэтых не заўжды бяспечных гульняў, сведчаць пра зазначанае вышэй – час разувасаблення, які надыходзіць гэтаксама бесперашкодна, як і слотнае надвор'е. Але ў гэтай непагадз варта бачыць святло Першатварэння, як мы не сумняваемся ў прысутнасці сонца, засланага касмыкаватымі хмарамі.

Лепельская філалагема

Антыподам старасці ёсць не маладосць, а сталасць – злом пакаленняў, канфліктная зона. Адменнікам старасці ёсць дзіцячасць. І канфлікт дзядоў і ўнукаў – самая пачварная і ненатуральная рэч, у той час як бацькі і дзеці канфліктавалі яшчэ задоўга да нараджэння стваральніка Базарава. Што ўсцешвае – дык гэта новыя павязі, якія самым непрадказальным шляхам ізноў паўстаюць паміж старэчасцю й дзіцячасцю.

Гэта было на літаратурнай імпрэзе «Лепельскія алітэрацыі», што ладзілася ў разгар бабінага лета ў месце, якое завуць яшчэ «беларускай Венецыяй» за шматлікасць мастоў, слынным і сваім возерам, дзе жыву сваяк Лох-Нэскай пачвары, апісаны Уладзімірам Караткевічам.

У лепельскім раённым ДOME культуры публіка ва ўзросце ад 10 да 85 гадоў жвава рэагавала на вершаваныя ды вакальныя выступы літаратараў шырачэзнага эстэтычнага спектру: ад Вішнева да Касценя, ад Мінскевіча да Гальпяровіча. Можна сказаць, што атмасферу вечарыны дыктавалі густы падлеткаў і старых, якія нібыта дамовіліся на ўсёпрыймальнасць. На сцэне было дазволена ўсё.

Ветэранскі хор, які спяваў задушэўную песню пра Савецкую Беларусь, змяніўся выступам «бумбамлітаўцаў», і ніхто, апроч мясцовых рэкеціраў, не замінаў шаманскім ударам у тазік (мядніцу).

Бумбамлітавец Іля Сін праказаў свае тэксты, павярнуўшыся да залі спінаю. «Чагой-та ён?» -- заклапочана шаптала бабулька. «Яму сорамна вочы паказаць», -- патлумачыў Уладзімір Арлоў.

Бабуля, якая працягвала напружана ўслухоўвацца ў тое, што неслася са сцэны, не вытрымала, калі прадэманстраваў дыяпазон свайго голасу былы саліст «Мроі» Лявон Вольскі. «Памерла б – такога не пачула», -- прашаптала да суседкі. «Гэта ў іх, маладых, цяпер так прынята», -- аўтарытэтная патлумачыла тая.

Постмадэрновыя гульні, якія з нейкай паньлай зацятасцю выкрываюцца і асуджаюцца на ўзроўні ідэалагічнага афіцыёзу (ажно самім крытыкам абрыдла), успрымаюцца нашымі «кансерватарамі» – нашымі старымі – як нешта дадзенае. Падабаецца – не падабаецца – цяпі. І ў гэтым праяўляецца нявыдаткаваная дагэтуль памяркоўнасць, якой мы прычкакаліся ад нашых старых.

Бумбамлітаўская філалагема

Бальшыня літаратурных суполак гуртуецца дзеля літаратурнага дылітантызму (у добрым сэнсе слова, бо нават Франц Кафка лічыў сябе за вялікага дылетанта ў пісьменстве).

«Тутэйшых» згуртаваў чыннік літаратурна-нацыянальнага месіянізму. Ледзьве гэты чыннік згубіў частку свае актуальнасці, «Тутэйшыя» распаліся. Таварыства Вольных Літаратараў арыентаванае, паводле выказвання Алеся Разанава, на стварэнне літаратурнай сітуацыі, пры якой літаратура атрымлівае новы імпульс да існавання ў змененых, неспрыяльных варунках.

«Бумбамліт» – першая пасля «Узвышша» на Беларусі суполка, згуртаваная паводле эстэтычнай плятформы. Яна складаецца, як вядома, з некалькіх творчых маніфестаў бумбамлітаўцаў, выкладзеных у адным з нумароў «Культуры».

Згадаем лёс такіх суполак, досыць пашыраных у літаратурнай Еўропе. Іх існаванне магчымае на стадыі вучнёўства, калі кожны сябра – літаратурны эмбрыён – яшчэ не загаманіў на поўны голас пра сваё «я». Ледзве апошняе здарыцца, шкарлупіна агульнай творчай плятформы распадаецца, выпускаючы пагадаваных эмбрыёнаў на волю. Гэта – натуральны працэс літаратурнага сталення.

Сябры «Бумбамліта» паспрабавалі ад пачатку загаманіць рознымі галасамі, прапанаваўшы адмысловыя маніфесты. Паміж тым ім яшчэ утульна ва ўласных шкарлупінах, падобных адна на адну, як падобныя знесення рознымі птушкамі і жывёлінамі яйкі. Славутае грыканне ў бумбамлітаўскі тазік (мядніцу) – гэта неспакой эмбрыёнаў, якія ўжо стукаюцца дзюбамі ў шкарлупіну. З яйка, як вядома, можа выйсці качаня і альбатрос, дыназаўр і пчала, алігатар і зязюлька. Пачакайма.

А пакуль што «Бумбамліт» мае прынамсі два дасягненні перад літаратураю. Першая – рэабілітацыя гульні ў літаратуры. Яе традыцыя ў беларускім пісьменстве ўзыходзіць, як вядома, да творчасці Сімяона Полацкага. Паважны полацкі манах не грэбаваў свецкім заняткам – версіфікацыяй. Ён складаў «віршы» у выглядзе крыжоў і зорак, будаваў акравершы, рэжавершы, словам, як казаў той, «нястрымна фарматворыў». Гэты занятак даволі

плённа працягвае ягоны спадкаемца з ліку бумбамлітаўцаў – Сяржук Мінскевіч.

Другое дасягненне – спроба афрыканізацыі беларускай літаратуры, як штучная процівага яе еўрапеізацыі. Апошняе абяцае пісьменству больш рацыяналізму, але пагражае пачуццёвай анеміяй. Афрыканізацыя можа дадаць літаратуры тэмпераменту, жарсці і дзіцячай нязмушанасці.

Мне не хочацца думаць пра той час, калі «Бумбамліт» развітаецца з уласнай шкарлупінай, якая, разам са знакамітым тазікам стане экспанатам велізарнага Літаратурнага Архіву. Феномен «Бумбамліту» будзе ўспрымацца па тым часе як неўміручы літаратурны дух, які памяняў сваю часовую абалонку ў пошуках іншай, больш дасканалай.

Люты, 1996

Філалагемы жаноцкасці

Літаратура апошняга часу, здараецца, шакіруе брутальнасцю ў паказе адносінаў мужчыны і жанчыны, бо, поруч з промнямі кахання, паўстае раптам бруд і жывёльная жарсць.

Ш гэта таксама – непазбежны вынік разувасаблення, трансфармацыі жаноцкае філалагемы, што дагэтуль выглядала статычнай і неабвергнутаю у яе абсалютным вымярэнні.

Ніхто не абвергнуў паэтычнай максімы Купалы, адрасаванай беларускай дзяўчыне, калі ўважаць яе за паэтычны абсалют, за незапэцканы ў зямным брудзе прамень Першатвору:

*На беларускую дзяўчыну,
Калі тут праўду ёй аддаць,
Ніхто йшчэ каменем не кінуў
І не адважыцца кідаць.*

Згадаем, аднак, якую непапраўную метамарфозу перажывае дзявочы вобраз у «Магіле льва», адкуль цытата, ледзьве сутыкаецца з зямным, жыццёвым брудам – золатам, жарсцю, хцівасцю, помстай.

Абсалютная, незамутнёная філалагема жаноцкасці пацвердзіла свой статус у творах новага рамантыка

Караткевіча, чые гераіні вабяць сваёй загадкавасцю, жвавасцю і лілейнай чысцінёй.

Калі ж у літаратуры жанчына і каханне паказваюцца інакш, вінаваціць трэба не жанчын і не літаратуру. Вінаватыя жыццёвы бруд і холад. Яны апранулі нашу прыўкрасную беларускую Панну ў целагрэйку і кірзу, а пасля яшчэ на смеخابвясцілі гераіняй працы. Дзіва што ў калгаснай прозе беларуская жанчына выглядае нязграбнай і малапрывабнай, а яе каханне такім, што пра яго непамысна казаць.

Я мяркую, што ачышчэнне замуцнёнага літаратурнага вобразу адбудзецца тады, калі ўсе прыгожыя, годныя жанчыны нацыі загавораць па-беларуску. Альбо тады, калі спраўдзіцца прадказанне астралагаў наконт панавання на зямлі беларускай прыўкраснай Панны.

Беларусь скідве цела

Не так даўно мільёны зямлянаў з утрапэннем назіралі відэакліп «ажыўлення» нябожчыка. Экстрасенс творыць пасы над целама наўца – труп прыўзнімаецца, сядзе. Вось-вось сыйдзе з лежака... Але экстрасенсу невыносна цяжка, няма моцы трымаць налітыя волавам рукі – апускае іх. Труп з грукатам падае на каталку. Медсястра траціць прытомнасць.

Загана апошняга беларускага Адраджэння ў тым, што, абуджаючы жывых, хацелі абудзіць і трупы, а трупы не хацелі, каб іх абуджалі. Мерцвякі не хочуць адраджэння, яны сытыя жыццём па горла. Жыццё патрэбна жывым. Беларусі ж патрэбная не рэанімацыя, а містэрыя ўваскрэсення, цуд адраджэння Беларускага Духу.

Мёртвых – манкуртаў, некрафілаў – не трэба чапаць. У іх – сваё фантомнае існаванне, «ночнае царства», як пісаў Купала.

Рана або позна мёртвае адмірае, Беларусь скідвае зношанае цела, спальвае яго на ахвярніку, як птушка Фенікс. Беларускі Фенікс паўстане ў абноўленым, маладым, святочным целе. Дай Божа, каб гэтае цела апранула здаровы, неўміручы Беларускі Дух.

Травень, 1995

НАША ЗДРАДА

Філялягэмы

*Я здраджваў радзіме – таемнаму Дзіму
Здрадзіміў! Здрадзімичык!
Усе радыя Дзіму
І радыёміця
І радыёколя
Здольныя дзімаву прагу спатоліць
А я ня даў рады
І заду
караючы меч радзімы
(Альгерд Бахарэвіч, «Здраднікі»)*

ЧАМУ

Спадарыня сталага веку ў мяне пытаецца:

– Пятро, чаму сярод вашых беларусаў у вайну было столькі здраднікаў?

Спадарыня маладога веку безапэляцыйна кажа пра Васіля Быкава:

– Зьехаў... Здрадзіў нам...

Спадар Хазбулатаў пасыла ўдушэньня жнівеньскага пучу 1991 года абвясчае са скрухай:

– Беларусь нам здрадзіла...

Я ведаю, што адказаць спадарыням і спадарам. Прыкладам, я магу адказаць, што ня Быкаў здрадзіў нам, а мы Быкаву. Але пытаньні працягваюць нараджацца – ужо ў плыні мае сьвядомасьці. Яны прымушаюць паглядзець на гісторыю мае краіны, краіны-браначкі, краіны-партызанацкі пад кутом здрады.

КАМУ Ё КАГО

У нашай мове дзеяслоў «здрадзіць» паказвае на дзьве магчымасьці: можна здрадзіць *камусь*, і можна здрадзіць *кагось*.

Здраджваюць мужу, жонцы, ідэі, дзяржаве. Чалавек можа пакахаць іншую, памяняць Радзіму, расчаравацца ў ідэалёгіі. За дваццаць год унутры чалавека зьмяняюцца ўсе клеткі, ідэалёгія ж – пагатоў.

Бачыў я людзей, якіх пасья назавуць пярэваратнямі й здраднікамі. Яны на былой плошчы Леніна, якая цяпер Незалежнасьці, палілі чырвоныя кніжачкі, што калісьці насілі каля сэрца. Палала вогнішча з чырвоных кніжачак, усе радаваліся. У аднаго майго знаёмага не было чаго кінуць у палымя, бо ня быў ён камуністам. Дык ён пашпарт свой дастаў і ў вагонь кінуў, каб неяк спрычыніцца да ачышчальнага аўтадафэ.

Ані кнігі, ані кніжачкі паліць няварта. Але й тыя людзі на плошчы ня бачацца мне здраднікамі.

Цяжэйшы выпадак, калі кагось здрадзілі. Ён нагадвае пра Юдаў грэх – падмануты давер.

ЛАНЦУГ ЗДРАДЫ

У нашым дзіцячым фальклёры жыве прыпеўка пра беларуса, які «на вайну сабраўся», але на вайне зь ім надарыўся непাপраўны канфуз. Прыпеўка тутэйшая, ніхто на яе ніколі не крыўдаваў. Яна сублимуе іранічныя адносіны да ўдзелу ў вайне й так звананага гераізму й перадае паблажліва-гульлівае стаўленьне да так званай «зрады».

З гэткам стаўленьнем прасьцей зразумець парадоксы нашай гісторыі.

Яна бачыцца як бясконцы ланцуг здрадаў. Магчыма, існуюць яшчэ больш здрадлівыя гісторыі. Што мне да іх? Яны мне не баляць.

Уладзімір, князь кіеўскі, здрадзіў бацьку й братоў Рагнеды на сваім крывавым вясельлі. Рагнеда здрадзіла свайго бацьку й братоў тым, што пайшла за іх забойцу. Потым яна й на мужа ўзьняла меч. Сын яе, Ізяслаў, таксама замахнецца мечам на бацьку. Але пасья ён з бацькавых рук прыме спадчыну – Полацак. Той безьліч разоў здраджваў Рагнедзе з палюбоўніцамі, якіх у яго было ня менш, чымся ў цара Салямона, аж пакуль па хрысьціянскім звычаі не павянчаўся зь візантыйскай каралеўнай, а верную жонку аддаў у манахкі.

Кароль нашае здрады – Ягайла. Ён здрадзіў свайго дзядзьку Кейстута ў бруднай крэўскай справе, а заадно здаў і Беларусь дзеля польскае кароны. Гісторыкі скажуць, што гэтым ён Беларусь адначасова й адратаваў. Падчас Грунвальдзкае бойкі невядома хто каго здраджваў – Ягайла Вітаўта, або Вітаўт Ягайлу. Польскія храністы цьвердзілі, што зь беларусамі зноў атрымаўся

канфуз (як у тым дзіцячым вершыку), і яны на чале зь Вітаўтам уцякалі ажно да Вільні.

Нехта невядомы здрадзіў Вітаўтаву карону.

Апанас Філіповіч здрадзіў уласнага вучня Яна Лубу. Вучыў, выхоўваў чарговага Ілжэдзімітрыя, каб пасья здаць маскоўскаму пасольству. Яшчэ Апанас Філіповіч і «здрадзіміў» – клікаў Міхаіла Раманава, каб ішоў з вайною на родную Апанасу Літву, дзяліўся з маскоўскім царом дзяржаўнымі таямніцамі, павучаў караля Уладзіслава IV, канцлера Льва Сапегу. Кароль ды канцлер глядзелі на гэтыя штукі паблажліва. Апантаны Апанас вырабляў у гэтай дзяржаве што хацеў – і ўрэшце даскакаўся. Царква зрабіла са здрадніка сьвятога.

Аднойчы ў беларускай Акадэміі навукаў зьбіраліся ўшанаваць памяць самых знакамітых дзеячаў старажытнасьці – паставіць Стэлы. Абмеркаваньне кандыдатураў было, па дэмакратычным часе, адкрытым. Павесілі на дошцы даўгі сьпіс кандыдатаў на стэлу, і кожны з навукоўцаў вольны быў паставіць «плюс» альбо «мінус».

Насупраць прозьвішча Сімяона Полацкага якісь максымалісты напісаў: «Здраднік. Перакінуўся на бок цара маскоўскага».

Небарака Сімяон Полацкі заблукаў на мяжы канфэсіі ды Радзімы, ня ведаў, што галоўнае, але і ў сваёй «здрядзе» імкнуўся захаваць сумленнасьць. Спрабаваў перарабіць маскоўскага Навухаданосара на цывілізаванага эўрапейскага манарха, але не ўдалося. Сімяон Полацкі стаўся для Масковіі культуртрэграм, навучыў маскоўцаў складаць вершы, падараваў ім першы літаратурны стыль (барока), але ягоньх высілкаў не ацанілі як сьлед ані тутэйшыя, ані тамтэйшыя. Добра, што яшчэ на палю не пасадзілі.

Падчас кампаніі Напаляона Банапарты ў Беларусі пачалася суцэльная здрада – мяшчане віталі супастата хлебам ды сольлю, а шляхта запісвалася ў напаляонаўскія харугвы, каб разам ваяваць Маскву. Як быццам вярнуліся часы Альгерда.

Кастусь Каліноўскі вызваляў «дзецюкоў», «братоў сваіх, мужыкоў родных» ад няволі, а тыя браты адлоўлівалі ды здавалі каліноўцаў царскім жандарам за тое, што «хаваюць ад народу царскую волю».

ВОЧЫ ПАЛЯСОЎШЧЫКАЎ

А якія ў здрадніка вочы?

Ня трэба лічыць, што вочы здрадніка – абавязкова блудлівыя ды юркія. Яны могуць быць блакітна-шэрыя ды халодныя, бы беларускія азёры ў глухую восень. Такія вочы я бачыў на абразе Крамскага «Палясоўшчык». Расейскі мастак намаляваў дзеда-палешука, чый позірк не абяцае чужынцу нічога добрага. Ня раю братацца зь ім і абяцаць адвечную дружбу. За сьпінаю палясоўшчык хавае сякеру зь лязом такога самага колеру, што й ягонныя вочы.

Такія вочы маглі быць у трох літаратурных палясоўшчыкаў – Тараса, Грышкі, Міхала. Дарэмна крытыка рабіла іх сялянамі. Паводле грамадзкага становішча яны былі паміж панам і мужыком – падпанкамі. Іхнім абавязкам было – прыслугоўваць, дагаджаць, першай звычай – ладзіць са зьверхнікамі.

Канстанцін Вераніцын надзяляе Тараса комплексам служэньня:

*Што ж, чалавек ён быў рахманы,
Гарэлкі ў губу ён ня браў,
За тое ў ласцы быў у пана –
Яго пан дужа шанавай.
Любіла тож Тараса й паня,
І войт ні разу не збрахай...*

Як і кожны нявольнік, Тарас гатовы помсыціцца за сваю прыніжанасць. Пакуль што ён калючым позіркам аглядае паноў-багоў, што насялілі багемны Парнас.

Грышка з гутаркі Янкі Лучыны «Стары ляснік» просіць у пана пораху, каб застрэліць мядзведзя, што задзёр жарабятка. Добраму пану ня шкода пораху – яму шкода Грышкі, у якога, бы ў ліхаманцы, скачуць рукі. Ён прапануе Грышку жарабятка ад сівай кабылы, новы штуцар. Грышка не згаджаецца. Гандаль зацягваецца. Нарэшце пан называе старога казлом і дае пораху. Назаўтра Грышка кідае мядзведжую шкуру каля панскага ганка. Ён запомніў прыніжэньне й адпомсыціўся – пакуль што забітым мядзведзем.

Міхалу з коласавай паэмы свая зямля патрэбная перадусім каб вызваліцца ад беспрсветнага служэньня. Яму абрыдла штрафаваць сялян за самавольныя высечкі, пакорліва зносіць зьдзекі й раз-пораз «агрызацца». Міхал памёр, так і не дачакаўшыся «новае зямлі». А стары комплекс служэньня гэтак і застаўся ў нашых генах.

ЗДРАДА ПРЫНІЖАНЫХ

Наш вялікі гуманісты Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч марыў зрабіць гаспадароў і слуг адной сям'ёй. Яму гэта ўдалося ў «Ідыліі». У фінале сьпектакля Кароль і Юлія пяшчотна абдымаюцца ў кашы паветранай кулі пад палянэз Агінскага. Публіка разумее: шляхта эмігруе. У гэты момант у залі нехта абавязкова рыдае. Сяляне здымаюць тэатральныя строі, накідваюць на плечы свае зрэбныя сьвіты й моўчкі сыходзяць пад пошум дажджу. Сухі стрэл перуна, сталёвае лязо навальніцы. Магчыма, гэта стрэл: нехта пацэліў па кулі з эмігрантамі.

У наступным стагодзьдзі на попеле ад спаленага маёнтка Лятальскіх заскачуць дэманічныя чаротавы «босыя».

Пятрок і Сыцепаніда з быкаўскага «Знаку бяды» атрымаюць сваю «новую зямлю», экспрапрыяваную ў пана Адольфа Яхімоўскага, у якога дагэтуль служылі наймітамі. Пераход зямлі асэнсоўваецца як акт помсты й адначасова – здрады.

Пан Адольф кажа:

– Радуецца? Шчасьце вам? Ганьба...

Петрака й Сыцепаніду чакае свая Галгофа.

Комплекс служэньня, на жаль, моцна зрастаецца з комплексам здрады. Ланцуг прыніжэньня, здрады й помсты доўжыцца.

ЦЬВЕТ ЗДРАДЫ

XX стагодзьдзе было роськвітам нашае здрады, тут і кветачкі цьвілі, «зялёны ліст, чырвоны цьвет», і ягадкі крываваыя сьпелі. На нашым матар'але можна складаць анталёгію здрадніцтва.

У лябрынце здрады можна заблукаць. Асабліва калі глядзець на матывацыі ды ўчынкі асобаў ды ўсёй грамады не праз нейкую ідэалёгію ці маральную максыму, а праз агульнапрыняты (адмоўны) вобраз здрады.

Беларусь прадалі падчас падпісаньня Берасьцейскага ды Рыскага пагадненьняў, прычым нават дывідэнды не падзяліліся.

У 1930-я гады беларускія літаратары наўчыліся здраджваць адзін аднаго. Рабілася гэта адкрыта й пакрыёма. Купала ў «Зьвязьдзе» выракаўся былых сяброў-«нашаніўцаў», Крапіва ва «Узвышшы» – «няправільных»

правых «узвышэнцаў». Бэндэ, Кучар і яшчэ цэлая плойма аўтараў прафэсійна займаюцца зьнішчэньнем літаратараў праз крытыку й даносы.

Выпрацоўваўся адмысловы тып пісьменьніцкага двудуша, які невядома як вызначыць – амаралізм ці проста тутэйшы спосаб літаратурнае экзыстэнцыі. Глёбус нядаўна ў «Нашай ніве» заўважыў пра трох Адамовічаў – маўляў, кожны ў свой час «супрацоўнічаў з ворганамі». Прытым былі таленавітымі творцамі й патрыётамі Бацькаўшчыны. Можа, недзе такога не бывае. У нас бывае ўсё.

ЗДРАДА ПА-ТУТЭЙШАМУ

У «Тутэйшых» Янкі Купалы ўсе чыста адзін аднаго здраджваюць. Мікіта Зносак прапануе «гэру» гэрманцу сваю «мамашу» замест сябе. Потым здае чырвонаармейца ў польскую паліцыю. У фінале твора гэр Сьпічынні здасць камісарам свайго вучня – рыхтык Апанас Філіповіч некалі. Сьведамы Янка Здольнік таксама Мікіту Зноска здаў – не падтрымаў яго ў жаданьні вучыць беларускую мову й стацца праўдзівым беларусам. Завядзёнка «тутэйшых» – кагосьці здаваць (здраджваць).

АДЗІН У ПЯТЛІ, ДРУГІ Ў ПРЫБІРАЛЬНІ

Можа, лепшы ў XX стагодзьдзі твор пра «подзьвіг» ды «зраду» – «Сотнікаў» Васіля Быкава.

Расейская кінарэжысёрка Ларыса Шапіцька пасьпяшалася расчытаць быкаўскі твор як новую прыпавесьць пра Хрыста ды Юду. Рыбак дорыць Сотнікава юдавым пацалункам. Сотнікава вітаюць царкоўныя званы. Толькі прыпавесьць пра Хрыста й Юду ніколі не расчытвалася гэтак спрошчана – ані ў XX, ані ў якім іншым стагодзьдзі.

Сотнікаў як быццам выконвае ролю героя-пратэганіста. Ён, хворы на лёгкія, выклікаўся першы йсьці на рызыкоўнае заданьне, пакуль астатнія партызаны чухаліся. Яму карціць прыстрэліць за здраду вясковага старасту Пятра, які пусьціў партызанаў у хату й дапамог ім. Потым станоўчы герой прыходзіць у перапоўненую дзецьмі хату Дзёмчыхі. Яна хавае партызанаў ад немцаў на гарышчы. Герою хочацца пакашыляць. Ён умее ставаць пад кулі, ахвяраваць сабою, але ўправіцца з кашлем ня можа. Таму ён па-геройску

йдзе на шыбеніцу і вядзе разам з сабой у пятлю Дзёмчыху, маці трох дзяцей.

Пратаганіст Рыбак паводзіць сябе іначай. Ён спачувае здрадніку старасту. Ён злуецца на дурноты Сотнікава, на тое, што хворы палез на заданьне. Ён імкнецца з усімі ладзіць ды ўсіх уратаваць, але ў яго не атрымоўваецца. Параненага Сотнікава ён цягне на сабе, пакуль можа, хаця намерваўся яго кінуць ды ратавацца самому. Калі Сотнікава вешаюць, Рыбак выбівае ў яго з пад ног зэдлік. Рыбак – чалавек тутэйшы. Ён знаходзіць сваіх нават сярод паліцаяў. Ён мае спадзеў – з першае ж нагоды ўцячэ з паліцаяў да партызанаў. Значыцца, зноў здрадзіць.

А пакуль што ён вылятае з прыбіральні, нават ня скончыўшы свае вялікае справы, на покліч новага начальства. Рыбак жыве.

А Сотнікаў тымчасам вісіць у пяці, поруч з тымі людзьмі, якіх ён загубіў.

Рыбак і Сотнікаў – раздвоены Юда, які адначасова канае ў пяці й жыве.

ЗДРАДА ПА-ЛЮБЛІНСКУ

У Любліне, на шляху да замка, ледзьве не наступіў на мураваную пліту з лічбай 1569. Яна нагадала пра чарговую гістарычную здраду. Ізноў цалаваліся, мілаваліся, утваралі Унію, здраджвалі Бацькаўшчыну.

Замак зьмяніўся ў музэй, і ў ім мала паветра ад пішчалаў, даўжэзных люлек, карцін шырынёй з футбольную браму, парцэлянавых прыбораў, зь якіх палуднавалі, мабыць, Гарганцюа ды Пантагруэль.

Вузьнякая — галерэя ўпіраецца ў звычайныя драўляныя дзьверы. Прастора за дзьвярыма раптоўна, бы феерверк, рване ў шматкаляровую высь. Гэта капліца Сьвятое Тройцы XIV стагодзьдзя, расьпісаная фрэскамі ад падлогі да столі. Вядома, што расьпісвалі майстры з Усходняе Эўропы – ліцьвіны, русіны.

На адной з фрэскаў двойчы паказаны Юда. Першы прыстойна вячэрае ў коле апосталаў з Хрыстом. Другі Юда ў гэты час уцякае зь вячэры, а на плечах у яго сядзіць маленькі чорны нячысьцік.

Юда ўцякае не ад Хрыста, а ад самога сябе. Ад здрады, якую яму наканавана ўчыніць. Але ён нікуды не ўцячэ, бо здрадзіць загадаў яму Хрыстос. Вучыцель сам паказаў на Юду, падаўшы яму кавалак хлеба, памачаны

ў віне. Нячысьцік на плячы пільнуе, каб Юда нікуды ня ўцёк, і дачасна не засіліўся. Боскае наканаваньне мае спраўдзіцца.

Потым, калі наканаванае здзейсьніцца, Юда зноў будзе належаць самому сабе. Ён заплача, і кіне катам назад іх праклятыя срэбнікі, пойдзе й засіліцца.

Уцякач, які ня здолеў уцячы ад свайго лёсу.

ЛЕДЗЯНОЕ ВОЗЕРА

Праклялі ўсё, што зьвязана зь Юдам. Нават асіну, на якой ён засіліўся (ці растуць асіны ў Палястыне?).

Асіна дрыжыць, бо надзвычай тонкую, трапяткую мае душу, і ня можа перажыць таго ўзрушэньня, калі на ёй вешаўся здраднік.

Адзіны, хто шчыра паспачувае Юду, – ягоны Вучыцель, Хрыстос. «Лепш бы яму не нарадзіцца», -- скажа ён пра свайго вучня.

Аднак, не нарадзіўся б Юда – не было б здрады. Не было б і ўкрыжаваньня Збавіцеля, не было б збавеньня, не было б і ўваскрэсьненьня.

Літаратары шкадавалі Юду дзеля сэнсацыі, прыколу, уласнай раскруткі.

Леанід Андрэеў зрабіў Юду найбольш адданым, улюбёным у Вучыцеля вучнем. Казандзакіс паставіў Юду крытыкам і судзьдзёй над Хрыстом.

Сумленны Дантэ памясыціў Юду на самае дно свайго пекла, у дзявятае кола, пояс чацьвёрты. Люцыпар ператрушчвае зубамі, заціснуўшы ў пашчах, трох здраднікаў – Юду, Брута й Касія.

Касій і Брут вінаватыя тым, што па-збрадніцку забілі Юлія Цэзара. Забілі тырана, абараняючы Рэспубліку.

Суворы флярэнтыец прымушае засумнявацца, ці ёсьць зразуметая такім чынам здрада абсалютным грахам. Збрадніцтва не названа ў ліку тых дзесяці «не», што адпавядаюць дзесяці заповітам.

Дантавы сьвет нечакана перакульваецца. З дна пекла герой выбіраецца ў чысьцец і пачынае караскацца ўгору, да зьяючага Эмпірэю.

НАШ САВЕЦКІ ЮДА

За Саветамі Хрыста забаронена было ўслаўляць і згадваць у станоўчым пляне.

Затое дазволена было асуджаць Юду. Новы Юда здраджваў камуністычнаму ідэалу, рабочай клясе, Савецкай Радзіме.

Уладзімір Караткевіч прыязмліў у Гародні несапраўднага Хрыста, затое Юда ў яго атрымаўся як мае быць. Ягоны Юда працягвае здраджваць да нашых часоў з гэткай самай неспатольнасьцю, зь якой Адвечны Жыд – жыве.

Караткевіч разводзіў здрадніцтва й ахвярнасьць па розных полюсах свайго рамантычнага сьвету. Ён услаўляў герояў, што падстаўлялі свае бялюжкія лебядзіныя шыі пад крывы серп гісторыі.

Але самаахвярнасьць – таксама здрада. Самагубства дзеля ідэі – таксама здрада. Жыцьцю, якім надзяліў чалавека Госпад. Чытачу, які жадае бачыць свайго героя жывым.

Мабыць, адчуўшы гэта, Караткевіч не давёў да паўстаньня Алеся Загорскага, вывёў з апраметнай Гервасія Выліваху й уваскрасіў Юрася Братчыка.

ЛЕСЬВІЦА ЗЬ НЕБА

Далей за іншых у апраўданьні здрады пайшоў Борхес. У навэле «Тэма здрадніка й героя» ірляндзкі паўстанец Фэргюс Кіпатрык сьпярша здраджвае Айчыне, а потым здраджвае сябе – каб памерці павучальна й урачыста, нібы новы Юлій Цэзар. Іпастасі героя й здрадніка вынікаюць адна зь іншай.

У «Трох вэрсіяў здрады Юды» Хрыстос як Богачалавек, учалавечваецца і ў Юду. Ахвяра, прынесеная Сынам, бязьмерная: ён увасабляецца ў нікчэмнейшым зь людзей. Ён сыходзіць зь неба да людзей па нябачнай лесьвіцы ды дасягае ніжэйшай з прыступак.

ЮДЫФ І ЮДА

Скарына ўхваляе подзьвіг Юдыфі, што ўвайшла ў будан да Алафэрна, прабыла зь ім ноч, адсекла яму галаву й вызваліла свой край ад гвалту. Да нечага падманутага даверу нікому справы няма.

Скарына з гэтае нагоды прамовіць сваё слова пра любоў ла Бацькаўшчыны, якое кожны школьнік ведае на памяць.

Юдыф і Юда. Ёй пашчасьціла – яна падманула давер Алафэрна, але выратавала народ.

Юда здрадзіў Вучыцеля, а народ быў уратаваны ня Юдам.

НАШТО?

«Нашто Хрыста здрадзілі?» – пытаюцца ў Жыдоў. Пры гэтым забываюцца, што Вучыцель таксама належаў да жыдоўскае грамады. Забываюцца й на тое, як здавалі й здраджвалі жыдоў падчас халакосту. Зрэшты, і ратавалі таксама.

Літаратурны тыпаж Дзёмка з «Камедыі» Марашэўскага таксама Жыда здрадзіў. Дакладней, падставіў Чорту замест сябе. Зрабіўся гэткам Юдам навыварат. Юдкам.

Зрэшты, у тэатральнай вэрсіі Ігара Забары беларус Дзёмка ў фінале братаецца й таньчыць у абдымку з здраджанымі ім жонкай, Давідам і маскаляватым Чортам.

ПОШУКІ ВІНАВАТАГА

Нашы літаратары часцей паказвалі нас пераможанымі, чымся пераможцамі. Яны шукалі прычыны нашай перамогі й спрабавалі звязаць іх са здрадай. Таму шукаўся свой Юда. Дзе толькі яго не знаходзілі! Сярод карыкатурных паліцыянтаў, у асяродзьдзі кулакоў ды калябарантаў, у трансцэндэнцыі (Чорны ў Янкі Купалы).

Шукалі, угнуўшы галовы. Так цяжка было паглядзець наверх! Калі вас перамаглі, дык вінаваты ў гэтым той, хто перамог.

БРАТЫ

Здрада Ягайлы ў дачыненні да Кейстута ды Вітаўта была дыхтоўна падрыхтаванай пасткай. Яны так сама зрабілі, каб даўмеліся. Відавочна, Вітаўт дараваў Ягайлу тую пастку, а можа Ягайла проста адкупіўся ад яго вялікакняскім пасадам.

Падчас Грунвальдзкае бойкі яны па-ранейшаму звяртаюцца адзін да аднаго «брат».

БОЛЬШЫ Й МЕНШЫ

Адзін зь першых літаратурных аповядаў пра здраду нарадзіўся ў Эгіпце. У ім распавядаецца, як малодшы брат Крыўда здрадзіў свайго большага брата Праўду: выкалаў яму вочы, загадаў цкаваць ільвамі.

Здрада – учынак маленькага ў дачыненні да большага ад сябе. Учынак, якога той, большы, не чакае. Часам гэта спроба маленькага зьвярнуць на сябе ўвагу. Часам гэта адчай маленькага ад немагчымасці стаць вялікім. Часам гэта – страх маленькага перад немагчымасцю зразумець вялікага.

У нас дзіўная гістарычная звычка – рабіць сябе меншымі ад большых. Нават калі той «большы» – меншы. Так старшым братам мы назвалі народ Масковіі, маладзейшай ад нас.

Уладарамі над аграмаднай беларускай Літвой паставілі князёў з маленькага племені жамоітаў.

Калі маленькаму здраджвае вялікі, дык ніякая гэта не здрада – было б сьмешна, каб вялікі здраджваў малога. Ён проста творыць з малым тое, што хоча.

Прыкладам, аддае меншага брата Нямеччыне. Альбо Польшчы. Альбо вяртае сабе, хоць ён енчыць, хоць скуголіць.

Але потым дзівіцца й крыўдуе, калі той малы пачынае гэтаксама рабіць у дачыненні да большага. Перакідвацца, да каго хоча. Гэта ўжо здрада. І большы ссоўвае бровы й думае: «А хто ж яго, сякога-такога, навучыў?»

СТРЭЛ У СЫПІНУ

«Наша палата празвала яго Рускім, бо ён, калі яго забірае хвароба, крычыць шмат разоў бесьперастанку:

– Я рускі! Я рускі! Рускі, рускі!..

(...)

Толькі ўзьняўся ён на нейкі невялічкі ўзгорчак, як зьнянацку ашаламеў: перад ім стаяў аўстрыяк... Абодва разам прыселі да зямлі: Рускі прысеў ад страху, а той, мусіць, таксама. Дзеелася адзін момант, а здалося дужа доўга. Аўстрыяк тады першы кажа:

– Руськый! Я маю горілку...

– Я табе нічога не зраблю! -- адказаў Рускі зусім лагодна, і сьмела ўстаў і пайшоў да яго бліжэй.

(...)

Аўстрыяк быццам трохі, нябачна, замаркоціўся. Але падаў руку. Рускі паціснуў яе. І завярнуліся ў свае бакі.

(...)

І раптам бліснула яму ў галаве, і ён, каб не спазьніцца, і каб пасля не шкадаваць, што быў варонаю, ён, ужо ступіўшы разоў дзесяць, сказаў сам сабе: «Э, што

ж я за ваяка». І не сказаў, толькі бліснула яму так у галаве... Павярнуўся, злажыўся стрэльбаю і бяз дум націснуў пальцам:

– Тах!

Гул быў глухі й невялікі. Аўстрыяк спачатку зарыўся носам і бразнуў бляшанаю пляшкаю, зь якой пілі гарэлку, аб сваю стрэльбу. Потым перавярнуўся тварам дагары – і вельмі жалосна і з працягам застагнаў.

Калі Рускі падбег і нахіліўся над яго чубатаю шапачкаю з даўна падстрыганымі вусамі, дык у цямоце мала чаго ўбачыў, але пачуў, як ён яшчэ дадаў, гаворачы быццам аб нейкім трэцім:

– Шчо ж цій москаль наробів... Зостанэцца мая жынка й дзіты...

(...)

– Я рускі! Я рускі! Рускі, рускі!..

– Ну-ну-ну, гэта не столь важна, – гаворыць старшы доктар Рускаму, пераходзячы да другіх хворых і раненых».

(Максім Гарэцкі. «Рускі»)

Пра Рускага Гарэцкі не дае амаль ніякіх звестак, нават не кажа праўдзівага ягонага імені. Даведваемся адно, што ён хворы на грудзі садат-беларус, прывезены з Аўстрыйскага фронту, і што быць Рускім і страляць у сыпіну яго навучылі на вайне.

ПРАГА ЎЛАДАРА

Можа падацца, што мы праз усю гісторыю адно й чакалі, што моцнага ўладара.

«Паўстань з народу нашага, Ўладар...» – гукаў Купала.

Ён хацеў, каб абавязкова «з народу нашага». Прыходзіў Юзаф Пілсудзкі, які ў юначай анкеце запісаўся беларусам. Купала, як кажуць, паднёс яму гэты верш «Паўстань...» з паклонам на сподачку.

Гэтаксама вітала калісь Напаляона менская шляхта й мяшчанства – хлебам-солью.

Зьмітрок Бядуля выказваўся з нагоды прыходу пана Пілсудзкага на Беларусь: «Беларусы былі б радыя, нават калі нэгры прыйдуць і выратуюць іх».

Напаляон ды Пілсудзкі былі тут палітыкамі, а ўладарамі – нянаскімі. Таму яны хутка забываліся на абяцаньні ды юначыя анкеты.

Мы выправаджвалі аднаго ўладара, каб замяніць яго новым. Так палачане калісь выпэндзілі з места Усялава Чарадзея. Пакрыўджанья ўладары маглі назваць гэта здрадаю.

ПЛАХІЯ САЮЗЬНІКІ

«Мы заўсёды былі пад кімсьці», -- кажа калега А. «Мы заўсёды былі ў нейкай уніі або саюзе», -- кажа калега Б. «Можа, цяпер ганарары будуць большыя», -- уздыхае калега В.

Праўда. Мы былі пад кімсьці, каб з-пад яго пасья вылузвацца. І ў саюзы ўступалі, каб пасья зь іх выходзіць. Гэта й лічылася здрадай. Падманулі давер.

Навошта ж верыць? Мы ўваходзім у саюзы, каб пасья зь іх выйсьці. Вось ува што трэба верыць. Тады й здрады аніякай ня будзе.

ЗДРАДЗІЛІ СЯБЕ

Народ традыцыйна ўяўляецца нам як вялікае дзіця, якое трэба глядзець, а як што – дык і небясьпечныя цацкі ў яго адабраць. Але й гэта мэтафізычна-філялягічны вобраз. У экзыстэнцыйнай сфэры паняцьце «народ» таксама размываецца, як драбок цукру ў гарбаце. Тое, чаго няма, ня можа й здрадзіць.

Наша здрада бытуе пераважна як мэтафізычна-літаратурны фэномен. Тут яна ўтварае нешта ўстойлівае. У астатнім яна як бы ёсьць і яе як бы няма – нешта вадзяністае, бы мэдуза.

Ёсьць пакрыўджанья на нас, што «здрадзілі», а мы гэтай крыўды як бы й ня чуем, і на крыўдлівых ваду ня возім. Паверылі ў нас, пасья зьняверыліся – ня трэба было верыць.

Здрадаю, калі яна й была, мы ўчынілі найвялікшую шкоду сабе. Гэта калі на рэфэрэндуме выракаліся мовы продкаў, сымболяў.

Уласныя мова й сымболіка здаваліся чужымі, бо былі большыя ад нас. Большага палохаецься. Потым, калі страх мінаецца, настае шкадаваньне па страчаным – здраджаным.

На перапісе 1999 года высвятляецца, што ніхто й ня думаў выракацца ані мовы, ані сябе.

ЗДРАДЫ НЯМА

Тое, што называюць «зрадай», выглядае сумай розных матывацыяў, учынкаў ды іх наступстваў: страх, нянавісьць, выгода, зайздрасць, рэўнасьць, агрэсія, уладалюбства. Аднолькавая матывацыя можа мець розныя наступствы, калі праходзіць праз здраду. Падобныя наступствы могуць выклікаць процілеглую ацэнку. Як гэта было зь Юдыф'ю ды Юдам.

Зрада – таямнічая, закрытая камэра-абскура. Яна ж – зьмесьціва гэтай камэры, таямнічае, няўлоўнае рэчыва.

Яно можа рассыпацца на першасныя матывацыі, на элементарныя рэфлексы й пачуцьці, і тады здрады ня стане. Яна можа перарасьці ў сваю процілегласьць, і тады яе таксама ня стане.

ЛЕСЬВІЦА Ў НЕБА

Мы памералі глыбіню здрады, пабачылі сваё адлюстраваньне на паверхні ледзянога возера. Цяпер сумняваемся, ці было ледзяное возера, Юда ў ім ды сама здрада.

Магчыма, гэта таму, што мы глядзелі зьверху ўніз.

Цяпер трэба глядзець іначай – зьнізу ў неба.

Тады мы пабачым лесьвіцу ў неба, што прымроілася аднаму біблейскаму прароку. Але лесьвіцу трэба ладзіць самім.

2000

НАЗІРАЛЬНАЕ ДЗІЦЯ

(Пяць філялягэмаў пра Адама Глёбуса)

1. КАПЯЛЮШ НЯЗВЫКЛАГА КОЛЕРУ

Нехта з аповяду Глёбуса «Слон» штодзень творыць у гарадзкім гайку адну й тую ж скульптуру – «Слана» з руберойду, дроту ды іншых матар'ялаў, якіх поўна ў скрынях для сьмецця. І кожнага разу з зацятаю аднастайнасьцю гэты твор зьнішчае галоўны «знаўца» – дворнік па мянушцы Лістапад. Тут накрэсьлена схэма ўзаемаадносінаў мастака й асяродзьдзя, што спрацавала б і ў тым выёнтку, калі на мейсцы «слана» стаўся б «Чорны квадрат» або «Палаючы жыраф». Можна падумаць, што іншы аповяд Глёбуса – «Капялюш пажарнага колеру» – пра тое, як па пляжы пахаджвае якісьці дзівак, маючы на галаве памянёны капялюш, – і тым выклікае абурэньне абываталяў. Аднак і гэта аповяд-мадэль: мадэлююцца стасункі паміж мастаком і натоўпам. Гэткія старадаўнія, што аж узыходзяць да купалавага «Кургана»...

У кожным з трох аповядаў адчуваецца супраціў асяродзьдзя – ён зусім непазьбежны, калі на ягоным «натуральным тле» пачынае нязвыкла й нахабна мільгаць чыёсьці «я». Ды ўсё ж гэты мініятурны канфлікт – нешта накшталт гульні для пэрсанажаў ды, магчыма, і для аўтараў. Яно зразумела: вобраз мастака захоплены тут у «дзяцінай» фазе станаўленьня. А сталеньне адбудзецца, няйначай, тады, як атрад новай, «гульлівай» інтэлігэнцыі аформіцца ў сьпелую гэнэрацыю.

А сёньня? А сёньня вялікі дэфіцыт на рэальныя прататыпы таго вобразу, які шукае нашая «інтэлектуальная проза».

1992

2. ГЛЁБУС І СКАТАЛЁГІЯ

Скаталёгіяй нараклі эстэтызацыю жыцьцёвага броду, смакаваньне брыдкага ў мастацтве. Узоры літаратурнае скаталёгіі ў розныя эпохі стварылі Пятроній, Рабле, маркіз дэ Сад, Заля, Сартр, Гэнры Мілер. Тыпалягічна блізкія да такіх твораў «Млосьці» й «Амстэрдам» Адама Глёбуса.

Часам гідлівыя чытачкі гэтых твораў прызнаюцца, што ня могуць без ванітаў дачытваць іх да апашняе кропкі. Але ж дачытваюць.

Лічаць, што насалоду ў брыдкім знаходзяць адно хворыя людзі. Аднак-жа бруд у красным пісьменстве найчасцей зьяўляецца наступствам вонкавае хваробы. Хварэе калялітаратурнае асяродзьдзе, зь ягоньмі чарнобылямі й постчарнобылямі. Яно спараджае сваіх монстраў, якіх Глёбус спраўна апісвае ў «пачварніках» ды «басэйніках». Ён тут выдыгае бы «санітар» гарадзкае сэльвы, паляўнічы на зданяў. Дарма казаць, што ў гэтых творах замала чыстае эстэтыкі.

У хворым асяродзьдзі пачынае пакутаваць літаратура, неабьякавая да згубных мэтамарфозаў жыцьця. Пра гэта засьведчыў Юры Гумянюк у сьлінным двухрадкоўі:

Хварэе паэзія ў тлустай бутэльцы.

Блішчаць яе вочы праз сіняе шкельца.

Літаратура задыхаецца ў бруднай, тлустай абалонцы жыцьця.

Згадайма, што фізычная хвароба ды яе брудныя праявы ўсьведамляліся йшчэ «нашаніўцамі» як сымболь нездароўя нацыі. Пра што паведамляў у допісе з Горак «нашаніўскі» карэспандэнт, мала яшчэ каму вядомы Максім Гарэцкі?

«Ужо другі месяц у Горках працуе лятучы атрад па вачавых хваробах.

І кожны дзянёк каля земскай бальніцы вялікая таўпа людзей, хворых на вочы, найбольш бедных сялян. Беларусь сылепа й душой, і целам...»

А гэтае купалава, споўненае надзвычайным трагізмам і скрухай:

А чалавек – ком гною, сала

Быдлём, сьляпнём жыве і гіне.

Ніжэй чалавека няма й куды апусьціць. Чыстая скаталёгія.

Пакуль «празаікі», паводле выказваньня Купалы, яшчэ не ачысьцілі жыцьцё ад мярцьвечыны й броду, літаратура мусіць гэны бруд эстэтызаваць. А што ёй яшчэ застаецца рабіць?

Калісьці я прапаноўваў наступную формулу мастацтва XX стагодзьдзя: гэта кветкі, якія прарасьлі праз асфальт, сьмецьце, бруд і друз і закрасавалі над ім.

3. МІЛЕР, ГЛЁБУС ДЫ КАМПАНИЯ

Моц Мілера ў наступным: на самым дне клаакі ягоны герой-рабак шукаў людзкасці й знаходзіў яе, і пераконваў, што ўсюды жыццё, нават у коле дзевятым скаталягічнага пекла. Ягонья тварэнні споўненыя нейкай шалёнай вітальнасьцяй, прагай жыцця, што прабівае ўсе дзевяць колаў навывёт. А рабак, не зважаючы ні на што, марыць зьмяніцца ўсё ж у чалавека.

У параўнанні зь ім асобныя паслядоўнікі (прыкладам, небарака Эдзічка) выглядаюць лядашчымі недаросткамі.

У той жа час адэптаў беларускае скаталёгіі я не магу назваць адэптамі Мілера. Яны цярэбяць шлях празь беларускія рэаліі – фальклёрныя, этнаграфічныя, псыхалёгічныя, і, пэўна, дасягнуць адметных вынікаў.

Карэннямі беларуская скаталёгія палягае ў нацыянальнай аўтэнтыцы. Рыгор Барадулін згадвае ў «Здубавецьці» пра паганскага бажка Юра, якога распальваюць беларусы ў сакральна-непрыстойных прыпеўках ды паказках. У табуіраванай прозе Адама Глёбуса грахаводнічаюць дамавікі, лесуны, русалкі. Беларусь – краіна з пракаветнай гісторыяй ды міталёгіяй – у адрозьненне ад Новага сьвету, і яе літаратары падступаюць да скаталягічнай тэмы больш паважна. Яны наўчыліся праз іронію й самаіронію здымаць брутальнасьць сваіх твораў.

1999

4. ЗАКАПАНЫ АЎТОБУС

Надзвычай цікава Адам Глёбус тлумачыць паходжаньне назвы «Дамавікамэрона». Выводзіць яе не ад Бакача.

З адказаў на пытанні Раісы Мшар для «ЛіМа»:

« – Слова «дом» мае для мяне безьліч прачытаньняў: адсюль і «Дамавікамэрон», адсюль і «дамавік», тут і «дамавіна»...

-- Адсюль і закапаны аўтобус? Вы ж пісалі: «Я нават марыў закапаць у лесе аўтобус і ў ім жыць. Хай у лесе, хай пад зямлёю, хай не дом, а аўтобус, але ж асобны і мой».

-- І закапаны аўтобус таксама. Абсалютна нармальна, што чалавек, які нават мае ўласны дом, шукае дом лепшы, ідэальны... Касьмічны карабель – гэта ж таксама дом» («Літ. І мастацтва, 1998, 25 верасня. С. 7).

Архэтып дома ў нашае літаратуры – не навацыя. Адам Міцкевіч паставіў у цэнтар свайго сусьвету шляхецкі маёнтак, Колас – леснікову хату. Мяркую, кожны зь беларускіх літаратараў будзе свой сьвет як дом. Мне асабіста хацелася, каб у маім літаратурным доме было ўсё – абраз на сьцяне, мышы ў падпольлі й кілбасы з кумпякамі ў каморы.

Закапаны аўтобус – спынены рух, затарможаны мадэрн. Колісь Казімір Малевіч замарозіў мастацтва ў сваім «Чырвоным квадраце».

Гадаванец мастацкае вучэльні, Глёбус касіў пад кубістых ды супрэматыстых, сьпяраша ў жывапісе, пасьяя ў літаратуры. Інтэр’ер, адлюстраваны ў аповядзе «Вова Вова», -- цалкам кубістычны:

«У пляне пакой квадратны. Вышыня сьцяны супадае зь яе даўжынёю. Акно і дзьверы зачыненыя. У пакоі цёпла. Пахне шпалерным клеём. Падлога акуратна засланая абгортачнай папераю. На паперы, пасярэдзіне пакоя, стосам ляжаць стужкі шпалераў. Стужкі аднолькавай даўжыні, якая адпавядае вышыні сьценаў. Сьцены, зь якіх зьнялі старыя шпалеры, падобныя да геаграфічных картаў, а дзіркі ад цьвікоў – на абазначэньні населеных пунктаў. Аконная рама ахоплівае чатыры фрагмэнты мікрараённага клятчастага краявіду. Аконная рама белая, як столь і дзьверы. У адным з чатырох кутоў стаяць драбінкі, каля іх – табурэт. Калі па столі з кутоў пакоя пракрэсьліць уяўныя дыяганалі, якраз у кропку перакрываваньня ўбіты крук, на якім вісіць шклянны шараабрысны сьвяцільнік. Шар не гарыць. У пакоі сьветла. За вакном дзень. На падвоканьні ляжаць каўпакі ад дзвюх разетак і выключальніка, зашрубка і шэсьць шрубак. Шыбы пацеюць, зацягваюцца мутнасьцю. Кубічная прастора адгароджаная ад сьвету – стандартным вакном, пабеленай стольлю, дашчанай падлогаю і гладкімі дзвярыма».

Гэты літаратурна-кубістычны баль ладзіцца дзеля таго, каб на стэрыльна чыстай прасторы шасьцігадовы шпунт мог двойчы вывесці імя большага брата – *Вова Вова*. Наватвор, аднак-жа, потым схавецца пад наклеенымі шпалерамі.

У адным з раньніх вершаў Глёбус пацьвердзіў, што «ў квадрата чатыры вуглы» і здолеў упісаць у гэты квадрат беларускую «Пагоню»:

Час ідзе,
Час ляціць,

Час імчыць.
Не стрымаць,
Не спыніць,
Не разьбіць...
Роськвіт вызначыць заняпад.
Застаецца нязьменным квадрат.

А вокладку альманаха «Тутэйшыя» Глёбус згабляваў таксама пад «Пагоню», адно кубістычную. Кубістычны вершнік атакуе кубістычнага цмока; замест мяча ў руцэ вершніка кубістычная галінка.

Кубістычны вершнік не пакрыўдзіўся. На ім заехала ў літаратуру цэлая каманда Глёбуса – Уладзімір Сьцяпан, Уладзімір Сіўчыкаў, Максім Клімковіч, Міраслаў Шайбак. «Глёбусятня», як мы называлі іх за часамі «Тутэйшых».

Стыль «глябусятнікаў» адрозьніваўся сваёй нефілялягічнасьцю. Адразу бачна было, што піша не філёлаг, а мастак, -- вэрбальны тэкст замяняўся выявай.

Яны ж навучылі, як на літаратуры зарабляць капейчыну. Глёбус распавядаў, як некалі за грошы змалёўвалі зь юбілейных рублёў «лысага» (выяву Уладзіміра Ільіча Леніна). Гэта былі свайго кшталту маскультавыя працягі Ільіча. Цяпер працягваюцца Мітчэл і Бог вем хто яшчэ.

1998 – 2000

5. ПОГЛЯД ДЗІЦЯЦІ

Згадайце, зь якой бессаромнасьцю нас разглядаюць дзеці. Яны ўважліва й бесцырымонна абмерваюць нас позіркам, зважаюць на кожную загану, кожную хібіну ў нашым абліччы. Дарослыя пад гэтым позіркам угінаюцца й курчацца. Можна падумаць, што яны самыя бездакорныя – але гэта ня так. Бездакорным можна назваць хіба гэты дапытлівы бессаромны позірк.

Глёбус у шэрагу твораў праяўляе гэткую ж дзяцінную цікаўнасьць. Самаагаленьне бяз сораму – таксама прыкмета інфантальнасьці. «Толькі не гавары маёй маме», - на ўсялякі выпадак просіць «я-герой» Глёбуса, бо мама, пэўна, некаторыя рэчы не ўхваліла б. «Дамавікамэрон», трэба думаць, трэба хаваць не адно ад дзетак, але й ад строгай мамы. Але ж дзеці любяць назіраць за дарослымі, у тым ліку й за дарослымі ў апачывальні. Ён паводзіць сябе часам як ліхі чэхаўскі хлопчык, *enfant terrible*.

У шэрагу аповядаў герой Глёбуса згадвае сябе ў дзяцінстве. Ён то адпачывае ў Артэку, то забівае ката (апошняе на мяжы літаратурнага фолу).

Зь нядаўняга часу назіральны герой Глёбуса ўзяў на сябе місію літаратурнага кантралёра¹, што выкрывае чужыя грахі й грашкі. Пад ягоным позіркам курчацца рэальныя асобы зь беларускага культурніцкага бамонду.

Падобны герой бегаў калісь па старонках братняга гумарыстычнага часопіса й наколваў на свае вілы савецкіх грахаводнікаў.

Вобраз маралізатара ў гэтых аповядах сам крыху камічны – як Чорт з «Камедыі» Марашэўскага, што навучае Дзёмку, як трэба жыць.

З гэтае нагоды калегі трывожацца за творчы лёс самога Глёбуса: маўляў, цяжка рухацца далей з такой ношкай – наколатай на вілы чалавечай недасканаласцю. Але ж гэтую ношку лёгка й ськінуць...

Нехта ўзьядзе Глёбуса ў ранг «культавай постаці» -- як раней рабілі пісьменьніка «народным», нехта абурыцца ім, але першы й другі сыяраша яго прачытаюць.

2000

¹ Некалі «Тутэйшыя» друкавалі сваё выданьне «Кантроль».

ВАЛЯНЦІН АКУДОВІЧ – – ЧАЛАВЕК, ЯКОГА НЯМА

(Творца з ягоных слоў)

Валянцін Акудовіч – творца, які кажа, што яго няма.

Валянцін Акудовіч – Заратуштра, які сышоў на Беларусь з Уральскіх гор. У гарах ён пакінуў сваё хворае сэрца.

Пасля таго Валянцін Акудовіч перастаў хадзіць, а пачаў плаваць на байдах. З сына гор ператварыўся ў сына вады.

Валянцін Акудовіч родам са Свіслачы, які называе «местам парадоксаў». Ён ганарыцца тым, што ў Свіслачы поруч стаяць каменныя Каліноўскі, Траўгут, Ленін і Сталін, кампанія не дужа велька, але бардзо пожондна, і хваліць краязнаўцу, які адшукаў тут закінутага Юзіка.

Валянцін Акудовіч не любіць вёскі і мястэчка.

Валянцін Акудовіч называе Юрыя Станкевіча шашалем беларускай мовы.

Самой мове Валянцін Акудовіч не верыць, не толькі беларускай, але і ўсялякай, бо мова падманвае – хавае ад чалавека сэнс жыцця. Цікава, калі Валянцін Акудовіч перастане давяраць філасофіі? А рэчам, якія яго абкружаюць?

У літаратуры Валянцін Акудовіч цэніць не творы, а працэс.

Валянцін Акудовіч увайшоў у Кнігу Гінэса за колькасць няўдалых паступленняў у тэхнікумы і ВНУ (адзінаццаць разоў). Гэтыя няўдачы зрабілі яго студэнтам Літаратурнага інстытута і, значыць, пісьменнікам.

Тэкстаў Валянцін Акудовіч стварыў столькі, колькі Бальзак.

Філософам Валянціна Акудовіча зрабіла безнадзейнае каханне.

Крытыкам Валянціна Акудовіча зрабілі няўдалыя спробы ў прозе.

«Цікавіць жанчына – складай вершы, цікавіць мужчына – пішы прозу, цікавіць быццё – філасофствуй», -- кажа Валянцін Акудовіч.

Але гісторыю рамана Валянцін Акудовіч вядзе таксама ад жанчыны і звязвае гібель жанру з заняпадам шляхецкай цывілізацыі.

Загадчыкам турыстычнага склепу яго зрабіла матэрыяльная нястача і перманентнае чаўрэнне тых выданняў, у якіх Валянцін Акудовіч калі-небудзь працаваў («Культура», «ЛіМ», «Крыніца»).

Больш за ўсё Валянціна Акудовіча палохае маўклівая і бязмоўная Вусціш.

Валянцін Акудовіч – беспрасветлы апакаліпсіст, ён бачыць наперадзе свет без літаратуры, мовы, без нас усіх і без сябе. А раптам ён мае рацыю?

Склеп, дзе сядзіць Валянцін Акудовіч, інтэлектуалы наведваюць ахвотней і часцей, чым раней наведвалі «Крыніцу», у якой Акудовіч таксама сядзеў. Магчыма, тут паломнікі могуць пераканацца ў тым, што Акудовіч ёсць, хаця яго і няма.

Што для «тазікаў» іхні тазік – тое для В.Акудовіча ягоны склеп, жыццёвая абалонка. Этымалогія склепа: у расейцаў – могілнік, і напраўду ён памёр для Расеі. У палякаў – крамка, і гэта ў В.Акудовіча ёсць. У беларусаў – сутарэнне, утульны андэграўнд. Яшчэ склеп для Акудовіча тое, што для Дыягена ягоная бочка, з тою розніцай, што Дыяген у бочцы хаваўся ад людзей, а Акудовіч у сваім склепе іх знаходзіць. Альбо яго знаходзяць.

У склепе наведвальнікі набываюць найчасцей самыя танныя ў Мінску сякеры (па дзве ўмоўныя адзінкі за штуку), на якіх Валянцін Акудовіч піша на добры ўспамін «Жыве Беларусь!» ды іншыя патрыятычныя рэчы. Гасцям падабаюцца сіняватыя, добра завостраныя лёзы і зручныя тапарышчы.

Радзіму трэба любіць сэрцам, а думаць трэба галавой, кажа Валянцін Акудовіч. Яго бянтэжаць творцы, у якіх галава мяшаецца з сэрцам.

Скруткі вяроўкі ў Акудовічавым склепе нагадваюць клубкі трапічных вужакаў, а таксама рознакаляровыя перапляценні Акудовічавых парадоксаў.

Адметны ва ўсім, Валянцін Акудовіч горача заклікае ўсіх аспрэчваць яго. Калі ўзяць за аснову гэтую апошнюю думку, значыць, ён заклікае ні ў якім разе не аспрэчваць?

Такім чынам ён сам абвяргае... і пацвярджае свой нігілізм. Да бясконцасці, як у сістэме пастаўленых адно перад адным люстэркаў.

Валянцін Акудовіч – творца, якога няма.

Валянцін Акудовіч – творца, які ёсць.
2001, сакавік

PS. Склепа ў Валянціна Акудовіча ўжо няма. Яго ў
склепе няма. Але недзе ён ёсць. Заўжды.
2003

КАМУНІКАТ.ORG

ПЯТРОГЛІФЫ

ПЯТРОГЛІФ

Пятрогліф: формула – чатыры «З». Звышшаканічнасць, звыш'ёмістасць, звышэканомія, звышглыбіня. Камень піша на камені.

Credo: быць каменем пад касой няўмольнае хады часу, што не шкадуе ні жыцця, ні літаратуры.

2003

ТЭОРЫЯ

ФРАГМЕНТАРНАСЦЬ

У дзяцінстве мяне раздражнялі незавершаныя тэксты. Таму я не любіў вывучаць творы па хрэстаматыях.

Няпоўны тэкст, здавалася мне, -- усё адно што калекая істота, у якой не стае аднаго лёгкага або ныркі, нагі.

Хаця Кастусь Цвірка лічыць, што хрэстаматыя валодае здольнасцю гіда – правадніка ў свет літаратуры incognito.

Можа быць, з раздражнення ад незавершанага тэкста пачынаецца жаданне запоўніць прагалы ўласнай творчасцю?

Фрагментарнасць становіцца, такім чынам, падмуркам новай цэласнасці.

9.05.1998.

УЛАДА ТЭКСТУ

Ёсць Эрас тэксту і Улада тэксту. Улада тэксту – гэта «Статут Вялікага княства Літоўскага», «Наша ніва», «Капітал» і «Майн кампф». Гэта грамадзянская лірыка, «апіткі», у пэўнай ступені нават дэтэктыў і маскульт. І, вядома, уся літаратурная дыдактыка.

Эрас тэксту – халоднае хараство «Вянка», постмадэрновыя літаратурныя гульні і тоўстыя, споўненыя водарам друкарскай фарбы фаліянты, якія, Бог ведае, ці прачытаеш ты калі...

1998

ТРАГЕДЫЯ – АД КАЛЯДАЎ

Грэцкая трагедыя, як вядома, пайшла ад «казлінае песні». Але чаму грэкі пачалі «вадзіць казу»? Бо перанялі

гэтую завядзёнку ад беларусаў, якія перш пачалі вадзіць казу – на Каляды, каб сонца «павярнула на вясну».

А грэкі водзяць казу на стрэчанне, каб сонца павярнула на лета.

Такая можа быць культуралагічная, у духу Ластоўскага, містыфікацыя.

1996

СУТНАСЦЬ ДРАМАТУРГІІ

Яна, як мне сёння бачыцца, не ў дзеянні, не ў сцэнічнасці, не ў тэатральнасці. Драматургія – самы вербальны з усіх родаў літаратуры. Рухі, мізансцэны – таксама яе «Словы». Інакш кажучы, драматургія – гэта калі аўтару ёсць што сказаць. Таму й так позна (пасля 30-35) выпяваюць сапраўдныя драматургі. Усё астатняе – дзіцячы садок.

1997

ТЭАТР ЛІТАРАТУРЫ

Крытыка, эсэістыка, літаратуразнаўства – яны і з'яўляюцца «сцэнай» для літаратурных твораў. У іх працягваецца жыццё твора, так, як п'еса працягвае сваё жыццё ў тэатры.

09.10.1998

УЗРОСТ ДЗІЦЯЧАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Узрост чалавека, які максімальна ўспрымае так званую дзіцячую літаратуру, -- 11. Для гэтага ўзросту і пра яго Кінг пісаў свой лепшы раман «Яно». Чаму менавіта адзінаццаць? За ім пачынаецца смерць дзяцінства. Гэта максімум дзіцячага ўспрыняцця, інтэлектуальны ды эмацыйны. За ім пачынаецца ломка голасу ў юнакоў і першыя месяцовыя ў дзяўчат. Прышчавая даросласць.

1999

ТЫПАЖЫ КРЫТЫКАЎ

Тып крытыка, які радуецца з'яўленню ў літаратуры таго, пра што ён марыў. Такіх крытыкаў любяць.

Другі тып – крытык, які ніколі не знойдзе ў літаратуры таго, пра што ён марыў. Такіх крытыкаў не любяць, яны не лагодныя, але – сапраўдныя крытыкі. Адно бяда, што часцяком уцякаюць у прозу, паэзію або драматургію, каб дарабіць тое, чаго ў літаратуры не стае.

10.06.1999

ДЫЯРЫУШ

Дыярыуш як літаратурны жанр – гэта літаратура, прышытая суворай ніткай да цела жыцця. Потым гэты лоскут адзіраецца па-жывому, разам са скурай, кавалкамі мяса, кроплямі крыві. Некаму робіцца балюча.

5.06.1996

КАНЦЫ ТВОРАЎ

Добрыя (шчаслівыя) канцы твораў адпавядаюць літаратурнаму канону.

Дрэжныя (нешчаслівыя) канцы твораў – прыкмета авангарду.

Літаратурны працэс разышоўся са шляхам цывілізацыі, якая імкнецца так або інакш усё ж да шчаслівага канца. Цывілізацыя – канон, літаратура – авангард.

1998

МОВА СУЧАСНАГА МОВАЗНАЎСТВА

Сучасныя мовазнаўцы на падставе мовы стварылі іншую мову, арго, якое яднае іх паміж сабою і адштурхоўвае недасведчаных. Але па сутнасці гэтая метамова не мае нічога агульнага з мовай – жывым арганізмам, ад якога даўно адгалінавалася. Сувязь паміж лінгвістычнай метамовай і мовай фармальная. Яна знікне, калі метамова канчаткова фармалізуецца і стане аб'ектам самастойнага вывучэння.

Ліпень, 2003

СУПРАЦІЎ МЕТАДУ

Метад (стыль) – гэта сістэма правілаў, догматаў, нормаў.

А індывідуальны стыль гэтай сістэме супраціўляецца.

Тады з'яўляюцца моманты творчай ізаляванасці, герметызму. На першы план вылучаецца не абгаворанае, не запазычанае, а тыпалагічнае, іманентна выпакутаванае. Аўтар ізаляваны і незалежны ад усяго існага ў літаратуры. Яно будзе нагадваць пра многае, але будзе ўраджаць і сваёй унікальнасцю.

Прыклад: адзіны верш Багрыма. Яго «прасценькі» твор з цяжкасцю ідэнтыфікуецца літаратурнаўцамі, яго не ўставіш у аніякую з стылёвых каардынатаў. Яго можна

ідэнтыфікаваць толькі праз складаную «люстэркавую» сістэму літаратурных супастаўленняў.

9.11.1997

ПЕРААДОЛЕННЕ

Пераадоленне – і ёсць сутнасцю літаратуры. Уся беларуская літаратура – пераадоленне дыстанцыі паміж чытачом і аўтарам, даказванне чагось. Гэтак – ад часоў Кірыла Тураўскага.

Прыгадайма імёны прадстаўнікоў новага пісьменства: Чачот, Багушэвіч, Дунін-Марцінкевіч. Усе яны штось даводзілі.

Яны забяспечвалі літаратурай дафармаванне нацыі.

На гэта паклаў творчае жыццё Максім Гарэцкі.

Толькі ў 20 стагоддзі літаратурнае патужніцтва і місіянерства часткова пераадоляюцца.

Хаця месіянерамі (і нацыянальнымі месіямі) застаюцца Караткевіч і Быкаў.

Але ўжо бачныя спробы пабудаваць сваю Вежу – не з слановае косткі або чорнага дрэва, а з нейкага, не абазнанага яшчэ беларускага матэрыялу.

Калі пабудуюць Вежу – усе разам, месіянеры і самотнікі-эстэты, Літаратура і Народ стануць поруч.

21.12.1997

«І Я ТАК ЗМОГ БЫ...»

Геній марыць пра галавакружную літаратурную кар’еру.

Ён напраўду геній, але са сваёй геніяльнасцю кінуты на самае дно жыцця.

Але ён ведае з ранейшага досведу літаратуры, што так геніі й пачыналіся. Спярша боўталіся ў прыніжэннях і непрызнаннях, а пасля ўсплывалі на паверхню жыцця. І рабіліся вядомымі – хай сабе нават пасля сваёй смепці.

Раптам яго спасцігае азарэнне: нічога не будзе! Ён так і застаецца боўтацца ў глеі непрызнання. Гісторыя геніяў – гэта гісторыя тых шчасліўчыкаў, аднаго на тысячу, якім пашчасціла прарвацца. Іхнія гісторыі занатаваныя ў гісторыях літаратураў, таму што яны выплылі. Хто напіша гісторыю няспраўджаных геніяў? Ты можаш пісаць геніяльней за іх, але табе не наканавана выплысці. Такіх, як ты, -- сотні і тысячы, і вам ніколі не дапяць да паверхні.

12.01.2002

АПОШНЯЯ ФУНКЦЫЯ ЛІТАРАТУРЫ

Напрыканцы 20 стагоддзя ўсе вядомыя раней функцыі літаратуры (мастацтва) як бачыш вычарпаліся. Засталася хіба што адна – забяўляльная ці, як кажуць, рэлаксацыйная.

Тое, што мела дапаможны, перыферычны змест, выйшла на першы план, а галоўныя функцыі (ідэалагічная, пазнавальная, дыдактычная, эстэтычная) адышлі на задні.

Мастацтва нібыта дэградуе.

Але адна з непрыкметных раней функцыяў мастацтва захоўваецца. Дзіўна, што на яе амаль не звярталі ўвагу тэарэтыкі, хаця яна існавала заўжды.

Гэта – функцыя пераўтварэння, культурнага абжывання Сусвету, пераўвасаблення і афармлення мёртвай, аморфнай матэрыі. «Узвышэнцы» вызначалі гэта як «дэміургавасць». Я назваў бы яе «аблітаратурванне».

Магчымасці мастацтва ў гэтай сферы напраўду невычэрпныя. Увесь чалавечы свет застаецца амаль не культурызаваны, не афіцыйнага. Мадэль свету – амаль не крануты літаратурай (мастацтвам) цалік. Хаця былі ўжо Мікеланджэла і Шэкспір.

Стварэнне эстэтычнай, а не тэхнагеннай сферы існавання, выпраўленне першароднага граху цывілізацыі – задача мастацтва на 21 стагоддзе.

4.08.1996

СУСВЕТНАЯ ЛІТАРАТУРА

Ёў

Ёў усё ж такі не выйграў спрэчкі, але быў апраўданы Госпадам і ўзнагароджаны.

А што, калі б Ёў не пачаў наракаць на дзень свайго нараджэння і выявіў бы трываласць духу?

Магчыма, якраз у гэтым выпадку ён і стаўся б пакараны. Таму што ягонае цярдзенне было б самакаштоўным. А ягоная трывушчасць пайшла б насуперак чалавечай крохкай прыродзе. Прыгадаем, што чалавек быў створаны з праху зямнога, а не з граніту або алмазу.

1997

ТРЫ ЛІНІ ЛЁСУ

Яны праглядаюцца ў антычнай трагедыі.

Паводле Эсхіла, лёс – закон, Зеўсава праўда. Чалавек – трагічны герой – караецца за беззаконне, сваё або продкаў.

Паводле Сафокла, лёс – боская загадка. Лёс – усмешка Сфінкса. Пачвара рассыпаецца, усмешка Сфінкса застаецца. Нарэшце пачвара смяецца і з Эдыпа, свайго пераможца.

Лёс чалавека – цярпець, сцяўшы зубы.

Лёс паводле Эўрыпіда – выпадак, гульня. Гульня або алімпійскіх багоў, або іншага чагось.

Лёс чалавека – прымаць не да канца зразумелья правілы гульні. Не супрацьстаяць, а гуляць з лёсам.

1997

ІНТЭРПРЭТАЦЫЯ «ВОСАЎ»

Арыстафан адкрыў спосаб супраць шаленства старых – гарачы суп і начны гаршчок.

І яшчэ сублімацыя рэпрэсій (суда) – расправа над катом.

1998

КУЛЬТ ДУРНЯ Ў РАСЕЙСКИМ ФАЛЬКЛОРЫ

Дурань у расейцаў заўжды меншы брат (расеец). Большы – «вумны» – украінец, бо Кіеў жа быў раней за ўсіх. Сярэдні (беларус, Полацк) – і так, і сяк. Заўжды быў і вашым, і нашым. Інакш бы і не выжыў паміж такімі братамі, вумным ды дурнем. Меншы дурны-дурны, а сала любіць. Выйшаў у пераможцы, скраў пяро Жар-птушкі, царом стаў. А як цар – значыць, старэйшы, у тым ліку і над браіамаі. Так малодшы брат і стаўся большым братам.

2000, верасень

НЯНАВІСЦЬ ДА НАСТАЎНІКА

Паталагічная нянавісць да адукаваных людзей, да тых, хто вучыць, праявілася і ў народнай «Кнізе тысячы і адной ночы». Там ёсць серыя гісторый, у якой высмейваецца недахват жыццёвае мудрасці адукаваных людзей, кніжнікаў («Аповяд пра закаханага настаўніка», «Аповяд пра дурнога настаўніка», «Аповяд пра непісьменнага настаўніка», ночы 402-404).

У першай гісторыі высмейваецца настаўнік, які тры дні і тры ночы смуткуе па памерлай каханай дзяўчыне. «І я пакінуў яго і пайшоў, пераканаўшыся ў ягонай дурноце», -- самазадаволена кажа апавядальнік.

У другой гісторыі апавядальнік штурхае кніжніка на вар'яцкі ўчынак. Настаўнік бярэ брытву і адразае сабе ядры, матывуючы гэта наступным чынам: «Ва ўсім, што

стварыў Алах, чалавеку ёсць карысць, бо Алах – слава Яму! -- стварыў рукі, каб хапаць, ногі, каб хадзіць, вочы, каб бачыць, вушы, каб чуць, і гэтак далей, і толькі ад гэтых ядраў няма карысці. І я ўзяў брытву, што была ў мяне, і адрэзаў іх, і са мною чынілася такая справа».

Задаволены сваёй мудрасцю апавядальнік падкрэслівае сваю перавагу над дурнаватым настаўнікам праз наступную сентэнцыю: «Мае рацыю той, хто кажа, што ў настаўніка, які вучыць дзяцей, не бывае поўнага розуму, хаця б ён і ведаў усе навукі».

Апошняя гісторыя -- пра шарлатана, які ўбіўся ў настаўніцтва й пацярпеў у ім фіяска.

У нашым фальклоры ёсць адпаведнікі тыпажу неразумнага настаўніка – батлейкавы студыёзус, шкаляр, які прайграе ў спрэчцы селяніну.

Супраціў цёмнае грамады адчуваюць беларускія інтэлігенты – ад Якіма Сарокі да Лявона Задумы і Лабановіча.

1997

«МОЛАТ ВЕДЗЬМАЎ»

Кніга двух манахаў, Я.Шпрэнгера і Г.Інстыторыса, напісана з найлепшымі намерамі, але мы ведаем, да чаго прыводзяць лепшыя намеры.

У Еўропе яны прывялі да вынішчэння прыгожых жанчын. Дзеля гэтага прыгожыя жанчыны засталіся толькі ў Беларусі ды Украіне.

Кніга напісаная шчырымі ненавіснікамі жанчын. Сваё пачуццё аўтары ваказваюць афарыстычна: «Рыса жанчын – гэта плакаць, тчы і падманваць». Прыгадаем, як дакладна гэта стасуецца з узорнай гераіняй дахрысціянскай літаратуры – Пенелопай.

25.10.1998

ЧЫТАЮЧЫ ШАПЭНГАЎЭРА

Ён, як і Шоў, у прадмове падрабязна інструктуе, як чытаць ягонныя тварэнні.

Раіць чытаць сябе два разы.

Фолкнер раіў чытаць ягоны «Шум і ярасць» шэсць разоў.

Ён лічыць, што мае права ставіць чытачу ўмовы, патрабаваць ад яго нешта.

2.11.1998.

ЧАЙЛЬД ГАРОЛЬД І БЕЛАРУСЬ

Адсутнасць чайльдгарольдаўскіх рамантычных вобразаў-тыпаў у беларускай літаратуры тлумачыцца спрадвечнай народнай непрыязню да абібокаў і дзіндзівіраў.

Чайльд Гарольд і ягоныя расейскія браты – Анегін, Пячорын, Абломаў – «люди праздные».

У нечым падобны да іх наі дзядзька Завальня, аматар страшных показак. Ён не гультай. Але ягоныя землякі з Расоншчыны сёння так тлумачаць паходжанне ягонага прозвішча: «Ляжаў на печы, **як завала**, толькі казкі слухаў, таму яго й празвалі «Завальня»».

Ілля Мурамец не пралежаў бы на нашай фальклорнай печы і трыццаць тры гадзіны.

Рускі фальклорны тыпаж: Ямеля на печы. Гультай робіцца царскім зяцем, багатыром.

Беларускі тыпаж – Хведар Набілкін. Малахольны вясковы Санча ператвараецца ў рыцара.

12.09.1997

«ЧТО ГУДОК, ЧТО ГУСЛИ»

Расейскія класікі 19 стагоддзя лепш разумелі слова «Літва», чым сённяшнія абываталі з маскоўскага літаратурнага бамонду. Сведчаннем таму – заўвага Варлаама з пушкінскага «Барыса Гадунова»: «Литва ли, Русь ли, что гудок, что гусли: всё нам равно, было бы вино... да вот и оно!..»

1997

ДАБРАДЗЕЙ НАРОДУ ДАЛЬ

Уладзімі Даль абвяшчаў, што «грамотность возвращает людей из народа» і таму шкодная. У гэтым з ім пагаджаўся Л.Талстой. Першы быў фанат фалклорнае аўтэнтыкі, другі – вынаходнік малацілкі.

2000

НЯКРАСАЎ І РАСЕЙСКАЯ ПТУШКА ШЧАСЦЯ

Птушачка шчасця ў някрасаўскай паэме «Каму на Русі жыць добра» атаясамліваецца з Сіняй птушкай Метэрлінка.

Яна прылятае аднойчы на ўсё жыццё. Яе не зловіш і не пасадзіш у клетку.

Сціплыя бяльгійцы прасілі ў Птушкі выратавання хворага дзіцяці. Расейскія мужыкі папрасілі ў яе вядро гарэлкі штодня. Пры гэтым яны не палічылі шчаслівымі

сябе, а – папа, памешчыка, купчыну таўстапузага, сенатара, цара, да якіх ніякая птушачка не прылятала.

Стваральнік паэмы лічыць шчасліўцам Грышу Дабрасклонава, якога чакае ў перспектыве «чахотка и Сибирь». Сумнеўнае шчасце.

Шчасця на Русі, відаць па ўсяму, не было, няма й не будзе.

Расейцам не прынесла шчасця ані птушка, ані залатая рыбка (чытай А.Пушкіна).

Люты, 2001

МІФАЛАГЕМЫ ДЫКЕНСА

Усе ягонья тварэнні ўгрунтаваныя на дзвюх міфалагемах.

Першая – лёгка здабытае шчасце, фартуна, якая лагодна ўсміхаецца тым персанажам, якія вартыя яе ўсмешкі, якія выпакутавалі яе.

Гэта пераказаная ў віктарыянскую эпоху гісторыя Вітынгтана, тройчы лорд-мэра Лондана.

Другая міфалагема – пакаранне за злачынства, маральную заганнасць, падступнасць. Гэта пераказаная гісторыя Гая Фокса, пудзіла якога Дыкенс уласнаручна кідае ў камін віктарыянскае эпохі.

Дыкенс альбо абсалютна шчодры, альбо абсалютна бязлітасны.

1997

ДЖЭРАМ К. ДЖЭРАМ

Ён вынайшаў новы від фатуму – фатум дыскамфортнасці. Такі фатум мог вынайсці хіба што ангелец. Бо ангельцы найбольш шануюць камфорт і хатні агмень. Герояў Джэрам К. Джэрама пераследуе фатум хатняе энтрапіі.

Джэрам К. Джэрам падвергнуў сумліву ангельскія рэліквіі. У беларускіх наўчыцелькаў такі прыём выклікае жах. Ангельскі пісьменнік падсмейваецца й кпіць з піэтэту перад старызнай.

17.05.1999

ІБСЕН. «ДЗІКАЯ КАЧКА»

Падчас вандроўкі па Белавежскай пушчы я пачуў ад гіда пра чорную аўру паляўнічых. Страляючы, паляўнічы разбурае аўры жывёлаў, і яны плямамі кладуцца на ягоны лёс. І таксама на лёс ягонных нашчадкаў. Грэх забойства

братоў меншых падае на праўнукаў невядома ў якім калене.

Цяпер мне зразумелая рэпліка старога паляўнічага Экдала з «Дзікай качкі» наконт смерці дзяўчынкі: «Лес помсціць».

Транёў з «Чайкі» страляе ў сябе, каб расплаціцца за тое, што бяздумна знішчыў птушку.

27.04.1998

РЭЙМАНТ

Рэймант любіць усіх сваіх персанажаў, нават самых распусных, крывадушных, хлуслівых. Таму што яны яго тварэнні, ён іх выцягнуў з самога сябе.

23.11.2002

ПАДПАЛЬВАННЕ КАХАНКАЎ

Падпальванне каханкаў на сенавале раўнівым мужам – пашыраны ў сусветнай літаратуры сюжэт. Я сустрэў яго ў славянафільскай п'есе А.Астроўскага «На бойкім месцы» і ў рамане «Сяляне» Рэйманта.

01.01.2003

МОЎНЫ БУНТ ЛЬВА ТАЛСТОГА

Ён узбунтаваўся супраць засілля французскай мовы і пачаў штудыяваць менш кідкую, але больш практычную ангельскую.

У той жа час сам прызнаваўся, што сніць сны па-французску.

2000

МАЛАЦІЛКА ЛЬВА ТАЛСТОГА

У маладосці ён марыў рэфармаваць сельскую гаспадарку. Кінуў Казанскі ўніверсітэт, не вывучыў ні ўсходніх моваў, ні юрыспрудэнцыі. Паехаў у Ясную Паляну вучыць сялянаў, як трэба хлеб здабываць.

Зрабіў малацілку адмысловай канструкцыі. Малацілка свістала ды шыпела, але не малаціла. Мужыкі рагаталі, гледзячы на яе.

Так і некаторыя творы Льва Мікалаевіча – зашмат свісту й сыкання, а малацьбы й зерня – брак.

2000

ШУКАННІ КНЯЗЯ АНДРЭЯ БАЛКОНСКАГА

Пра іх пакаленні школьнікаў пішуць як пра плшукі ісціны, а гэта ж драма драблення жыцця, мізарнення, распылення творчых сіл, няпоўнай самарэалізацыі. Гэта трагедыя памізарнення чалавека, якую Чэхаў апіша ў «Платонаве» і ў «Дзядзьку Ваню». Мяркую, што і сам Талстой асудзіў гэты шлях. Усе пачынанні Балконскага – бессэнсоўныя, нікчэмныя.

Талстой вырашыў яго забіць, каб не расчароўвацца далей у сваім героі, не зрабіць яго другім Курагіным.

2002

СУПЯРЭЧНАСЦЬ «ЧАЛАВЕЧЫШЧА»

Леў Талстой пракламаваў цэласнасць, здароўе, цвярозасць, натуральнасць як падмуркі тварэння жыцця, творчасці. Але ва ўласнай творчасці зацята атамізаваў, мярцвіў, члянiў.

Улюбёныя ягоны прыём – дзяленне, атамізацыя, дэталізацыя, давядзенне працэсу да сумы механістычна-бессэнсоўных рухаў. Так ён паказвае оперу ў «Вайне і міры», таямніцу эўхарыстыі ў «Уваскрэсенні». Царква не вытрымала і адчлانیла яго ад сябе.

24.09.1997

ТАЎСТАМЕР

«Халстамер» Л.Талстога варта было б назваць «Таўстамерам», як і іншыя спавядальныя ягоныя творы накшталт «Сповідзі» або «Дзённіка».

Талстой грашыў, каб пасля можна было спавядацца.

Пачытайце ягоную навелу «Д'ябал».

2001

КАНЕЦ ЧЭХАЎСКАЙ ДРАМАТУРГІІ

У чэхаўскай «Чайцы» адна з гераіняў раптам кажа: «Становіцца сыро. Ідзіце наденьце галошы».

З гэтага моманту чэхаўская драматургія скончылася.

27.09.1999

«ДЗЯДЗЬКА ВАНЯ» І РАСЕЙСКАЯ САМОТНАСЦЬ

У чэхаўскай п'есе «Дзядзька Ваня» доктар Астраў кажа дзядзьку Ваню: маўляў, ва ўсім павеце было толькі два прыстойныя інтэлігенты – ты ды я.

У гэтых словах вялікае расейскае процістаянне адзінак і дрымучай аморфнае масы.

Гэта не раскол грамадства, не разлад, а адзінота прыстойных людзей у дрымучым людскім лесе.

Трагедыя расейскага грамадства – самотнасць, закінутасць слухных ды разумных людзей.

Жнівень 2000

МАНІЯ ХЛОПЧЫКАЎ У РАСЕЙСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

«А ці быў хлопчык?» – Горкі.

Хлопчык на каляднай келцы – Дастаеўскі. Ягонае замучанае дзіця (сам замучыў).

Крывавыя хлопчыкі Пушкіна («Барыс Гадуноў»).

Маякоўскі, чый герой любіў глядзець, як паміраюць дзеці.

03.11.1999

ПРАЕКТ Л.АНДРЭЕВА

Ён сваё жыццё спраектаваў у «Жыцці Чалавека», якім так захапляўся Я.Купала. Апісаў долю мастака, які зведаў цяжкое дзяцінства, поўнае спадзяванняў юнацтва, трыумф і славу, але – раннюю старасць і чаўрэнне. Ягоная слава была напраўду хуткай ды фенаменальнай, але гэтакім жа хуткім стаўся і яе заняпад. Памёр Л.Андрэеў у глухой вёсачцы ў Фінляндыі, забыты ўсімі, і аб ягонай смерці пашкадаваў хіба што лепшы сябра Горкі.

Можа, у апошнюю хвілю перад смерцю вакол яго таксама зюзюкалі й перасмейваліся старыя бабы, згадваючы пражытае ім жыццё. А пасля пагасла свечка, і Нехта ў шэрым прамовіў: «Цішэй! Леанід Андрэеў памёр!»

2003

МАЛЕВІЧ І ТРЫ СЯСТРЫ

Першая дала яму нараджэнне.

Другая дала яму творчасць, прызнанне і славу.

Трэцяя адабрала ягоныя карціны, пахавала яго і разрабавала ягоную магілу.

2003

МАЯКОЎСКІ

Паэта быў апантаны нянавісцю да ўсяго звычайнага. Шараговага чалавека ён назваў па-расейску «дряню».

Раней прадстаўнікі расейскай «натуральнай школы» ў літаратуры звычайнага ці то бок простага чалавека падхвалявалі. Дастаеўскі свайго «маленькага чалавека» давёў да стану дэмана, а Маякоўскі яго апусціў да стану «дряні».

1.01.2001

АЛЯКСЕЙ ТАЛСТОЙ. «БЛУКАННІ ПА ПАКУТАХ»

Гэта не гісторыя рэвалюцыі і грамадзянскай вайны, а гісторыя двух мужчын і дзвюх жанчын – дзвюх сямейных параў, – што ў вайну й ліхалецце страцілі адно аднаго. Паводле генезісу – антычны сюжэт. Назва – атакрыфічная. Вынік – выйсце чыстымі з жыццёвага бруду й недасканаласці; спроба катарсісу ў дваццатым стагоддзі.

1998

ЧАТЫРЫ ЖЫЦЦІ ВАСІЛЯ ІВАНАВІЧА ЧАПАЕВА І ПЕЦЬКІ

Першае жыццё – рэальнае. Кажуць, што быў некалі такі чырвоны партызан. Можа, і быў – гэтакі няспраўджаны бацька Махно. А Пецька – можа, быў, а можа і не быў. Хутчэй за ўсё – не быў.

Другое жыццё – у кнізе «сацрэаліста» Фурманава. Тут Чапаеў дакладна быў. А на другім плане не Пецька, а партыйны інтэлігент Клычкоў.

Трэцяе жыццё: вядомы фільм. Міф: нехта пайшоў на стужку ў семнаццаты раз, паверыўшы, што на гэты раз Чапаеў выплыве.

І ён, згодна з міфам, выплыў.

Чацвёртае жыццё: паказкі пра Васіля Іванавіча і Пецьку.

Нейкі культуролаг абмовіўся, што народ складае анекдоты «з-за любові да герояў».

Хутчэй інакш: з-за нелюбові да афіцыёзу.

Адсюль і анекдоты пра палітычных лідараў, пра Пушкіна і пра Штырліца. Бахцін называў гэта карнавальным перакульваннем, скідваннем афіцыйнай ідэалагемы ў матэрыяльна-цялесны ніз.

24.10.1998

ЗНІЖРЭАЛІЗМ

Сюррэалізм я раіў бы называць не «звышрэалізмам», а «зніжрэалізмам» або «спадыспадурэалізмам», бо ён апелюе да глыбіняў і долаў індывідуальнай свядомасці.

17.09.2002

ЗАПАВЕТ ГАЎПТМАНА

Ён быў пахаваны, згодна з ягонымі заповітамі, ва Усходняй Нямеччыне, на марскім узбярэжжы, перад усходам сонца.

28.10.1999

ТОМАС МАН

Мяне крыху дзівіць Томас Ман з ягонай адназначна станоўчай трактоўкай Іосіфа Прыўкраснага ў рамане «Іосіф і ягоныя браты». Ён трымае Іосіфа за выратавальніка габрэяў ад галадамору, але ж замест голаду фізычнага ён падараваў ім голад духоўны – няволю Ягіпецкую. Яны прабылі ў гэтай няволі колькі стагоддзяў, парабіліся самі нявольнікамі, а пасля сорок гадоў прабадзяліся па пустэльні, каб зрабіцца наноў вольнымі людзьмі. Вось адваротны бок ратавання габрэяў.

1999

ПРАЕКТ ШОЎ

У драме «Назад да Мафусаіла» Шоў марыў пра даўгалецце будучых насельнікаў Зямлі. Ён усімі сіламі імкнуўся дасягнуць здзяйснення гэтага праекту і амаль дасягнуў... дажыўшы да 94 гадоў.

1999

ПАЛЯВАННЕ ХЭМІНГУЭЯ

Формула творчасці і жыцця Хэмінгуэя, ягоная філалагема – паляванне і рыбалка.

Ён пачынаў як воін, але гэта не быў натуральны для яго стан. Забойства чалавека не магло быць ягонай прафесіяй. Імпэт да палявання ён узяў у спадчыну ад бацькі.

Паводле індзейскіх перакананняў, мужчына – або воін, або паляўнічы.

Вайна была для Хэмінгуэя справай ненатуральнай.

Ён паляваў на людзей, на франкістаў, на кулаў. Упаляваў Нобеля за тое, што ягоны Стары не ўпаляваў рыбіну. Калі ён упаляваў усё, што можа ўпаляваць пісьменнік, ён распачаў апошняе паляванне – на самога сябе. Яно скончылася паспяхова – стрэлам з паляўнічае стрэльбы 2 ліпеня 1961 года ў Кетчуме (штат Айдаха).

7.02.2000

АГАТА КРЫСЦІ

Нечаканасць фіналаў яе твораў мае не столькі псіхалагічную, колькі літаратурную падставу. Гэта прыём нечаканасці.

Яе ўнучка на сярэдзіне твора вылічвала забойцу – ёй дапамагала не лагічнае мысленне, а падстава нечаканасці. Забойца – той, каго найменей падазраеш.

Майстэрства Крысці – майстэрства маскіроўкі забойцы. Для гэтага яна ўжывае цэлую абойму прыёмаў – ад падвойных і патройных кульбітаў да наўмыснага ранняга выкрыцця забойцы. Гэта – філілагічныя хітрыкі.

1998

90 РАМАНАЎ АГАТЫ КРЫСЦІ

Лічба напраўду ўражвае, але па прачытанні высвятляецца, што класных твораў у яе – з тузін. Узровень надта неаднолькавы. У шэрагу рэчаў знаходжу знаёмы прыём – нарошчванне аб'ёму за кошт вады. Пэўна, змушалі высокія ганарары за колькасць знакаў. Першыя раманы былі танейшыя, больш насычаныя падзеямі, лапідарныя і, вядома, дасканальшыя.

1998

ТАЯМНІЦА СІМЯНОНА

Кожнае даследаванне злачынства камісарам Мэгрэ – свайго кшталту псіхалагічны і сексапаталагічны досвед, уваходжанне ў свет інтымнага.

Адзінае, куды не пускае чытача аўтар, -- інтымнае жыццё цэнтральнага персанажа. Мадам Мэгрэ фігуруе ў гэтых творах увесь час, Сімянон з пяшчотаю перадае дэталі сямейнага побыту камісара, са смакам апісвае стравы, што гатуе мужу мадам Мэгрэ. Але не далей. Не тлумачыць нават прычыну, паводле якой у сужонцаў Мэгрэ няма дзетак. І гэта – ці не адна з самых вялікіх таямніцаў шматтотмнай дэтэктыўнай серыі.

Забойствы расследуюцца, забойцы выкрываюцца, а свет інтымных адносінаў мужа і жонкі застаецца таямніцай.

4.07.1998

КАМІСАР МЭГРЭ І ЯГОНЫЯ ЗВЫЧКІ

Камісар Мэгрэ – герой, які вядзе надта нездаровы лад жыцця. Ён бесперастанку ўжывае алкагольныя напоі ды трункі, проста не прасыхае, а назаўтра яму галава не баліць.

Ён любіць добра і смачна пад'есці, асабліва ў кампаніі з мадам Мэгрэ ды Пардонамі. Яны могуць утаптаць цэлага пеўня пад вінным сосікам. Але за працаю Мэгрэ топча тое, што пад руку патрапіцца, -- сандвічы, сасіскі, кілбасу, лусцікі; словам, нажывае сабе гастрыйт, язву страўніка або што горшае.

Ён не здаровы – тоўсты, дзябёлы. І не мае дзяцей.

Гастронамічная частка раманаў пра Мэгрэ складае ці не найважнейшы пасля крымінальна-псіхалагічнай лініі вобразны пласт.

Мэгрэ заражаны комплексам сацыяльнай непаўнаваргаснасці, нелюбоўю да арыстакратыі. У свой час на гэта пакутаваў Бальзак і плішчыўся ў арыстакраты. Мэгрэ сублімуе інакш. Ён 17 гадзінаў запар дапытвае арыстакрата, пазбаўляючы яго ежы ды пітва («Ноч на перакрываванні»), -- тое самае рабілі ў сталінскіх вязніцах і ў гестапа.

Сімянон не грэбуе збітымі, зацёртымі матывамі. У рамане «Латыш Пэтэрс» ён скарыстоўвае матыў братоў-блізнятак, уведзены ў драматургію яшчэ Тэрэнцыям.

22–30.07.1999

ВАНДЭЙСКІЯ БАЛАТЫ

У Вандэі, з якой калісьці параўноўваў Беларусь А.Адамовіч, таксама безліч балатоў.

Гэта засведчыў Ж.Сімянон. Дзеянне ягонага рамана «Інспектар Кадаўр» адбываецца ў мястэчку Сэнт-Абэн, закінутым сярод вандэйскіх балатоў. Тамтэйшыя сяляне негаваркія, панурья, нелюдзімыя, кансэрватыўныя, недаверлівыя дый ксенафабічныя, як і нашыя тутэйшыя людзі.

Вандэя мае ўласны дыялект – «патуа».

Жнівень, 2000

ЧЭЙЗ

Хлопец, дзеўка, любошчы, грошы, мардабой, пісталет – па гэтым беспамылкова пазнаецца Чэйз. І нічога звыш.

17.11.2002

АНТЫГЛАБАЛІСТ КАРЛСАН

Герой трох аповесцяў Астрыд Ліндгрэн паўстае ў абліччы Дон Кіхота з прапелерам, які абараняе добры стары свет – казак, дабрабыту, утульнасці, у які яшчэ не ўварваліся дэмані тэхнакратыі. Ён змагаецца з пыласосам, гэтым Шэрым Ваўком, які праглынуў Чырвоны Каптурчык, знішчае паравую машыну, а з тэлевізарам мірыцца толькі таму, што лічыць яго звычайнай скрынкай, у якой сядзіць мілая панна. Карлсан імкнецца павярнуць чалавецтва назад, у свет казак, прывідаў і плюшак, але за гэта

атрымлівае плескачоў ад дарослых. Толькі Малыш яго разумее, але да таго часу, пакуль не вырасце.

03.11.01

ЧЫТАЮЧЫ ДАРЭЛА

Фрэйд, калі б даследаваў ягоную прозу, знайшоў бы ў ёй сублімацыю заафільных комплексаў.

А прадстаўнік міфалагічнай школы ідэнтыфікаваў бы яе з татэмізмам.

Дарэл вывучае людзей як рэдкіх жывёлаў, а жывёлаў падае звычайнымі, хаця і надзеленымі індывідуальнасцю, людзьмі.

03.05.1998.

НЕАПРАЎДАНАЯ СЕНСАЦЫЯ

Грэк Н.Казандзакіс (1883 – 1957) усё жыццё шукаў Бога, і вынікам богашукальніцтва сталіся некалькі раманаў, у тым ліку «Хрыста ўкрыжоўваюць зноў», «Апошняе выпрабаванне Хрыста». Паводле другога твора амерыканскі рэжысёр Марцін Скарсэзэ зняў аднайменны фільм.

Аўтар прымерваў да сябе шаты ісламу, будызму, камунізму, пакуль не вярнуўся да хрысціянства.

Я дзіўлюся праваслаўным артадоксам, якія забаранілі фільм на тэлэбачанні. Я чытаў адно раман. У ім няма блюзнерства – ёсць пакуты і балючы досвед богашукальніка. Выпрабаванне Хрыста – спакуса ціхамірнага сямейнага жыцця, зямнога кахання, якую Богачалавек вытрымлівае і вяртаецца на свой крыж.

Пакуты грэка – ягонья асабістыя пакуты. Твор не мае універсальнага інтэрасу – ані паводле эстэтыкі, ані паводле канцэпцыі. Але ён набывае цікавасць як інцыдэнт.

16.10.1999

КАРЛАС КАСТАНЭДА – ПРАРОК РЭВАНШУ

Ён сублімуе неўміручы духоўны досвед заснулай індзейскай цывілізацыі, і яшчэ шырэй – не скарыстанай чалавецтвам альтэрнатывы магічнай цывілізацыі. Яна прайграла ў спаборніцтве з больш эканомнай і рацыянальнай тэхнакратычнай цывілізацыі, якая вынайшла порах.

Але заснулая цывілізацыя мае абудзіцца. Кастанэда – першы з прарокаў будучага рэваншу.

Зачараваны сон індзейскай цывілізацыі нагадвае
веквечны сон беларускае нацыі, апеты Багдановічам і
Купалам.

6—30.07.1999

СУПРАЦЬ ВЕЛЕРА

Мне настойлівы рэкамендавалі прозу Міхаіла Велера,
эмігранта з Эстоніі ў Эўропу, расейца-габрэя, як эталон
прозы, апошні піск. Было расчараванне.

Паводле літаратурных якасцей – гэта на некалькі
ўзроўняў ніжэй за Буніна або Кіма. А калі пісаць па-
расейску горш за Буніна або Кіма, дык навошта?

Гэта калялітаратура. Бульварная чытанка. Але яна
можа выконваць рэлаксацыйную функцыю для расейцаў,
якія ператварыліся ў абломавых, і іх трэба навучыць штось
рабіць.

Твор адлюстроўвае расейскую ментальнасць, хаця
ахўтар тэксту – не славянін. Ментальнасць – у тым, каб
рабіць людзей шчаслівымі гвалтоўна, насуперак іхняй волі.
У адным са ста выпадкаў дабрадзея дасягае мэты. Гэты
выпадак апісаны ў творы. У астатніх выпадках
падапечнаму робіцца горш. Гэтыя выпадкі не апісваюцца.

Прыёмы маёра Звягіна часцяком нагадваюць
звычайную подласць. Напрыклад, практыка адбівання
супернікаў у каханні.

Сама сюжэтная сітуацыя даўным-даўна мела
прэцэдэнт у літаратуры. Чытай «Тэафіла Норта» Томаса
Уайльдэра, гісторыю сучаснага Дон Кіхота.

1998

ПА ПРАГЛЯДЗЕ «КАШМАРА НА ВУЛІЦЫ ВЯЗАЎ»

Мярзотнік Фрэдзі Кругер носіць швэдар у палоску
колеру беларускага дзяржаўнага сцяга. Варта было б
забараніць паказ серыялу па ТБ.

25.10.1998

СТЫВЕН КІНГ ДЫ ЯГОНАЕ «ЯНО»

Гэта напраўду вялікі пісьменьнік. Вялікі пісьменьнік,
які ніколі не атрымае свайго Нобэля, хаця й атрымлівае
звышганарары. Бо – «непаважны пісьменьнік». Дзе мяжа
паміж пісьменніцкай паважнасцю ды непаважнасцю?

Стывен Кінг – кароль страху. Мясцінамі, праўда, з
ягонымі страхамі адбываецца так, як з страхамі Леаніда

Андрэева. Пра якія Л.Талстой казаў: «Ён палохас, а мне не страшна».

Ад твораў Кінга ніхто не звар'яецца ды маньякам-забойцам не станецца. Затое ён гадоў на 10—15, што называецца, зачыніць тэму. Страшней не будзе.

Прыёмы апрабаваныя: скарыстанне дзіцячых жахаў, сублімацыя садамазахісцкіх комплексаў дарослых.

Кінг пляваць хацеў на гэтыя прыёмы. Ён, здаецца, хацеў бы тварыць паважную літаратуру. І мог бы. Можа. У яго філасофіі, тэасофіі, канцэптуалізму накідана не менш, чым у Умберта Эка.

Я бачу і прагалы. Не трэба расцягваць, «гнаць» тэкст, як атрымалася з раманам «Яно». Калі цягнеш дый інтрыгуеш, чытач чакае большага. Я хацеў бы, каб мэтр зацягнуў (або развязаў) некалькі сюжэтных вузлоў. Сёе-тое я сам зрабіў бы йнакш.

«Яно» цяжарнае. Ад каго? Яны пазбавіліся мажлівасці мець дзяцей. Чаму? Яно нясе яйкі. Бэн іх топча. Стэн Урыс не вытрымлівае другога з'яўлення Яго – рэжа сабе вены на руках. Чаму? У першай прыгодзе дзеці здзяйсняюць калектыўны полавны акт. Якія наступствы?

Кінг маўчыць. А можна было б гэта «раскруціць». Яны ў першым полавным акце аддаліся Яму. Яны апладнілі Яго. Пасля ўсю сваю сперму яны ахвяравалі Яму. Таму й не было й не магло быць у іх дзяцей. Усе іх дзеці – эмбрыёны Яго. Таму й скончыў самагубствам Урыс – пабачыў ненароджаных сваіх дзяцей у Ягоным чэраве.

15.07.1999.

АМЕРЫКАНСКІЯ ШТУЧКІ

З нагоды Гары Потэра.

Амерыканцы незадаволеныя, што іхнія геніі нараджаюцца раз або два на стагоддзе. У дваццатым – Фолкнер ды Сэлінджэр. Дык яны штомесяц абвясчаюць каго-небудзь геніям, загортваюць у залатую паперку і робяць з нечага цукерачку. Твк у іх і з Гары Потэрам атрымалася. Тое ж самае спрабуюць расейцы рабіць, толькі ў іх горш атрымліваецца.

9.01.2003

СІНДРОМ КУЭЛЫ

Яго ўжо абвясцілі аўтарам бестселераў дваццаць першага стагоддзя. Натуральны вынік кожнага культурнага выбуху. Ён змяняецца заняпадам. Антычная культура

дэградавала ў эпігонскую. Лацінаамерыканскі цуд трансфармаваўся ў маскулт. Індыйская старадаўняя культура (Калідаса) – у меладраму.

2003

МУЛЯВІН

Мулявін, выхадзец з Расеі, здзейсніў для беларускай культуры тое, што Караткевіч для беларускай літаратуры, Вальтэр Скот для ангельскай, Дзюма для французскай, Сянкевіч для польскай.

6.02.2003

БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА

ЖАНЧЫНА КІРУЕ ДЗЯРЖАВАЙ

Кажуць, што жанчына кіруе светам. У Беларусі, здаецца, жанчыны дзяржавай не кіравалі. Але яны часта кіравалі мужчынамі. Рагнеда, Бона Сфорца, Барбара Радзівіл, Кацярына II, Цётка Уладзя. А праз іх – краінай або літаратурай.

2001

ПРАРОЦТВЫ КІРЫЛЫ ТУРАЎСКАГА

Кірыла Тураўскі ў прыпавесці «Пра чалавечую душу і цела» паказаў не толькі антрапалагічныя субстанцыі, але і рэальных прататыпаў – Андпэя Багалюбскага (цела, кульгавы; ён і быў кульгавы) і япіскапа Феадарца або Фядорку (душа, сляпы). Твор стаўся прароцкім: Феадарэц пасля царкоўнага і свецкага суда быў аслеплены, чацвертаваны.

2002

НАРАДЖЭННІ

Адам Міцкевіч нарадзіўся ў ноч на Каляды, Купала і Чачот – на Купале, Колас – на Дзяды.

2002

БЕЛЛІТ ЯК КАЗУС

З'яўленне новай беларускай літаратуры можна разглядаць як казус, жарт, парадокс.

Яна пачыналася з жарту (бурлескі), з самапарадыравання, высмейвання, удаванай прасцякаватасці, блазнавання.

Яна вылузвалася, нібы брыдкае, але вясёлае качаня, са шкарлюпіны класіцызму.

1997

ХАХЛАМАНІЯ І ХЛАПАМАНІЯ

Магчыма, не было б і гэтага казусу, жарту дэмакратызаваных і лібералізаваных крэсавых палякоў, калі б не хахламанія, тая самая, супраць якой са слінай каля губ выказваўся «неістовый Виссарион». Прэцэдэнт нарадзіўся.

Там – хахламанія, тут – хлапаманія.

Гэтую пераемнасць трапна адзначыў Караткевіч у «Каласах пад сяропом тваім». Там юны Алесь Загорскі чытае свой верш пра беларускую мову крыву п'янаватаму Шэўчэнку. І той бласлаўляе яго, цалуючы ў лоб. Хаця павінен бы быў вытрашчыць вочы, пачуўшы верш на мове, якой пачнуць пісаць у другой палове наступнага стагоддзя.

19.02.1998

БЕЛАРУСКІ ЯНУС

Гэта Ян Чачот. У яго два абліччы. Ян Першы – рамантычны і польскамоўны – для выкшталцонай шляхецкай публікі. Ян Другі – сентыментальны і беларускамоўны – для мужыцкай малапісьменнай грамады, якую трэба было цывілізаваць.

Дзве маскі Чачота абярнуліся «Дзвюма душамі» М.Гарэцкага.

Трагедыя Гарэцкага – двухаблічная душа, душа-Янус. Ён не вынес гэтакай раздвоенасці. Душа разарвалася. А цела датаптала большавіцкая «тройка». Маёмасць падзялілі каты.

1998

ЯН БАРШЧЭЎСКІ – БЕЛАРУСКІ УЭЛС

Ён прадбачыў пальтэргайст, віртуальныя падарожжы ў духу Кастанэды і кланаванне дыназаўраў у стылі «Парка юрскага перыяду», калі распавядаў пра цмока, што вывеўся з яйка, знесенага чорным пеўнем».

13.01.2001

ШЛЯХТА Ў КАШЫ ПАВЕТРАНАГА БАЛЁНА

Па другім прагядзе «Ідыліі». Пасля таго, як адгучалі патэтычныя радкі пра любоў да роднага краю, беларуская шляхта сядзе ў кош паветранага балёна і гатовая адляцець

куды далей ад гэтага блаславёнага краю. А сялянства панура накідвае на плечы зрэбныя світкі, якія памяняла было на святочныя строі падчас пастаральнага дзейства... Гучыць паланэз «Развітанне з Радзімай» на шкляным гармоніку – і я чую, як рыдае ў прыціхлай зале якаясь экзальтаваная паненка. Стрэл – ці то пярун з залевай, ці то нехта з панурых сялян падстрэліў паветраны балён у запале сацыяльнае помсты.

А мне прыгадваюцца словы, якія цяпер блукаюць ва ўсіх на вуснах: «Беларусь лягчэй любіць здалёк».

1998

МУЖЫК І ДУДА

Рэфлекс дуды.

Першая беларуская інтэрмедыя «Мужык». Мужык трапляе ў касцёл, чуе там «дудачкі, свісцёлачкі і тарарычкі» (арган) і кідаецца ў скокі.

Тарас на Парнасе робіць тое ж пры гуках музыкі.

Мужык – істота прыродная, рэфлектыўная.

Адна з першых спробаў самарэфлексіі – у «Маёй дудцы» Багушэвіча.

31.03.2002

ЧАТЫРЫ НАСТАЎНІКІ

Іх у нашай літаратуры чатыры: Якім Сарока, Янка Здольнік, Лявон Задума (хай сабе ён і каморнік, але прэтэндуе на ролю асветніка) і Андрэй Лабановіч.

1998

ВІНАВАТЫ

У беларускай літаратуры стае пошуку Юды, вінаватага. Высвятляюцца дачыненні паміж Прарокам, Песняром і народам, інтэлігентам і сялянствам. І зноў: хто вінаваты?

Адказ досыць просты ды універсальны. Калі бяда здарылася, вінаваты заўсёды той, хто намерсе. Вінаваты пераможца.

1997

РАЗГАДКА БАГДАНОВІЧА

Багдановіч – зерне. Ён носьбіт генетычнай памяці, якая расшыфроўваецца – прарастае – праз тысячагоддзі. Творчая самарэалізацыя Багдановіча – прарастанне памерлай генетычнай памяці.

03.01.2002

СУЦЫД НА ГЛЕБЕ ЛІТАРАТУРЫ

Быў чыноўнік, які абяцаў, што Алеся Гаруна перавыдадуць толькі праз ягоны труп.

Уявім, што па перавыданні Гаруна, якое ўсё ж адбылося, чыноўнік пафасна страляецца.

Але па-за літаратураю ўсё адбываецца йнакш: І Гарун выйшаў, і чыноўнік цэлы, і пры высокай пасадзе. Усе жывыя.

1998

ЛАСТОЎСКІ, КАДМ І ЗУБЫ ЦМОКА

Ластоўскі, творачы «Радавод беларусаў», кінуў насенне 160 будучых міфалагічных і гістарычных раманаў, што адпавядаюць 160 беларускім родам, якія вырастуць з гэтых кінутых у раллю літаратуры сюжэтаў, як воі выраслі з пасеяных Кадмам зубоў забітага ім цмока.

18.04.2003

ТЛУМАЧЭННЕ КУПАЛАЎСКАЙ ХЛАПАМАНІІ

Купалазнаўства спрабуе патлумачыць дзіўны купалаўскі сантымент да Мужыка – пры ўсёй паэтавай «немужыцкасці».

Дык жа таму, што ён прадбачыў, як актуальна звязаць беларускую ідэю з папулізмам, як важна паўстаць народным, сялянскім заступнікам. Нават «траха цыбуляй пацёршы вочы».

Іншыя шчырыя «нашаніўцы» бачылі абьякавасць сялянства да сваёй мовы і свайго адраджэння і плацілі яму тым жа.

Купала спрабаваў запоўніць гэтую прорву, пра якую крыкам крычаць сучасныя адраджэнцы – праз паэтычны папулізм «жалейкаўскага» гатунку. Не яго бяда, што не здолеў і апынуўся ў ролі непачутага Прарока.

8.06.1998.

А БЕЛАРУСЫ Ж НІЧОГА НЕ МАЮЦЬ

Чаму так казаў Купала?

Чаму нават новыя беларускія інтэлектуалы, папаездзіўшы па Літве ды Польшчы, уражаныя, адхрышчваюцца ад свайго ды кажуць, што ў нас усё чужое – польскае, літоўскае, расейскае?

Беларусы твораць міф наадварот. Прыкідваюцца, што ў іх нічога няма.

Як сціплы герой верша Багушэвіча «Мая хата», які больш за ўсё баяўся, каб ворагі не зазірнулі ў шыбіну ягонаў халупы.

Беларусы – еўрапейскія хобіты, што хаваюцца ў цень ад саміх сябе. Яны спадзяюцца, што гэты цень іх схавает. І што гэты іхні схавань цень потым дапаможа ім выйсці з ценю.

Іншыя нацыі крадуць чужых класікаў, а беларусы імкнуцца задарма аддаць сваіх чужым. Яшчэ і прыплючваюць.

Самазнішчэнне музычных архіваў на БТ – водгалас даўняе звычкі.

Каб пра нас заўжды казалі: «Бедная нацыя, анічога не маюць».

Беларусы ўпарта сцвярджаюць сваю адсутнасць. Невыпадкава ў нас з'явіўся свой філосаф, які першым у свеце абвясціў, што яго няма.

29.06.2002

СМЕХ КУПАЛЫ

Каб Купала ў якім 1906 годзе даведаўся, колькі літаратуразнаўчых фаліянтаў будзе напісана на падставе ягоных твораў, колькі будзе на ягоных касцях боек, баталіяў, інтрыгаў і жарсцяў, ажно да суіцыдальных комплексаў, -- вось гэта быў бы ды купалаўскі смех! З іншага боку, у 1940-я, каб ён пабачыў трагіфарс беларускае нацыі, дык вымавіў бы нешта на кшталт Мужыка ў апошняй праяве «Адвечнае песні» – «Раскрыйся нанова, магіла, Страшней цябе людзі і свет».

«Смейся!..»

2003

ТРАГІЧНЫ ПАРАДОКС ПАЭМЫ КУПАЛЫ «НА КУЦЦЮ»

Купала перакуліў – памяняў месцамі – свет жывых і мёртвых. Мёртвыя прыходзяць правяраць на «жывасць» жывых. Мёртвыя клічуць да застоля жывых. І жывыя аказваюцца амаль памерлымі, а памерлыя – жывымі. І гэтая акалічнасць выклікае жудасны смех у фінале рэчы.

17.05.1999.

ПЯТЫ ЭЛЕМЕНТ

Пяць элементаў верша Купалы «Снег».

Спектакль «Снег» паводле п'есы Пшыбышэўскага, які Купала прагледзеў у тэатры разам з нявестай Уладкай;

Першы, пухнаты і пульхны, снег у Вільні;
Геній Купалы;
Любоўная інтрыга Купалы, ягонья адносіны з
жанчынамі, яго любоўная драма;
«Шкляны бог», да якога Купала меў схільнасць, пра што
трывожыліся ягонья сябры.

2003

МАЎЧАННЕ ТВОРЦАЎ

Маўчанне творцаў – гэта таксама твор, у адным
шэрагу з «Белым квадратам на белым тле» К.Малевіча. Гэта
белы аркуш літаратуры. Купала лепшыя свае творы ствараў
і тады, калі зацята маўчаў – цэлы год, як гэта было ў 1916,
1917, 1927, нават у страшных 1933 (1 верш) і 1940. У 1939
Купала напісаў некалькі вершаў у гонар «Сталіна-сейбіта», а
пасля год адлежваўся, нібы злачынства якое ўчыніў.

03.01.2000

САМОТНАЯ НЯВЕСТА

Нявесты (Маладыя Беларусі) Янкі Купалы не могуць
дачакацца сваіх вясельляў. Іхніх жаніхоў садзяць у турму
(«Паўлінка»), жаніхі іх падманваюць («Раскіданае гняздо»)
Самотная Нявеста (Маладая Беларусь) – улюбёны
купалаўскі вобраз. Звар’яцелая Зоська з «Раскіданага
гнязда» бегае ў вясельным вяночку, а яе ніхто не бярэ.
«Аніхто дурную не сватае» (В.Шалкевіч). Заклучны акорд у
паэме «Безназоўнае»: шчаслівая Беларусь (тая ж з
вар’яцелая Зоська) сядзіць за вясельным сталом самотна, бо
– ані гасцей, ані жаніха.

«Безназоўнае» ў Янкі Купалы гучыць амаль як
«безнадзейнае».

16.01.2002

КУПАЛА Ў АКОПАХ

Ёсць паказка пра маскоўскага мастака, запрошанага
пісаць партрэт Купалы на гадавіну ягонай творчасці.
Мастак не надта дасведчаны быў у жыццяпісе Купалы, а
яму задалі тэму: «Купала ў Акопах». Мастак нешта ведаў
пра рэвалюцыйнасць Купалы – а як інакш магло быць?

І мастак паслухмяна намаляваў рэвалюцыйнага
Купалу – у акопах, з павязкай на ілбе, з чырвоным
банцікам на грудзёх, з кулямётам на плячы, старанна
адстрэльваецца ад белых.

У паказках, як ні дзіўна, ёсць рацыянальны сэнс.

Купала з'язджаў з абрыдлага бальшавіцкага або польскага Менску да маці ў Акопы, каб «легчы на дно», адсапіся, схаватца, акапатца. Акопы былі ягоным андэграўндам, схованкай, дотам. Тут ён не проста тварыў – ён адстрэльваўся. Адным з такіх стрэдаў сталася напісаная ў Акопах трагікамедыя «Тутэйшыя». Яна дагэтуль «страляе». Інакш чаму цяперашнія цемрашалы ды беларусафобы баяцца «Тутэйшых» да ікаўкі?

Верасень 2000

КУПАЛА – ДАДАІСТ

Нават у Купалы, прынцыпова антыфармальнага паэта, знойдзем практыкаванні з фанемамі. Прытым у адным з самых савецкіх твораў – паэме «Над ракой Арэсай»:

*Груган глюгу звесіў
Над гнілой калодай...
09.01.1999.*

ЭДЭМ І КАЛГАСНЫ РАЙ

Вершы Купалы «ляўкоўскага цыклу» – працяг ідылічнай паэмы «Яна і я». Калгасны рай для дваіх – ільнаводкі і брыгадзіра Міхася. Кадгасная ўтопія.

2001

ДЗЕЦІ Ў КУПАЛАЎСКІМ МУЗЕІ

Дзеці прыйшлі ў Купалаўскі музей. Дзеці блукаюць па шыкоўных купалаўскіх апартаментых, дзе можна ў міні-футбол гуляць. Хлапчук дзівіцца: «Як ён жыў? Як толькі тут ён жыў?»

– А што?

– Ані тэлевізара, ані кампутара... Што ж ён, бедны, у вольны час рабіў?

Другі хлапчук здагадаўся:

– А што яму было тут рабіць? Вунь крэсла-качалку бачыш? Сядзеў сабе ў крэсле ды качаўся...

Хлапчук адгадаў – у 1930-я Купала бавіў час пераважна гэтым. Ды яшчэ сабаку ўлюбёнага выгульваў.

Адзін з артэфактаў позняга Купалы – крэсла-качалка.

22.01.2000

ПАДЗЕННЕ КУПАЛЫ

Філалагема Купалы – падзенне. Ён падаў, як прыкмеціў яшчэ ў сваім эсе А.Лойка, няраз – фізычна і

маральна. Ледзьве не ўпаў у горадзе, як звязаўся з пльыткай беларускай багемай.

Падзенне – замахі на самагубства. Ягоны герой раз-пораз імкнецца адарвацца ад зямлі, ды падае – беларускі Дэдал.

Ягоныя героі пакутуюць ад таго, што яны арлы, але Бог не даў ім крылаў (Сымон у «Раскіданым гняздзе»).

2000

КОЛАС І МІЦКЕВІЧ

Пачаткі «Новай зямлі» й «Пана Тадэвуша» супадаюць канцэптуальна. Яны прасякнуты вострай настальгіяй па Бацькаўшчыне, якую адзін паэта называе Літвой, а другі – родным кутом. У творы Міцкевіча шляхта б'ецца за родавы замак, у паэме Коласа змаганне йдзе за кавалак зямлі й волю.

Так паўстаюць два непадзельныя архетыпы Бацькаўшчыны – вертыкальны й гарызантальны. Крытык В.Акудовіч давёў, што Беларусь немагчымая без абодвух.

Вертыкаль Міцкевіча – замкі, вежы, неба Айчызны-Літвы. Гарызанталь Коласа – зямля, хата.

21.04.2000

ГЛУХАТА ГЕНІЯЎ

“Залепы” геніяў таксама геніяльна-уражлівыя. Узор паэтычнай глухаты Коласа вядомы ўсім:

*Уцякай, мароз-дзядуля,
Хопіць нас ужо пужаць...*

Адшукаў узор праявічнай глухаты генія – урывак з трылогіі «На ростанях»:

« – Скажы ты мне, братка Максім, -- пытаў сябра Лабановіч, ужо лежачы з ім у пасцелі, -- для чаго чалавек на свеце жыве?»

Да Лабановіча завітала ў госці настаўніца з перадавымі поглядамі Вольга Андросава.

« – Вы мяне выбачайце. Еду ў сваю школу, у Купяцічы, і па дарозе да вас заехала.

– І вельмі добра зрабілі. Раздзеньцеся ды трохі пасядзіце. У мяне якраз і самавар зараз будзе гатоў».

З гэтых сказаў вучоныя краты маглі б зрабіць цэлую літаратурную сенсацыю, з роду тых, што рабіліся на з'ездзе славістаў у Кракаве, калі паведамлялася, што Анепін – гомасексуаліст, які ўступіў у ганебную сувязь з Ленскім.

Чэрвень, 2001

ВЫПАДАК З АБДЗІРАЛОВІЧАМ

Адваротнае жыццё літаратурнага персанажа.

Не жыццёвы прататып ператвараецца ў літаратурнага героя, а герой «Дзвюх душаў» Гарэцкага ператвараецца ў жыццёвы прататып.

20.10.1999

ДВА КАМОРНІКІ

Два каморнікі беларускага пісьменства – Гарэцкі ды Жылка. Не прафесія выбірае сваіх носбітаў, а яны абіраюць прафесію. Каб вярнуць уяўнаму народу, ад якога «адарваліся», сваю уяўную пазыку. На іх шкодна паўплывала тэорыя кармлення, калі, маўляў, мужык з сявенькай адзін корміць генералаў ды інтэлігентаў. Ім захацелася ў адплату накармаць сялянства каморніцтвам, і тут яны сталі на адну дошку з Талстым, які араў на пацеху пасажырам кур'ерскіх ды хуткіх, што праставалі праз Ясную Паляну. Колас і Лабановіч ведалі, што духоўнае кармленне, кармленне ведамі актуальней за здабыванне харчу з зямлі. Як матка з цыцкі, яны наталяюць з галавы голад духоўны няшчасных «карміцеляў». Абодва каморнікі сталіся ахвярамі недакармленых сыноў народу, да якога ірваліся ўсімі сіламі, ажно вылузваліся з сваёй інтэлігенцкае апраткі.

25.09.2002

БЕЛАРУСКІЯ ДАНТЭСЫ

Так можна назваць бязвінных ахвяраў, што пасля трыццатых адседзелі па дваццаць-трыццаць гадоў. Толькі яны не дзяўблі сцяну самаробнымі прыладамі і не помсціліся крывава. Самая страшная помста была – іранічная кніга «У кіпцюрох ГПУ» Ф.Аляхновіча.

А У.Дубоўка «помсціўся» рамантычнай «Жоўтай акацыяй». І трапятаў, калі крытыка пачынала яго хваліць – каб не звярнулі ізноў на яго ўвагі.

Я.Пушча, аўтар «Ценю Консула» і «Лістоў да сабакі», патэнцыяльны Дантэс, вярнуўся з катаргі іншым чалавекам.

У беларусах замала помслівасці.

1998

ЯНКА МАЎР І ЯГОНЫ АМОК

Пісьменнік падаў ці не першае ў суветнай ітаратуры мастацкае апісанне прыцемкавай свядомасці. Ягоны інданезіец Па-Інго бяжыць куды вочы глядзяць, зомбі на дзвюх нагах, забіваючы ўсё жывое на сваім шляху, пакуль яго не забіваюць, як шалёнага сабаку. Тлумачэнне амока ў Маўра сацыялагізаванае: чалавек загнаны ў кут нястачай. Але і сацыяльны бунт трактуецца аўтарам як шаленства.

Маўр быў творцам няпростым: ён спрабаваў унікнуць літаратурнага сервілізму, апісваючы краіны, якія ён не бачыў. Ад грамадства з ягонымі запытамі ён выбавіцца не здолеў цалкам, але сацыялагізм Маўра мае рысы рытуальнага. Ягоны Тубі пралівае рытуальныя слёзы.

Сацыялагізм Маўра прыводзіць да парадаксальных, немарксісцкіх высноваў. Мараль апвоесці «Сын вады»: кожны павінен жыць у сябе на радзіме і не пхацца на чужыну, дзе яго не чакаюць.

Маўр шчыры, калі апісвае экзотыку краінаў, якіх ён не бачыў. Змест ягоных твораў – чужынская экзотыка, прыроеная беларусам, які, бы Жуль Верн, сядзіць на гарышчы, перачытвае геаграфічныя працы і ўяўляе краіны, у якіх ніколі не быў.

Экзатычная гастронамія ў апісанні Маўра і параўнанне яе з беларускай антонаўкай, якой не дакажа інданезійскі мангустан або дурман. Гастронамічны патрыятызм і здаровы касмапалітызм (здоровы, бо ўгрунтаваны на беларускай глебе, мове і ментальнасці).

Янчэ Маўр быў першым заўзятым беларускім эсперантыстам.

2.08.03.

ЗАГАДКА КРАПІВЫ

Крапівазнаўцы пытаюцца: «Дык хто ж смяецца апошнім? Можа, Туляга?» Адказ: апошнім смяецца Крапіва, які ўцёк ад рэпрэсій, падчас расправы над «узвышэнцамі» дзейнічаў па сцэнары «Канца дружбы», перажыў ўсіх гарлахвацкіх і чарнавусаў, праведнікаў і зладзеяў, размяняў дзесяты дзесятак, стаў амаль што неўміручым, як пацук у «Браме неўміручасці», стаў напрыканцы жыцця віцэ-прэзідэнтам Акадэміі навук, хадзіў на працу амаль да смерці, і кожнага разу, як паміраў хто-небудзь з калегаў па пяру, вохкаў і казаў: «Ай-яй-яй, і гэты кульнуўся, а такі ж быў малады!»

17.12.2002

ШЛЯХ ВАЕННАЙ ПРОЗЫ

Шлях беларускай ваеннай прозы – ад «згубленага пакалення» (Гарэцкі) праз «акопную праўду» (Быкаў) і абпаленае дзяцінства (Казько) да антыўтопіі (Адамовіч). Няма толькі твора пра сапраўдную вайну ў Беларусі...

1998

АРТЭФАКТ ЗБРОІ

У «Зброі» Караткевіч іранічна называе Маскву «Трэцім Рымам» і з раблезіянскім смехам паказвае яе аблічча.

Скляпенні, дзе ашалелыя купцы глытаюць дзясяткі тысяч чарак за доўгія гады.

Сцэны абжорства. Сабакі ў якасці пасудамыйкаў.

Нешта падобнае – у «Сатырыконе» Пятронія, дзе ён апісвае падзенне Першага Рыму. Сцэна блявання. Тое ж робяць маскоўскія купцы Караткевіча.

Артэфакт зброі – у «нашаніўскім» эсе Славаміра Адамовіча, дзе ён, дарэчы, таксама спасылаецца на «Зброю».

Нунчакі Адамовіча, апісанья ім у дзённіку, якія, дзеля ірацыяналізму быцця, сталіся нагодай крымікальнага абвінавачвання.

Неразарваная бомба ў «Знаку бяды» В.Быкава.

1998

ГАРМОНІК

Радыеінсцэніроўка па п'есе Івана Козела «Папараць-кветка», запіс 1958 года.

Дзеянне адбываецца ў Заходняй Беларусі. Пад панамі ўсё як у прыгоннай Беларусі – мужыкі гібеюць і мараць пра багацце, іх дзеці кахаюцца насуперак бацькоўскай волі, дзявок спрабуюць выдаць замуж за паноў, іхніх жаніхоў кідаюць за краты, а яны труцяцца. Потым прыходзяць на танках рускія і ўсіх выратаўваюць.

Ва ўсёй гэтай мерцвячыне жывое адно месца. Піша з фронту жаўнер, паведамляе, што некага з вёскі асколкамі пасекла, што ўсім хана, а напрыканцы ліста кажа: «Мой гармонік падалей схавай. Як прыеду, буду граць».

02.02.2003

АРТЭФАКТ КУРАНЕЎ

Вёска Курані, засыпаная чарнобыльскім попелам, – жыццёвы працяг «Палескай хронікі».

Калісьці «Звязда» друкавала артыкул на дзве поўныя паласы пра шчаслівае жыццё нашчадкаў Васіля і Ганны.

1998

КАРАТКЕІЧ ЯК НОВЫ РАМАНТЫК

Рысы: эксклюзіўнасць, экзотыка, эустрэмальнасць. Тры «Э».

«Вока тайфуна»: дабіраецца да самага цэнтру «вока», куды ніхто да яго не сягаў. Як Эдгар По дабраўся да Мальстрэма, прапльў яго і вынырнуў на той бок планеты, дзе жывуць антыподы.

Жнівень, 2000

КРЫЛАТАЯ ЯНІШЧЫЦ

Вярцінскі ўжывае ў дачынені да яе эпітэт «крылатасць» (піша аднайменны верш).

Вядзьмак Лысагорскі параўноўвае яе з ластаўкай. Кажа, што яна ірвецца ўвысь, «Палесся мілае дзіця».

Няўдалая спроба палёту – як і з Купалам, гэтым «хлопчыкам-лётчыкам» сталінскага часу.

26.01.2003

ІНТЭНЦЫЯЛЬНАЯ ФІЛАСОФІЯ

Адзіны аргумент супраць песімістычнай філасофіі нашага часу (Шпенглер, Гумілёў, Акудовіч) – унутраны супраціў. «Я не хачу, каб так было», «Я гэтага не прымаю», «Я пратэстую» -- і пратэст ёсць аргументам супраць бязрадасных выкладак.

Гэты супраціў замацоўвае падваліны іншага тыпу філасофскага здумлення: інтэнцыяльная філасофія. Філасофія намеру і волі.

Яна цвердзіць: «Я ёсць!»

1996

ПРАГА АЎТЭНТЫКІ

Яе прыкметы – бумбамлітаўскія друкапісы, літаратурныя практыкаванні ў боды-арце, натурфіласофскія праекты Юрася Барысевіча.

Сімяон Полацкі, беларускі культуртрэгер на Масковіі, ладзіў свае друкарні для вырабу эрзац-літаратуры, а ўласныя тэксты ствараў рукапісным спосабам, каліграфічным почыркам і атрамантам розных колераў.

Сучасны шэдэўр, трэба думаць, будзе створаны не на кампутары, а на пергамене гусіным пяром і атрамантам з

дубовага гарэшка. Або будзе выцягвацца сталёвым пяром з парцялянавай чарніліцы 1940-х.

1999

КРАТЫ І ЖАЎРАНКІ БЕЛАРУСКАГА ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА

Краты – услаўленья ў «Сказе пра Лысую гару» Сцяпан Александровіч ды «Кротус Генус Кісялёў», іншыя грабары, што спраўна выкідаюць на паверхню літаратурнага працэсу тэрыконы літаратурнае руды. Але краты не бачаць неба над літаратурай.

А над імі лётаюць жаўранкі, якія ўсё бачаць, і гняздэчкі робяць на зямлі, але нораў пабойваюцца.

16.02.2000

КАНВОЙ РАЗАНАВА

Алеся Разанава ў літаратуру прывялі пад канвоем.

Знакавы зборнік Алеся Разанава «Шлях 360» выходзіў з прадмовай і пасляслоўем, нібыта кнігі Скарынавай «Бібліі». Народны паэт Пімен Панчанка і крытык Варлен Бечык абаранялі тэкст спераду і ззаду ад мажлівых абвінавачванняў у авангардызме і нацыяналізме, хавалі яго за аўтарытэтам паэта-камуніста П.Элюара.

Гэта нагадвала перамяшчэнне каштоўнага грузу ў суправаджэнні.

29.04.2002

КЛЯТВА ГАЛУБОВІЧА

Гадубовіч нядаўна ўрачыста й публічна пакляўся не пісаць вершаў. Як раней пакляўся не піць і стрымаў абяцанне.

Яго адгаворваюць. А я думаю: няхай. Ёсць кампенсацыя: стане на аднаго больш у шэрагу чытачоў.

29.07.1999

АРЛОЎ І ЯГОНЫ ДВАЙНІК

Гісторыі пра Арлова і яго дваініка Валеру сталі літаратурнымі паказкамі. Але В.Шніп даводзіць, што Арлоў скідваецца Валерам на паўдарозе да «ЛіМ»а. Ударыцца аб асфальт – атрымліваецца Валера. І наадварот.

2000

АДМЕТНАСЦЬ БУМБАМЛІТУ

У сучаснай літаратуры адбываецца перагонка інфармацыйнага смецця, інтэлектуальнага друзу,

выкінутага з культурных адвалаў розных стагоддзяў, старажытнага бібліятэчнага пылу, артэфактаў-трупаў, аскепкаў разбітых бюстаў класікаў.

Бумбамлітаўцы нясуць у літаратуру таксама слоўцы з мультыкаў і рэкламных ролікаў, парэшткі беларускай савецкай літаратуры, аскепкі патрушчаных статуй Глебкі або Броўкі, пілавінне друкарскага станка Скарыны, расчлянёны труп купалаўскага «гімну» «А хто там ідзе?» ў інтэрпрэтацыі І.Сідарука.

Скарыстоўваюцца жарганізмы, вульгарызмы, прыколы і прыкольчыкі з аморфнага моўнага асяроддзя, словам, актывізуецца шэрае, панылае моўнае смецце, адкіды мегаполісу гораду.

1997

ПРАГНОЗ АЎСТРАЛІЗАЦЫ

Афрыканізацыя, што спавядаюць Вішнёў ды К., -- гэта няблага. Прынамсі, гэта альтэрнатыва абрыдламу вектару «Усход – Запад». Але мяркую, што альтэрнатывай афрыканізацыі стане аўстралізацыя. Пагатоў, беларусаў у Аўстраліі, як спяваў гурт «Мроя», вельмі багата. Натхняць на творчасць стануць прадстаўнікі аўстралійскае фаўны – розныя там качкадзюбы ды кенгуру.

3.12.1999

ПЕРАЎВАСАБЛЕННЕ «БУМБАМЛІТУ»

«Бумбамліту» варта параіць пераўвасобіцца ў што-небудзь новае. Напрыклад, у «Бульбамліт».

23.10.1999.

БУМБАМЛІТАЎСКАЯ ІЕРАРХІЯ

Мастадонт.

Монстр.

Мэтр.

І хто там ніжэй – астатнія.

Творчыя метады – транслягізм і вішнёўка.

Мераюць плошчу кватэры С.Кавалёва ў Любліне ў бумбамлітах (метрычная сістэма).

1999

ТВАРЭННЕ РАРЫТЭТУ

Выступ былога Бумбамліту ў МДЛУ. Яны цяпер называюць сябе сучаснымі літаратарамі. Я звыкла прашу выступаўцаў не брыдкасловіць. Тактоўны З.Вішнёў

запэўнівае, што ўсё будзе як мае быць. Так і ёсць. Паэты-мужчыны аж залішне паслухмяныя. В.Жыбуль саромеецца нават пра гліста свайго прачытаць. Крыху смялейшы бумбамлітаўскі Бабарэка – Юрась Барысевіч. Ён прачытвае адсюлінку-адтулінку паводле купалаўскага верша «Таварыш мой», перакладзенага на французскую мову і наадварот. Адвязаюцца дзяўчаты. Я ўпершыню бачу і чую Веру Бурлак, чья слава ўперад яе бяжыць. Балада пра Марата Казея на макаранічнай мове фэйная. Вершы лезуць з паэткі, як жыбулеўскія глісты. Калі б яна прыбрала з сваіх выступаў вульгарызмы – мела б войска фанатаў. Эпатажнасць – зброя тых, каму няма больш чым сябе праявіць, а ёй ёсць. Зрэшты, і так няблага. Яе таварышка Вікторыя Трэнас маладзейшая і больш напужаная, але таксама выглядае няблага.

Эпілог вечарыны: таямнічае знікненне чатырох афішак, развешаных па розных карпусах МДЛУ. Гледачам сталіся не па кішэні кніжкі мэтраў, і яны злупілі афішкі, каб павесіць іх на сценцы ў інтэрнацкіх пакоях. На жаль, Вішнёў перарабіў арыгінал. Так нараджаюцца міфы і рарытэты.

03.03.2002

NRM І СПРАЎДЖАНЫ ПРАКЛЁН КУПАЛЫ

Калі я слухаю рэчы гэтага гурта ў стылі «хард-рок», мне здаецца, што на выканаўцаў апусціўся цяжкі праклён Купалы, які клікаў: «Вырываўце з жывых жылы!» Мне здаецца, што спяваюць няшчасныя ахвяры, з якіх жыўцом цягнуць жылы.

8.03.2003

ПАМІРАННЕ «КРЫНІЦЫ»

«Крыніца» ўжо столькі разоў канала, што ейнае паміранне можна лічыць экзістэнцыйным станам часопіса. Цяперашнюю смерць «Крыніцы» як сябры ды ворагі ўспрымаюць спакойна. У некім тлее іскра спадзявання на яе вечнае жыццё, а нехта цешыць сябе заповітнаю мараю пра ўласнае рэдактарства ў старым часопісе.

26.01.2002

РЭЙТЫНГ

лепшых беларускіх твораў пра каханне
Багдановіч М. Каханне і смерць.
Караткевіч У. Нельга забыць.

Купала Я. Яна і я.
Янішчыц Я. «Ты пакліч мяне, пазаві...»
Броўка П. Пахне чабор.
Дранько-Майсюк Л. Вершы для А.
Русак А. «Не шукай ты мяне...»
Дзялендзік А. Чатыры крыжы на сонцы.
Адамовіч С. «Калі ты здрадзіш мне аднойчы...»
Сламон. Песня песень. Пераклад В.Сёмухі.
Баршчэўскі Я. Дзеванька.
Сыс А. Белая гадзюка, чорная змяя
2002

САМАЯ ДЭМАКРАТЫЧНАЯ

Самая дэмакратычная на сёння суполка – СП РБ.

Яна ж церпіць і найвялікшыя пераследы. У яе адабралі прывілеі, Дом творчасці, больніцу, нарэшце, Дом літаратара. Яе сябраў (ад Арлова да Быкава) перастаюць друкаваць. Пісьменнікаў (ад Гілевіча да Навуменкі) выкідаюць са школьных праграм. Публічна ганяць у прэсе.

У СП даўно нікога не вучаць, як трэба пісаць. СП не звязанае ні ідэалагемамі, ні філалагемамі, а на сёння ён не звязаны ні грашмі (тым самым «карытам»). Яно ўжо ні не карыта. У ім практычна адсутнічаюць нейкія формы пурызму, снабізму або таталітарызму.

Па вялікім рахунку, невядома, як ён яшчэ трымаецца, як ліпіць, то СП.

1997

САМАЯ БАГАТАЯ

Самая багатая і самая шчодрая. Гэта – наша літаратура. Настолькі багатая і шчодрая, што дазваляе і дапамагае суседзям браць з сябе колькі заўгодна і тварыць з гэтага забранага класічную спадчыну.

Беларусы – самыя багатыя ў свеце на не прызнаных у сябе прарокаў і ахвяраваных суседзям літаратараў.

Свежая ў памяці сцэна: на хворага паэта свае ж крычаць: «Падонак! Правакатар!» І гоняць.

А ў рускай літаратуры такі ж «падонак» – хлопчык з-пад Разані – стаўся класікам і кумірам сентыментальных літаратурных паненак.

Такое ўражанне, быццам бульбаеды і самаеды наўмысна перарабляюць сваіх творцаў і прарокаў на «падонкаў». Каб іншым не хацелася. Бо нам такога добра стае...

7.11.1997

САМАДАСТАТКОВАСЦЬ

Беларуская літаратура – самадастатковая. Яна забяспечана адным чыннікам свайго існавання, яна апраўдваецца адным азначэннем – «беларуская».

У гэтым сэнсе руская літаратура – не самадастатковая, бо ёй, каб апраўдваць сваё існаванне, патрэбнае параўнанне. З французскай, англійскай або іншымі. Гэта фатум усіх «вялікіх» моваў і літаратур. У гэтым сэнсе яшчэ больш няшчасная літаратура й культура – амерыканская, спосаб існавання якой – культурная экспансія, «амерыканізацыя».

1997

ЛІТАРАТУРА І ЖЫЦЦЁ

ЛІТАРАТУРНЫЯ ПРАРОЦТВЫ

Літаратурныя прароцтвы ў Беларусі – свайго роду перыфразы. Бальшыня іх спраўджваецца інакшым або крыху не такім чынам. Распачаў Міцкевіч – ён не даў спраўдзіцца наканаванай гібелі пана Твардоўскага – ягонае фіяска ў прадказаным шынку «Рым» бліскучым чынам сарвалася.

Крамольная шыпшына У.Дубоўкі абярнулася афіцыйным двухкалёрам, пра што вязень сталінскіх засценкаў думаць не думаў. Як і пра выпадкова прадказаны ім Чарнобыль. Прадказанне было ў форме «ад процілеглага»: «Чарнобылем не зарасцеш».

У.Караткевіч прадказваў стронцый у дажджы паводле амерыканскіх злачынных выбухаў на далёкіх атолах, гэтаксама як і Куляшоў у паэме «Цунамі». Атрымалася ж – сваім бокам.

Дзіўны беларускі прароцкі перыфраз: абавязкова сваім бокам...

1997

НЯСПРАЎДЖАНЫЯ ПРАЕКТЫ

У іх выніку пісьменнікі сталіся тымі, чым яны ёсць.

А.Конан-Дойл адпраўляў ва ўсе рэдакцыі рукапісы пасрэдных п'ес, якія нідзе не друкаваліся. Адночы ён выпадкова ўклаў у капэрту рукапіс дэтэктыўнага аповяду, які напісаў дзеля ўласнага задавальнення. Так свету стаў вядомы бацька Шэрлака Холмса.

Андэрсэн марыў стаць спеваком.

Гогаль марыў стаць акцёрам.

Гітлер марыў стаць мастаком.

А.Крысці магла стаць добрай жонкай, а першы дэтэктыўны раман напісала аб заклад з сястрой.

Няздзейснены праект – гэта параза або трыумф?

А для чалавецтва гэта перамога або трыумф (калі згадаць досвед, прыкладам, Гітлера)?

2003

ЛІТАРАТУРНЫЯ ВОЙНЫ

Першы сюжэт літаратуры, паводле Борхеса, -- гісторыя горада ў аблозе, «Іліяда», вайна.

У вайне, як вядома, прайграюць усе – і пераможцы, і пераможаныя. Сапраўдных пераможцаў можа зрабіць толькі літаратура пра вайну.

Як правіла, літаратар «ваюе» за сваю нацыю і выстаўляе яе лепшай, чым яна ёсць.

Гамэр давёў перавагу й перамогу грэкаў над траянцамі, Эсхіл – грэкаў над персамі, аўтар «Слова пра паход Ігаравы» – рускіх над полаўцамі, Быхавец – ліцвіноў над крыжакамі, Леў Талстой – рускіх над французамі, Лынькоў – партызанаў над немцамі-кураедамі... Часам гэтая перамога – маральная.

Ёсць і досвед «антыпатрыятычных» адносінаў да вайны, калі даводзіцца нейтралітэт альбо нават маральная перавага ворага (Гарэцкі, Рэмарк, Гашак).

21.01.2001

ШЫПШЫНА

Артэфакт шыпшыны, інтэрпрэтаваны Дубоўкам, Віцьбічам, Караткевічам, некалі служыў знакам нацдэмаўшчыны.

Сучасны афіцыйны сцяг некалі таксама быў знакам нацдэмаўшчыны.

Славуты спектакль магілёўскага тэатра «Тутэйшыя» у 1980-я завяршаўся вынасам чырвона-зялёнага (бэсэсэраўскага) сцяга. І ці не за гэты нацдэмаўскі акт быў забаронены.

14.12.1997

ДЗВЕ КАМЕДЫІ

Андрэй Андросік паставіў сваю «Камедыю» – і можа больш нічога не ставіць. Ён распісаўся ў гісторыі нацыянальнага тэатра, пазначыў у ёй свой аўтограф.

Скарынкін, гэты маленькі Скарына, можа таксама больш нічога не пісаць, бо ён, з містычнай дапамогай вялікага фларэнтыйца, пераклаў «Боскую камедыю», нават не ведаючы старажытнаітальянскае мовы. І ён можа спаць спакойна.

27.04.1998

ЧАРАПАХА

Яе няспешнасць уяўная. Чарапаха, якую зваць Франкай, імгненна, за лічаных секунды прабягае пакой. Яе рухі і рэакцыя могуць быць маланкавыя.

Але кожнаму руху папярэднічае дакладны, шахматны разлік.

Гэтага хацелася б параіць творцам новай генерацыі, якія ладзяць свае выступы і друкуюць тэксты, амаль не абмазгаваўшы іх.

30.06.1996

КУЛЬТУРА АШКЛЁПКАЎ

Жменя чарапкоў і ашклёпкаў з апаленай гліны, паводле меркавання археолагаў, мусіць звацца культурай. Гэтаксама з літаратурнымі ашклёпкамі нашага часу. Яны – плён літаратурнай гульні, звыштравестацыі, творчага разувасаблення ствараюць культуру і ёсць аб'ектамі ўвагі культуролагаў.

1996

САМАГОННЫ ПАТРЫЯТЫЗМ

Песня Шалкевіча пра самагонны патрыятызм: «Я вып'ю самагонкі, я з'ем кавалак сала – і зноў я чалавек, я беларус...»

Маўляў, тата і мама навучылі яго не ўжываць замежных напояў, і гэтак прышчапілі яму самагонны патрыятызм.

Прыгадваю візыту да беларускага дзялка А., у якога ў глёбусападобным бары самотна стаяла закаркаваная паперай пляшка старадарожскай самагонкі... У той час як ён даслаў кіроўцу ў краму па «Мядзведжую кроў», бо саромеўся паставіць госцю свойскай жытнёвай. А для сябе трымаў...

17.03.1999.

АФРЫКАНСКІ ПАТРЫЯТЫЗМ

Не так даўна былі папулярныя паказкі пра мурынаў – украінскіх нацыяналістаў. Падобна, што каляровы

нацыяналізм перавандроўвае на Беларусь. Недарэмна З.Вішнёў прапаведуе афрыканізацыю. Я назіраю патрыятызм беларускіх мулатаў у асяроддзі маіх студэнтаў (Фяіса, Арсэн ды іншыя). За Беларусь яны горла перагрызуць. Фяіса яшчэ фанатычна любіць сваю малую Радзіму – Случчыну. У той самы час беларусы-пасіянарны робяцца ўсё больш квольмі. Прыгадваюцца словы З.Бядулі пра польскую акупацыю Беларусі: «Няхай хоць негры заваюць Беларусь, абы яны выбавілі нас ад бальшавікоў».

01.01.2003

СТАРАЯ І МАЛАДАЯ

Сённяя трагедыя Бацькаўшчыны зноў абумовілася канфліктам паміж Старой і Маладой Беларуссю, драматызаваным Купалам у «Паўлінцы», «Тутэйшых».

А д о л ь ф (садзячыся за стол з другога канца ад музыкаў і закурваючы папяроску). А што ж у васпанства добрага чуваць?

С ц я п а н (прысаджваючыся к сталу). Ды што ў нас чуваць? -- Старая баба не хоча здыхаць, а маладая замуж ісці.

А д о л ь ф (самадавольна). Хе-хе-хе! Старую трэба пшыдусіць, а маладую пшымусіць».

28.10.1999.

«ТУТЭЙШАСЦЬ» І СНІД

«Тутэйшасць» расшыфроўваецца як «сіндром нацыянальнага імунадэфіцыту» (СНІД).

2002

ТРАГЕДЫЯ БЕЛАРУСІ

Яе можна параўнаць з ланцюгом бясконцых ліхтугаў Іова.

2000

ЛІТАРАТУРНАЯ ПРАСТОРА

Ёсць віртуальная прастора, якую варта запоўніць беларускай літаратурай, беларускасцю – пра што марылі калісьці «Тутэйшыя» і мелі сілы, каб тое зрабіць, але не зрабілі. Яны адчувалі, што гэта патрэбна, але найўна лічылі, што напісанне дэтэктываў ды іншай маскультавай літаратуры – спроба наблізіць чытача да беларушчыны. Але гэты праект відавочна прадугледжваў іншую функцыю.

1999

ВІРТУАЛЬНЫЯ ДЗЯРЖАВЫ

Пабудаваць віртуальную Беларусь – не першая спроба ў сусветнай цывілізацыі. Раз-пораз нейкі эксцэнтрычны хутаранец абвясчае свой хутар незалежнай дзяржавай ды вывешвае на даху нацыянальна-саматужны сцяг. Юрась Барысевіч прапаноўваў купіць хату і назваць яе «Еўропа» – гэтакім чынам, значыцца, увайсці ў Еўропу.

Уладзімір Караткевіч апісвае віртуальную краіну Цыганію – дзяржаву вандроўнага народу, з сталіцай у Міры і ўласным цыганскім каралём.

1999

БЕЛАРУСКІ АНТЫФАТУМ

Глоба прарокуе, што нас асіміляваць будуць «доўга» – недзе 18 гадоў. Чаму так? Здавалася, бяры голымі рукамі і асімілюй. Ды таму, што генетычнае зерне нацыі не знішчыць рэальна ні за 18, ні за 18 тысячаў гадоў, як сцвярджаў у сваім санеце Багдановіч.

1998

ПЕРАСТВАРЭННЕ БЕЛАРУСІ

Хай сабе Беларусь не спраўдзілася ў сваім натуральным еўрапейскім абліччы і строі, якія найбольш ёй пасавалі б. Тым болей шанцу для яе спраўдзіцца праз літаратуру.

Калісьці Караткевіч стаўся класікам новага рамантызму і **перастваральнікам** Беларусі ў абсалютна неспрыяльных для таго варунках.

У кожным часе літаратар можа ажыццяўляць творчы праект уласнае Беларусі. Так, літаратары з камуністычным светаглядам даўно б маглі пабудаваць асобна ўзятую камуністычную Беларусь, замест таго каб паляваць на «ворагаў народу» і на мяккі знак.

1997

ПРАЦА МІКРОБАЎ

Кажуць пра заняпад беларушчыны й безнадзейнасць беларускае справы. Мне шчыраванні на гэтае глебе нагадвае пра нябачную работу мікраістотаў – яны робяць сваю справу, нікім не ўбачаныя. Мікробы перарабляюць віннае сусло на партвейн, ячменны ўзвар на піва. Піва будзе, не сумнявайцеся, ані вы, рупліўцы беларушчыны, ані

тыя, хто падумалі, што Гісторыя раптам адмяніла свае законы.

28.06.1999

ПОСТБЕЛАРУСЬ

Постбеларусь з'явіцца пасля Беларусі, якую таленавіта прафукалі. Настала шарая гадзіна паслябеларусі і паслябеларускай (постбеларускай) літаратуры.

23.06.1998

КАМУНІКАТ.ORG

ВЫНІКОВЫЯ ФІЛАЛАГЕМЫ

ФІЛАЛАГЕМА РЭЖЫСУРЫ

Рэжысёр бачыць так: гэта я магу паставіць, гэта я зраблю. Зрок рэжысёра вечаровы. Ён, нібы кот, які ўвечары адрознівае 25 адценняў шэрага колеру. Яго не цікавяць самыя колеры – удзень каты іх не адрозніваюць. Яго не цікавяць літаратурныя вартасці твора, па вялікім рахунку не цікавіць і змест, філасофія рэчы. Яго цікавяць гледачы, акторы, сцэны, мізансцэны, воплескі, кветкі, банкеты.

Зрок драматурга – дзённы. Ён бачыць спектр, колеры. Але не бачыць вечаровых адценняў.

31.12.1997

ФІЛАЛАГЕМА ЗВЫШЧАЛАВЕКА

Беларускі Звышчалавек – гэта ваўкалак Багрыма і Абуховіча, Уладар, Князь, Прарок, Гусяр Купалы.

Цікава, што Князь і Ваўкалак паяднанія ў адным гістарычным вобразе – Усяслава Чарадзея.

Усяслаў уваскрасае ў паэме «На Куццю». І нядзіўна. Бо ваўкалачыя здольнасці дапамагаюць вялікаму варажбіту рухацца не толькі скрозь прастору, але й скрозь час.

Няўдалыя звышлюдзі – Сымон-музыка, Машэка, Сам.
1997

ФІЛАЛАГЕМА ТРЫКСТЭРА

Беларускія трыкстэры – Несцерка, Зносак, Гаршчок, Самасуй. І... Рабунька.

1997

ФІЛАЛАГЕМА ХВАРОБЫ

Беларускім адраджэнцам заўжды быў уласцівы момант хваробы, што найбольш яскрава бачна на прыкладзе «нашаніўцаў» – учорашніх ў сённяшніх.

Ад сухотаў памерлі Гарун, І.Луцкевіч, Цётка, Ядвігін Ш., Багдановіч, Жылка,

Учорашні нумар «НН» прысвечаны геям. Асцярожна праводзіцца паралель паміж беларушчынай і сексуальнымі

меншасцямі. Беларускасць выглядае як адхіленне ад нормы.

Але гэта не так. Бо па вялікім рахунку беларушчына – гэта звышнорма, да якой большыні трэба дарастваць. Выздараўліваць.

Прапаведнік гэтай нормы – Славамір Адамовіч, які са старонак той жа «НН» выступіў супраць спарону (абортаў).

Ці не зарана лічыць беларусаў меншасцю?

Не трэба блытаць хваравітасць і адхіленні ад агульнапрынятай нормы ў бок «звышнормы». Скарына быў авангардыстам і ерэтыком, Сімяон Полацкі гуляўся ў літаратурныя гульні.

28.08.1997

ФІЛАЛАГЕМА МАСКУЛЬТУ

У кінажашках, дзе акулы, кракадзілы, павукі, прусакі, мурашкі, піраны, монстры шкуматаюць чалавечыя целы, сублімуецца віна людзей перад згвалтаванай прыродай, а трыумфуе перамога пакрыўджаных братоў нашых меншых, чые целы мы не шкадуем ані.

01.03.2002

ФІЛАЛАГЕМА ГІСТАРЫЧНАГА БЫЦЦЯ БЕЛАРУСАЎ

Беларусы рэдка змагаліся за сваю незалежнасць. Яны звычайна змагаліся за выжыванне.

16.06.2002

ФІЛАЛАГЕМА МОВЫ

Глабалізацыя змешвае ў суцэльнай калатушы народы, этнасы, менталітэты, канфесіі. Адзінае, што можа выстаць у працэсе суцэльнага зліцця, -- гэта мова. Мова – адмета прыналежнасці яе носьбіта да роду, сям'і. Недарэмна адна з класіфікацыйных адзінак моў – сям'я. У глабальнай калатушы захаваюць сябе тыя нацыі, якія захаваюцца як сем'і, са сваімі мовамі.

17.08.02. Полацк

ФІЛАЛАГЕМА ЛІТАРАТУРЫ ДВАЦЦАТАГА СТАГОДДЗЯ

Мастацтва ХХ стагоддзя можна параўнаць з кветкамі, якія прарастаюць скрозь асфальт, смецце, чарапкі, ашклёпкі, камяні і бруд; яны красуюць на пустках і зломах, але гэта ўсё ж кветкі.

1996

ФІЛАЛАГЕМА ПЕРАМОЖЦЫ

Грэцкія багі і багіні, героі, якія ўяўляліся велічнымі па прачытанні літаратурных твораў, паэм, трагедый, на чорнафігурных вазах, у аўдыёверсіі выглядаюць смешнымі карузлікамі.

Відэакультура прайгравала і прайграе вялікае спаборніцтва літаратуры.

2003

ФІЛАЛАГЕМА ЦЫВІЛІЗАЦЫІ

У нашым стагоддзі адбываецца змаганне арганічнай маэрыі з неарганічнай, і перамагае, здаецца, неарганічная. У будучым прадстаўнікі неарганічнай цывілізацыі пачнуць вырошчваць чалавека, як мы збіраем камяні або ствараем скульптуры.

Лёс чалавека ў дваццаць першым стагоддзі – залежыць ад яго здатнасцяў да філасофіі, да новага сінтэзу з неарганікай.

22.12.2002

ФІЛАЛАГЕМА ГЕНІЯ

Сутнасць талента – здольнасць увасабляць эпоху; сутнасць генія – здольнасць пераадольваць эпоху.

Такім быў Купала.

2002

ФІЛАЛАГЕМА 2011 ГОДА

Нехта, як Лявон Задума, крыўдуе на беларускую гісторыю, што рухаецца задужа марудна, і ў нас не так, як у суседзяў.

Думаю пра рэчыва гісторыі. Гісторыя – сусло, якое пераствараецца нябачнымі мікробамі гісторыі. Пакуль не перабрадзіла, марна чакаць выніку і марна паскараць працэсы. Нехта паспяшаецца – і перагрэе бражку гісторыі. Вынік будзе адваротны. Нецярплячкам не месца ў палітыцы ці каля яе. Затое яно прыйдзе абавязкова і неадменна. З такой самай неабходнасцю, з якой мікраарганізмы разрываюць ядро вагой у тысячу фунтаў. У мяне пытаюцца: «Калі?» Я не вывучаў прыроду мікробаў гісторыі, але памятаю хроніку беларускіх адраджэнняў і з упэўненасцю адказваю: «2011 год або блізу таго». Прамежак паміж беларускімі пасіянарнымі ўсплёскамі – у дваццаць гадоў. Змена пакаленняў, салярных цыклаў або, праўдзівей,

перыяд дзейнасці мікробаў гісторыі. У 2011 вярта чакаць
новага прыліву беларусізацыі.

2003

КАМУНІКАТ.ORG

АПРАЎДАННЕ ГРЭШНАГА КРЫТЫКА ПЕРАД АЎТАРАМІ

Даруйце мне, калі што не так. Але ж я думаў пра ўсіх вас.
2003

КАМУНІКАТ.ORG

ЗМЕСТ

ФІЛАЛАГЕМЫ

Філалагемы

Полацкі Лабірынт

Крыўскі слоўнік паводле Яна Баршчэўскага (*Выбраныя філалагемы*)

Філалагемы разувасаблення

Наша здрада

Назіральнае дзіця (*Пяць філалагемай пра Адама Глёбуса*)

Валянцін Акудовіч – чалавек, якога няма (*Творца з ягоных слоў*)

ПЯТРОГЛІФЫ

Тэорыя

Сусветная літаратура

Беларуская літаратура

Літаратура і жыццё

Выніковыя філалагемы

Апраўданне грэшнага крытыка перад аўтарамі